ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE

TÉMY A METÓDY

Nadácia Pontis
je jednou z najväčších grantových a operačných nadácií na Slovensku. Jednotlivcov a firmy motivuje k zodpovednosti za seba a okolitý svet a programovo a finančne podporuje neziskové organizácie. Zároveň sa usiluje o to, aby Slovensko aktívne vystupovalo na medzinárodnej scéne a skúsenosťami Slovenska z obdobia transformácie inšpirovalo demokratizáciu a rozvojovú spoluprácu v zahraničí. Jej víziou je svet slobodných a zodpovedných ľudí, ktorí zlepšujú svoj život a život okolo seba.

www.nadaciapontis.sk

nadácia pontis

ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE

TÉMY A METÓDY

nadácia pontis

ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE
TÉMY A METÓDY

Editor a zodpovedný redaktor:
Michal Cenker

Pomocný redaktor:
Katarína Kurčíková

Autori textov:
Ondrej Gažovič (kap. 1)
Martina Bolečeková (kap. 2)
Tomáš Profant (kap. 1, kap. 3)
Eva Godovičová (kap. 4)
Katarína Kurčíková (kap. 5, kap. 7)
Lucia Kamarášová (kap. 6)
Mikuláš Černota (kap. 8)

Jazyková korektúra:
Jana Raslavská

Grafická úprava:
Michal Šandrej

Vydala Nadácia Pontis, Bratislava 2013.
Vydanie 1.

© Všetky práva vyhradené.

ISBN 978-80-968229-9-7

Táto publikácia vznikla v rámci projektu Knowledge Makes Change!, ktorý podporuje Európska únia.
Názory autorov uvedené v publikácii nemusia odrážať oficiálne názory Európskej únie.

OBSAH

ÚVOD **6**
(Michal Cenker)

ROZVOJOVÁ A HUMANITÁRNA POMOC **9**
(Ondrej Gažovič, Tomáš Profant)

CHUDOBA A NÁSTROJE BOJA PROTI CHUDOBE **23**
(Martina Bolečeková)

OBCHOD, DLH A FAIR TRADE **40**
(Tomáš Profant)

MIEROVÉ VZDELÁVANIE, VOJENSKÉ KONFLIKTY A TERORIZMUS **55**
(Eva Godovičová)

EFEKTÍVNA KOMUNIKÁCIA **71**
(Katarína Kurčíková)

VZDELÁVANIE O ĽUDSKÝCH PRÁVACH **92**
(Lucia Kamarášová)

MULTIKULTÚRNE VZDELÁVANIE **116**
(Katarína Kurčíková)

ŽIVOTNÉ PROSTREDIE A ROZVOJ V PODMIENKACH 21. STOROČIA **135**
(Mikuláš Černota)

PRÍLOHY **162**

ÚVOD: PREČO ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE?

Rozvojové vzdelávanie, globálne vzdelávanie či vzdelávanie pre trvalo udržateľný rozvoj sú koncepty, ktoré sa čoraz väčšmi objavujú aj v slovenskom odbornom diskurze. Napriek tomu, že náš vzdelávací systém zatiaľ len hľadá spôsob plnohodnotnej integrácie týchto prístupov, mnohé európske krajiny ich úspešne rozvíjajú už niekoľko desaťročí. Reagujú tak na dynamicky sa meniaci kontext globálnych vzťahov, ktoré nanovo definujú význam toho, čo je „lokálne", a toho, čo je „globálne". Neustále sa prehlbujúca globalizácia vytvára sieť kauzálne prepojených lokalít, v rámci ktorých už fyzická vzdialenosť nezohráva významnú rolu. Každodenné spotrebné správanie úradníka na Slovensku preto môže výrazne zasiahnuť napríklad do socioekonomickej reality farmára v Keni či robotníka v Bangladéši. Tento proces je vzhľadom na politickú nestabilitu mnohých tzv. rozvojových krajín a vnútornej organizácie medzinárodného obchodu viacsmerný a ovplyvňuje tak krajiny s vysokými príjmami (označované aj ako krajiny globálneho Severu), ako aj s nízkymi príjmami (označované aj ako krajiny globálneho Juhu). Vanessa Andreottiová však pripomína, že dnešný vzdelávací systém bol vytvorený v období celkom odlišných spoločenských potrieb a na súčasnú realitu reaguje neefektívne. Žiaci a študenti si vo výchovnom a vzdelávacom procese osvojujú vedomosti a zručnosti, ktoré budú v ich neskoršom živote len málo využiteľné. Naopak iné významné témy sa často prehliadajú. Rozvojové vzdelávanie a ostatné príbuzné vzdelávacie koncepty metodologicky aj tematicky vypĺňajú práve tento vyprázdnený priestor.

Ideologicky čerpajú z rôznorodých zdrojov, ktoré sa formovali počas druhej polovice 20. storočia. Na jednej strane možno pozorovať inšpiráciu ľavicovými ideológiami sociálnej spravodlivosti, ktoré do tohto diskurzu priniesla najmä tradícia nadväzujúca na prácu Paula Freireho. Na strane druhej je to liberálna koncepcia vzdelávania ako individuálneho prístupu k poznaniu, ktoré reaguje na aktuálne potreby pracovného trhu a spoločenskej objednávky. V závislosti od toho, ktorá z tých ideológií prevláda, možno identifikovať dva ciele globálneho a rozvojového vzdelávania: 1) vzdelávaním viesť ku zmene spoločenského poriadku, 2) vzdelávaním odovzdávať kompetencie, po ktorých je dopyt, bez snahy o aktivizáciu študenta. Otázkou ostáva, nakoľko je v učiteľskej praxi možné tieto prístupy oddeliť a či nie sú len dvoma stranami jednej mince. Napokon, na ľavicové diskurzy nadväzuje aj ambícia globálneho vzdelávania meniť vzdelávaciu paradigmu ako celok. Túto myšlienku presadzuje aj Andreottiová, ktorá čerpá z poststrukturalizmu a postkoloniálnej teórie, čím do istej miery nadväzuje na Freireho. Globálne vzdelávanie v tomto ponímaní slúži skôr ako prístup ku vzdelávaniu než ako samostatný vzdelávací model. Stáva sa prizmou, cez ktorú môžeme nazerať na svet okolo nás a v závislosti od toho upravovať aj spôsoby ako zbierame a šírime poznanie.

Jedným z dôsledkov istého partikularizmu vo vývoji globálneho aj rozvojového vzdelávania je ich rôznorodá interpretácia a praktická aplikácia. Čo sa v jednej krajine chápe ako rozvojové vzdelávanie je inde globálne vzdelávanie a naopak. Inde sa zas v snahe o konceptuálny synkretizmus používa výraz globálne rozvojové vzdelávanie. Obsah jednotlivých pojmov však nie je presne definovaný, a preto pre samotné globálne či rozvojové vzdelávanie existuje množstvo rôznych významov. Na Slovensku sa používajú všetky tri spomenuté výrazy, no možno konštatovať postupné vyjasňovanie a významové zjednocovanie každého z nich. Pod rozvojovým vzdelávaním tak môžeme rozumieť vzdelávacie procesy na úrovni vysokých škôl a univerzít, ktorých ciele sú priamo naviazané na problematiku medzinárodnej rozvojovej spolupráce. Naproti tomu sa u nás globálne vzdelávanie chápe skôr v kontexte základných a stredných škôl a jeho úlohou je viesť žiakov a študentov k tzv. globálnym kompetenciám. Práve preto, že táto publikácia je určená primárne pre vysoké školy, zvolili sme termín rozvojové vzdelávanie.

Toto vymedzenie však nemá systémový charakter a vyplýva z praktického uchopenia rozvojového a globálneho vzdelávania mimovládnym sektorom, ktorý je aktuálne ich primárnym nositeľom. Inštitucionálny rámec naznačuje tendenciu preferovať výraz globálne vzdelávanie, o čom svedčí dokument *Národná stratégia globálneho vzdelávania na obdobie rokov 2012 – 2016*, ktorý bol prijatý vládou SR 18. januára 2012. Stratégia je základným dokumentom globálneho vzdelávania na Slovensku. Obsahuje teoretické vymedzenie tohto prístupu, sumarizuje jeho ciele v slovenskom kontexte a identifikuje kľúčových aktérov jeho implementácie do praxe. Na stratégiu priamo nadväzuje *Akčný plán pre plnenie úloh vyplývajúcich z Národnej stratégie pre globálne vzdelávanie*, ktorý sa obnovuje každý rok a obsahuje presný výpočet cieľov, úloh, realizátorov úloh, ako aj indikátorov úspešnosti realizácie týchto úloh.

Agenda rozvojového a globálneho vzdelávania na Slovensku bola doteraz najmä v rukách mimovládneho sektora. Relatívne úzky okruh mimovládnych organizácií túto tému odborne rozpracoval a pripravil na inštitucionálne zastrešenie štátnymi inštitúciami, predovšetkým *Ministerstvom zahraničných vecí SR* a *Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR*. Z MVO taktiež pochádzajú prvé metodické príručky pre školy. Prínos tohto sektora k rozšíreniu rozvojového aj globálneho vzdelávania na Slovensku je teda zásadný. Systémovosť a dlhodobú udržateľnosť však musia dodať štátne inštitúcie, ktoré sa aktuálne s touto problematikou iba oboznamujú.

Okrem inštitucionálnej podpory štátu je potrebné rozvíjať vedeckovýskumnú aktivitu v tejto oblasti a čoraz väčšmi zapájať pracovníkov vysokých škôl a univerzít. Nepedagogické odbory majú možnosť tematického zamerania, prípadne sa venovať rozvojovému vzdelávaniu ako prierezovej téme. Pedagogické odbory by mali využiť svoj didaktický potenciál pri príprave nových pedagógov, ktorí neskôr môžu uvádzať princípy globálneho vzdelávania do svojej učiteľskej praxe. Napriek tomu, že sme v tejto oblasti zaznamenali čiastkový pozitívny posun, je potrebné, aby sa do týchto aktivít zapájalo viac odborných pracovísk. Jedným z cieľov je vznik študijného odboru rozvojových štúdií, o čo sa aktuálne pokúša Trnavská univerzita.

Nasledujúce kapitoly prinášajú osem rôznych tém, ktoré považujeme za významné v kontexte rozvojového vzdelávania. Je nevyhnutné zdôrazniť, že tento zoznam nie je úplný a mohli by sme nájsť iné rovnako (ba aj viac) zásadné témy. Táto publikácia preto nemá cieľ obsiahnuť celú šírku rozvojového vzdelávania, skôr jej ide o otvorenie diskusie o rozvojovom vzdelávaní na odbornej úrovni. Zároveň reaguje na dopyt po metodických materiáloch globálneho a rozvojového vzdelávania na vysokých školách. Máme záujem, aby jednotlivé kapitoly neslúžili len na teoretické vymedzenie jednotlivých tém, ale aby prinášali aj konkrétne učebné nástroje, ktoré môžu učitelia využiť na svojich hodinách so študentmi. Každá kapitola je preto rozdelená na dve časti: teoretickú a praktickú. Prvá vysvetľuje danú problematiku, predkladá základné pojmy a reaguje na aktuálnu diskusiu v širšom odbornom diskurze. Druhá časť ponúka súbor učebných pomôcok, ktoré môžu učitelia použiť pri diskusii so študentmi. Autori zvolili individuálne riešenia, a tak v jednotlivých kapitolách nájdeme filmy, názorné obrázky a mapy či interaktívne cvičenia.

Michal Cenker
Bratislava január 2013

ROZVOJOVÁ A HUMANITÁRNA POMOC

Ondrej Gažovič a Tomáš Profant

Anotácia:

Predkladaný text sa venuje rozvojovej a humanitárnej pomoci. V jeho úvode predstavujeme tradičný výklad rozvojovej pomoci – jej vznik, historický vývoj a súčasnú podobu, ako aj dominantné teórie, ktoré ju formovali. Následne predostierame kritický pohľad na problematiku, pričom vychádzame najmä z postrozvojovej literatúry. Po krátkom predstavení témy humanitárnej pomoci presúvame pozornosť na učebné pomôcky, ktoré by mohli byť kvalitným stimulom pri výklade preberaných tém, s odporúčaným dôrazom na vedenie polemických diskusií v kolektíve.

Kľúčové slová: rozvojová pomoc, humanitárna pomoc, postrozvoj, alternatívy k rozvoju

1. ROZVOJOVÁ POMOC

Rozvojová pomoc sa počas 20. storočia stala neoddeliteľnou súčasťou medzinárodnej politiky. V súčasnosti sa na nej podieľajú takmer všetky krajiny sveta, či už ako jej poskytovatelia, alebo ako príjemcovia. Popri jednotlivých štátoch a ich združeniach sa na rozvojovej pomoci podieľajú stovky mimovládnych organizácií a tisícky rozvojových pracovníčok a pracovníkov, ktorých deklarovaným cieľom najčastejšie býva odstránenie chudoby v zaostalých regiónoch sveta a pomoc pri ich ekonomickom a spoločenskom rozvoji. Správy o chudobe miliónov ľudí v zahraničí a o potrebe prispieť k jej ukončeniu sa každodenne dostávajú priamo do našich obývačiek – ich prostredníkmi sú televízne správy, novinárske reportáže, reklamy komerčných a charitatívnych organizácií alebo politické prejavy. Každá a každý z nás tak má vlastnú predstavu o tom, čo je rozvojová pomoc.

Podobne ako iné často používané termíny, aj rozvojová pomoc preto čelí riziku zjednodušeného vnímania. V skutočnosti pritom ide o komplexnú tému, ktorá obsahuje mnohé problémy a otázky. Aké sú dôvody existujúcich rozdielov medzi jednotlivými krajinami? Prečo pokladáme niektoré modely spoločenského života za pokrokové a iné za zaostalé? Ako vznikajú rebríčky rozvoja? Sú motívy poskytovania rozvojovej pomoci skutočne altruistické, alebo ľudia a štáty sledujú realizovaním tejto politiky svoje vlastné záujmy? Akým spôsobom rozvojová pomoc ovplyvňuje životy ľudí v prijímajúcich krajinách?

Cieľom tejto kapitoly je priniesť podrobnejší pohľad na problematiku rozvojovej pomoci a upriamiť pozornosť na otázky, ktoré pri bežných úvahách často zostávajú v úzadí, alebo sú úplne nepovšimnuté. V úvodných častiach kapitoly prinášame tradičný výklad rozvojovej pomoci tak, ako býva prítomný v hlavných zahraničných odborných publikáciách, ktoré sa venujú tejto téme. Postupne predstavíme vznik rozvojového angažovania sa, vývoj hlavných ideí, na základe ktorých sa táto politika utvára, a následne zosumarizujeme fakty a čísla, ktoré mapujú súčasný stav rozvojovej pomoci. V druhej časti je našou ambíciou problematizovať predstavený obraz a priviesť čitateľky a čitateľov ku kritickému premýšľaniu o rozvojovej pomoci. Táto časť obsahuje úvahy vychádzajúce najmä z postrozvojovej literatúry. Zamýšľame sa v nej nad motívmi, dopadmi a udržateľnosťou rozvojovej pomoci, ako aj nad prípadnými alternatívami k nej.

1.1 Historický vývoj a súčasná podoba rozvojovej pomoci

Medzi najčastejšie definície rozvojovej pomoci patrí tá, ktorá týmto pojmom označuje *presuny prostriedkov z jednej krajiny (donorská krajina) do krajiny druhej (prijímajúca krajina), pričom hlavným deklarovaným cieľom je pomôcť záujmom prijímateľa* (porovnaj napr. Arvin, 2011). Rozvojová pomoc v predstavenom zmysle sa začala v medzinárodnej politike poskytovať v období po r. 1945 a jej počiatok súvisel s obnovou Európy zničenej druhou svetovou vojnou (porovnaj napr. Lancaster, 2006). Význam poskytovania rozvojovej pomoci posilňovala následná rivalita medzi súperiacimi blokmi Západu a Východu v období tzv. studenej vojny. Vedúce mocnosti týchto blokov, USA a ZSSR, napĺňali aj prostredníctvom rozvojovej

pomoci svoj záujem udržať a rozšíriť vlastný vplyv v ďalších oblastiach sveta. K rastúcemu významu rozvojovej pomoci postupne prispeli aj mnohé ďalšie faktory – patrí medzi ne napr. vyrovnávanie sa s ničivými následkami, ktoré zanechal európsky kolonializmus v Afrike a v Ázii, vzrastajúca prepojenosť svetových ekonomík alebo vplyv globalizovaných médií na verejnú mienku.

Pod pojmom oficiálna rozvojová pomoc (ODA) sa podľa zaužívanej definície Výboru pre rozvojovú pomoc (DAC) Organizácie pre hospodársky rozvoj a spoluprácu (OECD) rozumie tok peňazí, ktoré poskytnú oficiálne štátne orgány a ktorého cieľom je podpora hospodárskeho rozvoja a blahobytu rozvojových krajín, pričom z jeho hodnoty musí aspoň 25 % predstavovať darovací element.

Rozvojová pomoc, hoci sa často predstavuje ako čisto technická otázka konkrétneho zlepšenia, je vo svojej podstate politický projekt – jej podoba a konkrétne aktivity sa utvárajú na základe presvedčenia o tom, aký má byť ideálny stav spoločnosti a ako je možné k takémuto stavu dospieť. Samozrejme, existuje viacero rôznych a vzájomne si konkurujúcich presvedčení o týchto základných otázkach. Počas historického vývoja rozvojovej pomoci sa postupne vyformovalo niekoľko dominantných presvedčení, ktoré jej podobu výrazne ovplyvnili. Nasledujúca podkapitola tieto dominantné rozvojové teórie stručne predstavuje.

1.1.1 Dominantné rozvojové teórie

Jednu z najvýznamnejších povojnových rozvojových teórií predstavuje množina tzv. *modernizačných teórií*. Ich predstaviteľmi boli napr. Huntington, Eisenstadt, Hoselitz, Lipset, McClelland a Rostow, zo súčasných autorov napr. Landes (1998) alebo Sachs (2006). V jadre modernizačných teórií spočíva presvedčenie, že racionalita a inštitucionálne usporiadanie západných spoločností predstavujú nadradený spôsob riadenia spoločnosti, z čoho vyplýva nasledovný odkaz pre „zaostalejšie" krajiny: *„ak sa chcete rozvíjať, buďte ako my (Západ)"* (porovnaj Peet, Hartwick, 2009, s. 104). Modernizačné teórie tak kladú pri poskytovaní rozvojovej pomoci dôraz na rýchlu industrializáciu a urbanizáciu prijímajúcich krajín, na zavádzanie trhového hospodárstva, medzinárodný obchod a na celkovú reorganizáciu tradičných spoločností podľa západného modelu. Dôvody, pre ktoré krajiny zaostávajú vo svojom vývoji, spočívajú podľa modernizačných teoretikov najmä v ich iracionálne (z pohľadu Západu) nastavených inštitúciách a nevhodných prírodných podmienkach – tieto zdroje chudoby je však možné zvrátiť, pokiaľ zaostalé krajiny akceptujú osvedčené mechanizmy pokrokových krajín Západu (porovnaj Peet, Hartwick, 2009, s 103-140).

Druhú významnú povojnovú teóriu rozvoja predstavuje tzv. *teória závislosti,* ku ktorej predstaviteľom patria napr. Frank, Dos Santos, Wallerstein, Prebisch a Emmanuel. Autori teórie závislosti upozorňujú na nerovné mocenské vzťahy medzi bohatými krajinami centra a chudobnými krajinami z periférie, v ktorých dôsledku sa niektoré krajiny stávajú stále bohatšími, kým iné sú zas udržiavané v stále vyššej miere závislosti. Zdroj západného bohatstva pritom nespočíva v unikátnej miere jeho racionality, ale vo veľkej miere k nemu prispieva najmä dlhodobá nadvláda Západu nad inými krajinami a ich ekonomické, politické, sociálne a kultúrne podrobenie/zneužívanie (porovnaj Galeano, 1973). Pokračovanie

v existujúcej podobe medzinárodného obchodu nie je podľa teórie závislosti cesta k odstráneniu chudoby – naopak, práve v nerovných obchodných podmienkach spočíva jedna z jej príčin. Významnejší praktický vplyv dosiahla teória závislosti v Latinskej Amerike a prejavila sa výraznejším zavádzaním metód štátneho intervencionizmu, redistribúcie bohatstva a trhového protekcionizmu prostredníctvom ciel a podpory vybraných domácich hospodárskych odvetví (porovnaj Peet, Hartwick, 2009, s. 141 – 180). Štátne zásahy a protekcionizmus v kľúčových odvetviach sú však charakteristické aj pre krajiny bohatého Severu.

Postavenie tretej silnej ideológie rozvoja zastáva neoliberalizmus. Do popredia sa dostáva v 80. rokoch 20. storočia, jeho ideovými zdrojmi sú najmä úvahy von Misesa, von Hayeka a Friedmana, emblematickými postavami tohto prístupu zo sféry vysokej politiky sú americký prezident Reagan a britská premiérka Thatcherová. Medzi hlavné myšlienky neoliberalizmu v kontexte rozvoja patrí dôraz na neviditeľnú ruku trhu, ktorá má mať harmonizujúce účinky na záujmy všetkých zúčastnených a ktorá tak pomáha každému z nich dosiahnuť čo najlepší možný výsledok, ďalej odpor k štátnemu plánovaniu a zdôrazňovanie osobnej zodpovednosti racionálne konajúcich jednotlivcov. Myšlienky neoliberalizmu, súhrnne formulované v tzv. Washingtonskom konsenze, získali v medzinárodnej politike dominantnú pozíciu a pretavili sa do podoby opatrení, ktoré boli krajinami globálneho Severu vnucované dlžníckym krajinám globálneho Juhu. Medzi tieto opatrenia patrí napr. redukcia verejných výdavkov, daňové reformy zamerané na zníženie daní, odstraňovanie prekážok medzinárodného obchodu v podobe kvantitatívnych reštrikcií a ciel, otvorenie sa zahraničným investíciám, masívna privatizácia štátneho majetku a trhová deregulácia. Neoliberálne politiky sa často presadzovali do praxe v mnohých krajinách sveta v dôsledku silného (nielen) politického tlaku USA a medzinárodných inštitúcií, ako napr. Svetovej banky, Medzinárodného menového fondu a Svetovej obchodnej organizácie. Na základe rastúcej kritiky ideologických východísk neoliberalizmu a jeho praktických dopadov na krajiny globálneho Juhu (porovnaj napr. George, 1990 a George, 2010) prišlo k istému upraveniu neoliberálnych téz, ktoré začali čiastočne zohľadňovať sociálne dopady a rozmery zavádzaných politík. Na druhú stranu, aj súčasné trendy v oblasti rozvoja, medzi ktoré patrí agenda odpúšťania dlhov a prístup k Miléniovým rozvojovým cieľom, stále v značnej miere vychádzajú zo spomínaných neoliberálnych princípov (porovnaj Peet, Hartwick, 2009, s. 78-102).

V posledných desaťročiach možno v teórii a v praxi rozvojovej pomoci badať príklon k participatívnemu prístupu. V jeho jadre je dôraz na čo najväčšie zapojenie príjemcov pomoci do rozvojových aktivít – práve z ich strany by mali prichádzať stimuly k tomu, čo a akým spôsobom je možné a vôbec potrebné v ich spoločnostiach meniť. Medzi ďalšie na význame naberajúce prístupy k rozvojovej pomoci patrí dôraz na presadzovanie ľudských práv (s osobitným zreteľom na zlepšenie postavenia žien a na rodovú rovnosť), myšlienky trvalo udržateľného rozvoja a s nimi súvisiace zohľadňovanie vplyvu rozvoja na životné prostredie a jeho ochranu.

1.1.2 Aktuálny stav rozvojovej pomoci

Hlavní donori sa združujú vo Výbore pre rozvojovú pomoc (DAC) Organizácie pre hospodársky rozvoj a spoluprácu (OECD). Výbor má 24 členov. Patria sem krajiny EÚ-15 a z ďalších členov OECD Austrália, Kanada, Japonsko, Južná Kórea, Nový Zéland, Nórsko, Švajčiarsko a Spojené štáty americké. Členom výboru je aj Európska únia ako samostatný donor a pozorovateľmi sú Svetová banka, Medzinárodný menový fond a Rozvojový program OSN (UNDP) a Česká republika, Slovensko, Estónsko, Čile, Izrael, Maďarsko, Island, Poľsko, Slovinsko a Turecko. Podľa predbežných dát za rok 2010 dosiahla rozvojová pomoc členov výboru 128 miliárd dolárov, čo predstavuje v priemere 0,32 % hrubého národného príjmu (HNI). Slovensko v roku 2010 poskytlo 74 miliónov dolárov, teda 0,09 % HNI (OECD správa). Najväčšími darcami v rámci DAC v pomere ku svojmu hrubému národnému príjmu sú Nórsko, Luxembursko, Švédsko a Dánsko, ktorých oficiálna rozvojová pomoc (ODA) presahuje 0,9 % HNI.

Členovia DAC však nie sú jedinými donormi. Bohaté krajiny vyvážajúce ropu takisto poskytujú rozvojovú pomoc. Krajiny Perzského zálivu v roku 1973 dali v priemere 12,76 % svojich HDP, avšak pokles cien ropy v 80. rokoch viedol aj k prudkému poklesu rozvojovej pomoci týchto štátov.

Rozvojovú pomoc je možné rozdeliť na bilaterálnu a multilaterálnu. Bilaterálnu pomoc poskytuje priamo jedna vláda druhej. Multilaterálnu pomoc vlády poskytujú medzinárodným organizáciám ako je Svetová banka alebo OSN a tie ich ďalej poskytujú príjemcom pomoci. Existuje aj rozvojová pomoc, ktorá sa do štatistík nezapočítava, a to sú rôzne zbierky organizované napríklad mimovládnymi organizáciami. Väčšina pomoci je multilaterálna a príjemcovia ju získavajú od medzinárodných organizácií.

Základnými dokumentmi, ktorými sa dnes rozvojová spolupráca riadi, sú napríklad Parížska deklarácia o efektívnosti rozvojovej spolupráce (2005), na ňu nadväzujúca Akčná agenda z Akkry (2008) a výstupy z Fóra na vysokej úrovni v Pusane (2011). Naďalej je dôležitý tzv. Monterejský konsenzus o financovaní rozvoja (2002) a Deklarácia z Dohy (2008) z medzinárodných konferencií OSN. Hlavným dokumentom rozvojovej pomoci sú tzv. Miléniové rozvojové ciele OSN. Významnými referenčnými bodmi rozvojovej komunity sú každoročné správy medzinárodných organizácií, najmä Rozvojového programu OSN a Svetovej banky či rozvojová agenda Svetovej obchodnej organizácie z Dohy.

Kľúčovými prvkami Parížskej deklarácie a Akčnej agendy z Akkry je vlastníctvo, teda predpoklad, že príjemcovia pomoci sami definujú svoje stratégie boja proti chudobe. Druhým bodom je pripojenie sa, teda podpora týchto stratégií zo strany donorov. Tretím cieľom je harmonizácia politík donorov v konkrétnych krajinách recipientov pomoci. Štvrtou témou je orientácia na výsledky a efektivita rozvojovej pomoci a piatou je spoločná zodpovednosť za tieto výsledky. V Akkre boli zdôraznené potreby vlastníctva a rovnocenného partnerstva medzi donorom a recipientom a takisto začlenenie rodovej otázky do rozvojovej pomoci. Oba dokumenty pritom posilňujú rolu štátu v rozvoji. V Pusane (2011) boli akceptovaní noví aktéri, najmä noví donori spomedzi vzmáhajúcich sa ekonomík a súkromného sektora. Prvýkrát bola do oficiálnych vyjednávaní zahrnutá občianska spoločnosť a posilnil sa terminologický posun od „rozvojovej pomoci“ k „rozvojovej spolupráci“.

Hlavnými bodmi Monterejského konsenzu a Deklarácie z Dohy sú snahy mobilizovať prostriedky na rozvojovú pomoc, a to ako domáce, tak medzinárodné, v podobe priamych zahraničných investícií a technickej pomoci. Ťahúňom rozvoja má byť medzinárodný obchod, pre ktorý má byť vytvorené vhodné podnikateľské prostredie. Oficiálna rozvojová pomoc má byť koordinovaná, má zlepšovať prostredie pre investície budovaním infraštruktúry a podporou vzdelania. Pomoc však nemá byť viazaná, ale má rešpektovať princípy partnerstva. Dôležitým bodom je odpúšťanie dlhov najviac zadlženým krajinám. Partnerstvo sa má dosahovať aj prostredníctvom posilňovania pozície príjemcov rozvojovej pomoci v medzinárodných finančných inštitúciách.

Miléniové rozvojové ciele majú záväzok znížiť chudobu o polovicu do roku 2015, čo sa už zrejme nestihne. Sú rozdelené na osem základných cieľov:

1. Odstrániť extrémnu chudobu a hlad
2. Dosiahnuť, aby všetci získali základné vzdelanie
3. Presadzovať rovnosť pohlaví a podporiť ženy
4. Znížiť úmrtnosť detí
5. Zlepšiť starostlivosť o ženu v tehotenstve a počas pôrodu
6. Bojovať proti HIV/AIDS, malárii a ďalším chorobám
7. Zabezpečiť udržateľnosť životného prostredia
8. Vytvárať globálne partnerstvá pre rozvoj

Ako už bolo spomínané, SR patrí tak v absolútnych číslach, ako aj v pomere ku svojmu HNI k menším donorom. Pokiaľ ide o priority slovenskej rozvojovej pomoci, v r. 2012 sa zameriavala najmä na Afganistan, Juhosudánsku republiku a Keňu, dlhodobo silné je aj slovenské rozvojové angažovanie sa v krajinách západného Balkánu a Východného partnerstva EÚ. Sektorovo sa SR prostredníctvom rozvojovej pomoci zameriava v prijímajúcich krajinách najmä na budovanie demokratických inštitúcií, právneho štátu, občianskej spoločnosti a mieru, na sociálny rozvoj, na ekonomický rozvoj a budovanie trhového prostredia, ako aj na rozvoj infraštruktúry s pozitívnym vplyvom na trvalo udržateľný rozvoj a ochranu životného prostredia (Strednodobá stratégia oficiálnej rozvojovej pomoci SR na roky 2009 – 2013). Koordinátorom poskytovania slovenskej ODA je Ministerstvo zahraničných vecí SR (MZV SR), implementáciu rozvojovej pomoci zabezpečuje Slovenská agentúra pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu (SAMRS). Medzi kľúčových aktérov slovenskej ODA patria aj mimovládne rozvojové organizácie, ktoré sú združené v Platforme mimovládnych rozvojových organizácií (PMVRO).

1.2 Kritické úvahy o rozvojovej pomoci

Rozvojová pomoc existuje už viac ako šesť desaťročí, no napriek tomu sa jej často nedarí zlepšiť životné podmienky najchudobnejších. Hoci existujú úspešné príklady pomoci a rôzne pozitívne projekty, obvyklé sú aj rozvojové projekty končiace neúspechom. Mnohé projekty

rozvojovej pomoci dokonca prijímajúcej komunite skôr ublížia, než by jej pomohli – príčinou nemusia byť zlé úmysly poskytovateľov pomoci, ale často ňou je napr. ich nedostatočné poznanie spoločnosti, v ktorej pôsobia.

Pokiaľ ide o motiváciu poskytovateľov pomoci, nie je vždy taká altruistická ako sa oficiálne prezentuje. Je nepochybné, že na poskytovaní pomoci sa veľké množstvo ľudí podieľa nezištne a s ambíciou pomôcť tým, ktorých sociálne, zdravotné a ekonomické podmienky hodnotíme ako horšie od našich. Rovnako je však pravdou aj to, že štáty poskytovaním rozvojovej pomoci sledujú rôzne motívy, ktoré nesúvisia s altruizmom. Van der Veen (2011) rozoznáva medzi zištnými motívmi poskytovania rozvojovej pomoci napr. nasledovné snahy donorov: zvýšenie svojej vlastnej bezpečnosti, získanie spojencov, zvýšenie vlastnej moci, získanie ekonomických výhod a ziskov, ako aj zlepšenie vlastnej medzinárodnej reputácie. Predstavené zištné motívy pritom často nemusia byť v súlade s potrebami príjemcov pomoci.

Problémom je aj fakt, že napriek všetkým rozvojovým intervenciám nerovnosti vo svete vo všeobecnosti stále pretrvávajú a rozdiely medzi bohatými a chudobnými sa dokonca stále zväčšujú. V rebríčku rozvoja dosiahli posun napr. krajiny známe ako ázijské tigre – Južná Kórea, Taiwan, Singapur a Hongkong. Avšak k tomuto posunu viedla viac politika ich vlastných autoritárskych vlád podporujúca domáci priemysel (v kombinácii s vhodným prostredím vo svetovom ekonomickom systéme), než rozvojová pomoc. V súčasnosti vidíme ústup chudoby v krajinách ako sú Čína, India či Brazília, avšak tu sa naplno prejavujú rozpory rozvoja kopírujúceho neudržateľné západné vzory. Hoci v týchto krajinách rastie stredná trieda, zároveň tu prichádza k zásadným škodám na životnom prostredí a najchudobnejší sú celkom vylučovaní zo spoločnosti.

1.2.1 Alternatívy k rozvoju?

Rozpory rozvojovej spolupráce a jej neúspechy majú obvykle za následok hľadanie nových konceptov, ktoré by zamerali pozornosť na nový aspekt života a následne by umožnili vrhnúť sily na jeho zlepšovanie, čo by mohlo konečne viesť k vytúženému rozvoju. Dejiny rozvojovej pomoci sú plné podobných konceptov, ktoré boli v čase svojho vzniku vnímané ako prelomové a tie správne, no od ktorých sa následne po neúspechoch začalo upúšťať. Okrem už spomenutých dominantných teórií rozvoja sa tak dajú vymenovať mnohé ďalšie – patria medzi ne napr. vývozom ťahaný rast, industrializácia nahradzujúca import, koncept základných potrieb, trickle-down teória spájajúca bohatnutie bohatých so zlepšovaním situácie chudobných, boj proti chudobe cez redistribúciu spojenú s rastom a neskôr dobré vládnutie, udržateľný rozvoj, ľudský rozvoj, rozvoj orientovaný na práva, globálne vládnutie a tak ďalej. Rozvojové aktivity boli zamerané na zmeny hospodárstva, priemyslu aj ľudských charakterov (smerom k weberovskej pracovitej protestantskej etike), na poľnohospodárov, na drobných farmárov, na ženy. Na problémy so životným prostredím reagovali koncepty udržateľného rozvoja a zeleného hospodárstva, na problémy s korupciou zas koncept dobrého vládnutia. Prepojenosť rozvojových problémov si vyžiadala vznik komplexného konceptu tzv. globálneho vládnutia, problémy s hospodárskym rastom viedli k obohateniu pohľadu na rozvoj a sledovanie HDP bolo doplnené indikátormi vzdelania a zdravia.

Mnohé z predstavených prvkov sa stali súčasťou dosiaľ poslednej inkarnácie rozvojových teórií v Miléniových rozvojových cieľoch, už dnes sa však hovorí o tzv. postmiléniovom období, ktoré príde po roku 2015.

Kritický pohľad na rozvoj a rozvojovú pomoc sa však neuspokojuje s vymýšľaním stále nových konceptov. Myšlienkový smer známy ako postrozvojový prístup ide o krok ďalej a navrhuje odmietnuť koncept „rozvoja" ako celok.

Jeden z hlavných predstaviteľov postrozvoja Wolfgang Sachs ponúkol štyri príčiny úpadku „rozvoja": V prvom rade je to ekologická neudržateľnosť súčasného modelu industrializovaných spoločností, ktorá znemožňuje, aby sme ich naďalej vnímali ako vedúce v rebríčku sociálnej evolúcie. Šípka „rozvoja" ukazujúca jeho smer sa zlomila. Po druhé, koniec studenej vojny znamenal, že prestali existovať dôvody na potrebu kupovať si priazeň krajín, ktoré nepatrili do sovietskej sféry vplyvu. Po tretie, od Trumanovej inauguračnej reči v 1946, ktorá podľa Sachsa započala jeho éru, mal „rozvoj" za následok sociálnu polarizáciu namiesto dobiehania Severu Juhom. Bohatí za posledných šesť desaťročí zbohatli a chudobní schudobneli. Po štvrté, „rozvoj" bol pomýlený od svojho počiatku a viedol k nenapraviteľnej strate diverzity. Bol nástrojom pozápadňovania sveta tým, ako vytyčoval jednotnú líniu pre všetkých ľudí, po ktorej majú „dospieť" ku svojej „rozvinutosti" (Sachs, 1992, s. 2-4). Cieľom autorov, ktorí svoje texty publikovali v prelomovom Sachsovom zborníku, bolo narušiť konceptuálne základy kľúčových pojmov používaných v „rozvoji" a ukázať, ako posilňujú a presadzujú západný pohľad na svet.

Druhým kľúčovým autorom postrozvoja je Artuaro Escobar, podľa ktorého „diskurz a stratégia rozvoja spôsobili... masívnu nerozvinutosť a zbedačenie, nevýslovné vykorisťovanie a útlak" (Escobar, 1995, s. 4). Escobar teda zdôrazňuje diskurzívnu zložku rozvojového dispozitívu a potrebu jej kritiky, avšak v závere svojej knihy sa, podobne ako väčšina postrozvojových autorov, vyslovuje v prospech lokálnych alternatív. Píše, že cieľom autorov radiacich sa k tomuto prístupu je odmietnuť celú paradigmu a hľadať alternatívy k rozvoju namiesto rozvojových alternatív. Postrozvojoví autori majú záujem o lokálnu kultúru a poznanie, majú kritický pohľad na vedecké diskurzy a presadzujú lokálne, pluralistické, zdola vychádzajúce hnutia (Escobar 1995, s. 215).

Ukážkou hlbokej nedôvery postrozvojových autorov k rozvoju je metafora, ktorou Majid Rahnema v zborníku editovanom spolu s Victoriou Bawtreeovou prirovnáva rozvoj k tragédii AIDS – a to tak z pohľadu ničivosti jeho dopadov, ako aj z pohľadu prefíkaného spôsobu jeho prenikania do organizmu/spoločnosti. Pre Rahnemu sila „rozvoja" spočíva v spôsoboch, akými preniká do tela iných spoločností, a to cez školský systém, vytváraním návykových potrieb a degradovaním domorodého poznania. V závere potom podobne ako Sachs, Escobar a ďalší predstavitelia postrozvojového prístupu Rahnema vyzdvihuje tzv. vernakulárne spoločnosti. Uvedeným termínom zdôrazňuje, že v týchto spoločnostiach sa všetko vytvára doma, v protiklade k výmene s vonkajškom (Rahnema, 1997, s. 128). Tým sa odlišuje od Escobara, ktorý sa stavia na stranu hybridných spoločností, teda spoločností medzi zo Západu importovanou modernitou a domácou tradíciou.

V čom ale spočíva odmietnutie rozvoja? V prvom rade v odmietnutí eurocentrizmu „rozvoja“ ako konceptu. Aj keby sme tento koncept chceli používať neutrálne, neubránime sa tomu, že „tento výraz je zafarbený a determinovaný aj nechcenými významami. Toto slovo vždy implikuje priaznivú zmenu, krok od jednoduchého ku zložitému, podradeného k nadradenému, z horšieho k lepšiemu“ (Esteva, 1992, s. 10).

Zároveň je tento koncept prázdnou nádobou. „Napriek tomu, že rozvoj nemá žiaden obsah, má jednu funkciu: umožňuje, aby bola akákoľvek intervencia posvätená v mene vyššieho cieľa“ (Sachs, 1992. s. 4). Problémom „rozvoja“ ako konceptu tak nie je len jeho eurocentrizmus, ale zároveň aj to, že umožňuje pozitívne označenie veľmi negatívnych javov. Hoci postrozvoj pripisuje „rozvoju“ veľmi negatívnu konotáciu, „rozvojový“ mainstream naďalej tento termín používa výhradne v jeho pozitívnom zmysle tak, ako je definovaný v mnohých slovníkoch či dokumentoch medzinárodných organizácií.

V konceptuálnej rovine potom možno priradiť k rozvoju autoritárske implikácie, keďže experti a expertky majú právo definovať to, čo je rozvoj, kým od prijímateľov a prijímateliek sa očakáva, že túto definíciu akceptujú. Podobné poručníctvo (Cowen a Shenton, 1996) je základom rozvojovej spolupráce. „Rozvoj“ predpokladá určité smerovanie a prispôsobenie sa tomuto smerovaniu na strane cieľových populácií.

Hoci postrozvojoví autori a autorky okrem „rozvoja“ ako konceptu kritizujú najmä „rozvojovú“ prax, uvedomujú si, že nie je možné odmietnuť každý projekt vykonaný pod značkou „rozvoja“. Rahnema napríklad „osobne [nemá] ten názor, že všetky rozvojové projekty sú zlé“ (Rahnema, 1997, s. 381). Často sú to však práve eurocentrické, autoritárske a depolitizujúce aspekty „rozvoja“ ako konceptu, ktoré vedú k opakovaným nedostatkom v praxi, takže mnohí postrozvojoví autori a autorky preferujú radšej opustenie tohto konceptu i praxe pred snahou o reformu.

Ak rozvojová spolupráca trpí množstvom takýchto problémov, aká je postrozvojová prax? Ako už bolo zmienené, autori a autorky z tejto myšlienkovej školy vyzdvihujú sociálne hnutia typu Chiapas v Mexiku či ženské hnutie Chipko v Indii. V krajinách Severu podporujú ekologicky udržateľný spôsob života a s ním hnutia, ako napríklad Cambiaresti, usilujúce o spravodlivú ekologickú súvahu, alebo Longo Mai, sieť západoeurópskych rurálnych kooperatív.

Postrozvojový prístup však uplatňuje svoju analýzu aj na globálnom Juhu. Úspešne sú vnímané participatívne prístupy napĺňania požiadaviek obyvateľstva. Na jednej strane zdôrazňujú to, v čom miestni obyvatelia vynikajú, takže sa nesústredia iba na ich negatívne odchýlky od „normy“, na druhej strane podporujú netrhové formy výmeny a ukazujú, ako sú experti nútení prijímať logiku miestnych. Základom postrozvojového prístupu však je, že omnoho zmysluplnejšie ako projekty rozvojovej spolupráce by bolo usilovať o zmeny nerovných globálnych mocenských vzťahov.

2. HUMANITÁRNA POMOC

Humanitárna pomoc sa od rozvojovej pomoci zásadne odlišuje. Zatiaľ čo rozvojová pomoc je určená na dlhšie obdobie a má viesť k pozdvihnutiu trvalej životnej úrovne jej prijímateľov, humanitárna pomoc sa zameriava na náhle problémy spojené s prírodnými alebo človekom spôsobenými katastrofami a výnimočnými udalosťami. Jej cieľom je zamedziť stratám na životoch a zmierniť okamžité ľudské utrpenie. Typickými príkladmi, keď sa využíva humanitárna pomoc, sú záplavy, zemetrasenia, rozsiahle požiare, vojny, dlhodobé suchá a z nich vyplývajúce hladomory atď.

Humanitárna pomoc je nevyhnutná, no spája sa aj s problémami. Jej dôveryhodnosť znižujú prípady, v ktorých bola potreba humanitárnej pomoci zámienkou na presadzovanie politických alebo ekonomických cieľov. Politické zneužitie humanitárnej pomoci sa objavilo napr. pri genocíde vo Rwande. V Kongu (vtedy Zair) boli vybudované tábory pre utečencov, ktoré spravovali humanitárne organizácie. Tieto tábory však využívali aj vojenské jednotky z Rwandy, vrátane vojnových zločincov, vrahýň a vrahov, ktorí predtým participovali na genocíde. Humanitárne organizácie sa tak nechtiac zároveň podieľali aj na predlžovaní rwandského konfliktu (Terry, 2002).

Zásadným paradoxom humanitárnej pomoci je aj problém neutrality. Na jednej strane neutralita umožňuje humanitárnym organizáciám pracovať v podmienkach dvoch (alebo viacerých) bojujúcich strán. Na druhej strane neutralita predpokladá, že tieto organizácie niekedy musia zatvárať oči pred porušovaním ľudských práv, ktoré sa najčastejšie deje na oboch stranách. Napríklad počas hladomoru v Etiópii v 80. rokoch sa Lekári bez hraníc verejne vyjadrili proti porušovaniu ľudských práv a následne ich z krajiny vyhostili.

V oblasti hladomorov sa prelomovou štúdiou stal výskum Amartyu Sena, za ktorý získal Cenu Švédskej ríšskej banky za ekonomické vedy na pamiatku Alfreda Nobela. Sen vo svojej práci ukazuje, že hlad často nie je spôsobený nedostatkom jedla, ale problémom pri jeho distribúcii. Hoci prírodné faktory môžu mať podiel na vzniku hladomoru, otázky moci a prístupu k jedlu omnoho viac definujú, ktorá skupina bude trpieť hladom a ktorá nie. Humanitárne organizácie sa nechtiac môžu ocitnúť v situácii, v ktorej napriek svojej proklamovanej neutralite udržiavajú mocenské nerovnosti.

V neposlednom rade je známy prípad americkej potravinovej pomoci, ktorá kopíruje americké potravinové prebytky. Jej použitie je teda viac determinované domácimi faktormi ako humanitárnymi potrebami v zahraničí. Uvedené problémy a mnoho ďalších sú dôležitými témami na diskusiu, ktorá sa týka aj Slovenska. To však nič nemení na skutočnosti, že humanitárna pomoc je často nevyhnutná a pomáha tým, ktorí to práve najviac potrebujú. Jej politizácia by nás ale nemala prekvapovať, naopak, mala by v nás pestovať ostražitosť voči tomu, akým spôsobom sa pri humanitárnej pomoci využívajú verejné financie či naše vlastné peniaze odovzdané v zbierkach humanitárnych organizácií.

3. UČEBNÉ POMÔCKY

Na tému rozvojovej a humanitárnej pomoci existuje nielen množstvo odbornej literatúry (pozri zoznam na konci kapitoly), ale aj zaujímavé umelecké diela. Zrejme najprístupnejšie sú dokumentárne filmy. Jedným z vysoko relevantných je napr. film *Biela charita – černota a belosť na plagátoch charitatívnych organizácií*. V tomto filme režiséri Carolin Philippová a Timo Kiesel ukazujú rasistické stereotypy prítomné v plagátoch rozvojových organizácií. Ich cieľom však nie je len ukázať bilbordy samotné, ale aj analyzovať, prečo organizácie naďalej tieto stereotypy reprodukujú. Hlavným problémom je, že základom ich práce je rozdiel v tzv. rozvinutosti, a ten ich núti zobrazovať belosť a černotu hierarchicky. Prípadne priraďovať černote stereotypy, ktoré z nej robia opak nadradenej belosti, ako napríklad blízkosť k prírode, nevzdelanosť či podobnosť s detstvom. V závere sa diváci a diváčky oboznámia s hlbšími problémami, ktoré spôsobujú chudobu a ktorých odstránenie by bolo omnoho účinnejšie ako rozvojová pomoc.

V rámci cvičenia by mohlo byť zaujímavé najprv si film pozrieť a potom analyzovať konkrétne fotografie bilbordov z prostredia SR. Bohužiaľ, na Slovensku podobné aktivity negenerujú dostatok prostriedkov, a preto sa rozvojové organizácie prostredníctvom bilbordov propagujú len zriedka. Je preto možné toto cvičenie doplniť o analýzu fotografií použitých mimovládnymi organizáciami pri propagácii svojich aktivít v časopisoch a v iných tlačovinách. Ďalšou možnosťou je tiež použiť zdroje zo stránky whitecharity.de a analyzovať tam dostupné zahraničné fotografie. V tomto prípade by vyučujúci mohol využiť už urobené analýzy od autorov filmov a na ich základe klásť študentom otázky o tom, ako rôzne ďalšie plagáty reprezentujú (a zároveň utvárajú) realitu.

Filmom, ktorý sa zameriava na spotrebu, je 20-minútové video *Príbeh vecí* (The Story of Stuff). Film ukazuje spôsob konzumácie vecí – od získavania prírodných zdrojov, cez výrobu, distribúciu, až po spotrebu a transformáciu vecí na odpad. Film ukazuje, ako vzniká nadmerná spotreba a ako je globálny Juh jej súčasťou. Na stránke organizácie (storyofstuff.org) je možné stiahnuť návod na vedenie diskusie o tomto filme. Jeho súčasťou je približne 10 súborov otázok na témy z filmu, ktoré môže vyučujúci klásť študentom – napríklad týkajúcich sa definícií niektorých pojmov z filmu alebo toho, ako sú ľudia zapojení do ekonomického chápania produkcie a jej spotreby, či ako je možné, že v Spojených štátoch amerických žije 5 % svetovej populácie, ale spotrebúva 30 % zdrojov.

Podobným filmom je *Koniec cesty* (The End of Line), ktorý ukazuje nadmerný výlov rýb. Spája tiež činnosť korporácií zaoberajúcich sa rybolovom s právami na lov v pobrežných vodách chudobných štátov. Ukazuje, ako najchudobnejší obyvatelia týchto štátov prichádzajú o zdroje svojej obživy, keď im obrovské lode vylovia prakticky všetky ryby pre trhy bohatého Severu.

Veľmi pekným filmom zaoberajúcim sa témou rozvojovej spolupráce je video *No vidíš!* (There you go!). Obsahuje kreslené obrazy expertov, ktorí prichádzajú medzi domorodé obyvateľstvo a snažia sa im priniesť rozvoj. Iba trojminútová sekvencia ilustrácií ukazuje základné kritické prvky vymedzujúce sa voči rozvojovej spolupráci vo vzťahu

k obyvateľstvu žijúcemu mimo toho, čo zvykneme nazývať civilizáciou. Na stránke organizácie survivalinternational.org je možné zhliadnuť aj jednotlivé ilustrácie a diskutovať o nich so študentmi. Najmä detaily ilustrácií vypovedajú mnohé o rozvojovej spolupráci. Samozrejme, je potrebné dávať pozor a nezovšeobecňovať, pretože väčšina rozvojovej spolupráce sa v súčasnosti nedotýka ľudí žijúcich v pralesoch, ale skôr v mestách, kde sa o prirodzenom súžití s prírodou hovoriť nedá.

Filmom *Zajatci bieleho Boha* režisér Tomáš Ryška ukazuje, ako rozvojová spolupráca ničí miestnu komunitu. Najprv je jeho obsahom život domorodého národa Akha. Vidíme, ako sa tohto národa dosiaľ príliš nedotkli programy misionárov a thajskej vlády. V druhej časti filmu vidíme dopady týchto zásahov, a to najmä dopady vzdelávania na deti: odcudzujú sa svojim rodinám a spoločnosti, v ktorej sa narodili, aby sa z nich stali moderní občania Thajska. Dokumentácia pedofílie na strane misionárov je len ďalší zo škandálov cirkvi, ktorý v tomto prípade umožnili nerovné mocenské vzťahy medzi bielymi misionármi a miestnymi Thajcami a Thajkami. Tento dokumentárny film vyvoláva otázky o zmysluplnosti rozvojovej spolupráce, ako aj o tom, nakoľko participatívna skutočne je. Vyučujúci a študenti sa tiež môžu zamýšľať nad tým, aké dopady má školská dochádzka a či je správne, aby bola povinná.

Ďalšími odporúčanými filmami sú *Krv v mobile* (Blood in the Mobile) a *Odvrátená strana čokolády* (The Dark Side of Chocolate). Oba filmy poukazujú na strašné podmienky, v ktorých pracujú ľudia (často malé deti) pri ťažbe a produkcii pre trhy bohatého Severu. Zmyslom diskusie so študentmi je polemika o tom, či je dôležitejšie venovať sa rozvojovej pomoci, alebo sa usilovať zmeniť svoje spotrebné návyky tak, aby človek nevytváral dopyt po detskej práci a nevyužíval ju – či už v mobiloch, alebo pri jedení čokolády.

Z umeleckej produkcie sa okrem filmov a fotografií venuje rozvojovej a humanitárnej spolupráci aj beletria. Jedným zo základných textov z tejto oblasti je cynická spoveď anonymného zamestnanca nemenovanej medzinárodnej rozvojovej organizácie s pseudonymom Leonard Frank *Rozvojová hra* (The Development Game). Frank prichádza na mesiac do Nepálu, aby tu zariadil rozvojový projekt za tri milióny dolárov. Poviedka ukazuje nezmyselnosť projektu, spôsob, akým funguje rozvojový priemysel, ako aj rôzne typy postáv, ktoré sa pri takýchto projektoch objavujú. V nadväznosti na tento text môžu študenti diskutovať o základnom probléme rozvojovej spolupráce, ktorým je jej motivácia. Kým hlavná postava to zjavne robí pre peniaze, priemysel funguje na základe akejsi neviditeľnej sily vynucujúcej si stále ďalšie a ďalšie projekty, rovnako ako banka musí na svoje prežitie vždy nanovo roztáčať nezastaviteľné koleso pôžičiek.

O nerovnom vzťahu vypovedá aj ďalší text – otvorený list pracovníčky miestnej organizácie Everjoice Winovej jej kamarátke. Tá sa zo stážistky prepracovala na vedúcu pozíciu, z ktorej diktuje podmienky rozvojovej pomoci. Autorka poukazuje na to, ako sa nerovné vzťahy medzi donorom a recipientom na úrovni krajín pretavujú do nerovných vzťahov medzi ľuďmi, ktorí rozvojovú spoluprácu reálne vykonávajú. Prečítaný text môže viesť k otázkam o vzťahoch medzi konkrétnymi ľuďmi v konkrétnych projektoch. Debatu možno viesť napr. o tom, ako a či je vôbec možné dosiahnuť rovnocennú pozíciu, ak je niekto v pozícii donora.

Najvýznamnejším textom k téme rozvojovej pomoci je román *Dary* (Gifts) od Nuruddina Faraha. Je to kniha, ktorá na pozadí príbehu o láske medzi mužom a ženou ukazuje problematiku darovania. Každodenné dary sa tu prelínajú s darmi v rámci rozvojovej pomoci a opäť sa objavuje problematika nerovných vzťahov, ktoré darovanie so sebou nevyhnutne prináša. Témou diskusie nad takouto knihou potom nemusí byť len téma vzťahu medzi donorom a recipientom, ale je možné ju previesť aj do oblasti rodinných vzťahov študentov a študentiek. Uvedomenie si, aké implikácie v sebe skrýva dar na každodennej báze, môže prispieť k porozumeniu daru na medzinárodnej úrovni.

Posledným odporúčaným textom, ktorý odhaľuje zákulisie humanitárnej pomoci, je román *Cause Celeb* od autorky Helen Fieldingovej (o. i. je aj autorkou známeho diela *Denník Bridget Jonesovej).* V príbehu o vzťahu slávneho moderátora a hlavnej hrdinky sa odvíja aj téma začínajúceho hladomoru. Kniha ukazuje, ako funguje humanitárna organizácia a s akými každodennými problémami sa stretáva. Román je zároveň aj ukážkou eurocentrizmu, keď z humanitárnej katastrofy vytvára dejisko hlavnej drámy, ktorou je príbeh lásky Európana a Európanky. Diskusia v triede sa tak môže týkať praktických problémov humanitárnych organizácií, ako aj nášho eurocentrického vnímania problémov „tých druhých".

Bibliografické zdroje:

1. ARVIN, M. (2011): *Foreign Aid*. In: O´HARA, P. A. (ed., 2011): *International Encyclopedia of Public Policy.* Volume 1. Global Governance and Development. Perth: GPERU.
2. COWEN, M., SHENTON, R. (1996): *Doctrines of Development*. London: Routledge.
3. ESCOBAR, A. (1995): *Encountering Development*. Princeton: PUP.
4. ESTEVA, G. (1992): *Development*. In: SACHS, W. (ed., 1992): *The Development Dictionary.* London: Zed Books.
5. FRANK, Leonard (1997): *The Development Game*. In: RAHNEMA, M., BAWTREE, V. (ed.): *The Post-Development Reader.* London and New Jersey: Zed Books, s. 263 – 273.
6. GALEANO, E. (1973): *Open Veins of Latin America*. New York: Monthly Review Press.
7. GEORGE, S. (1990): *A Fate Worse Than Debt*. Harmondsworth: Penguin Books.
8. GEORGE, C. (2010): *Pravda o obchode. Skutočné dôsledky liberalizácie*. Bratislava: Nadácia Pontis.
9. LANCASTER, C. (2006): *Foreign Aid*. Chicago: CUP.
10. PEET, R., HARTWICK, E. (2009): *Theories of Development*. New York: GP.
11. RAHNEMA, M., BAWTREE, V. (eds., 1997): *The Post-Development Reader*. London: Zed Books.
12. SACHS, W. (ed., 1992): *The Development Dictionary*. London: Zed Books.
13. TERRY, F. (2002): *Condemned to Repeat. The Paradox of Humanitarian Action.* New York: Cornell University Press.
14. Van der VEEN, M. (2011): *Ideas, Interests and Foreign Aid.* Cambridge: CUP.

O autoroch:

Ondrej Gažovič

Autor je interný doktorand Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave. Vo svojom výskume sa venuje diskurzívnej analýze rozvojovej pomoci SR, medzi jeho odborné záujmy patrí tiež poštštrukturalizmus a verejná diplomacia.

Kontakt: gazovic@gmail.com

Tomáš Profant

Autor je doktorand na Viedenskej univerzite. Vo svojom výskume sa venuje vzťahom medzi globálnym Severom a Juhom, postrozvojovému a postkoloniálnemu prístupu a diskurzívnej analýze.

Kontakt: tom_o_shanter@yahoo.com

CHUDOBA A NÁSTROJE BOJA PROTI CHUDOBE

Martina Bolečeková

Anotácia:

Chudoba je jedným z globálnych problémov ľudstva. Na odstránenie chudoby, alebo aspoň na podstatné zníženie počtu ľudí žijúcich v chudobe, nestačí individuálne úsilie štátov, ale je to úloha, ktorá si vyžaduje medzinárodnú spoluprácu. Chudoba je fenomén zasahujúci rôzne oblasti ľudského života. Preto aj prístup k jej odstraňovaniu musí byť nevyhnutne mnohodimenzionálny. V súčasnosti existujú snahy o zníženie chudoby prostredníctvom rôznych nástrojov. V príspevku sa zameriame na jeden z nich – na rozvojovú pomoc.

Kľúčové slová: chudoba, prah chudoby, index ľudského rozvoja, rozvojová pomoc, humanitárna pomoc, donor, recipient, medzinárodné organizácie

1. DEFINOVANIE CHUDOBY

Aktivita 1: *Vymedzenie základných pojmov*
Cieľ: *Pochopenie mnohorozmernosti a individuálneho vnímania chudoby*
Pomôcky: *flipchart, fixky, dataprojektor, reproduktory, papier, pero, ceruzky*
Počet študentov: *20 – 30*
Postup (1. časť): *Pred uvedením témy položí učiteľ študentom otázku: Cítite sa bohatí/chudobní? Zdôvodnite prečo. Študenti odpovedajú individuálne, na základe dobrovoľnosti. Odpovede aspoň 10 študentov zapíše učiteľ na flipchart. Odpovede sú zaznamenané v poradí, ako odznejú. Následne učiteľ premietne video znázorňujúce kontrast medzi bohatstvom a chudobou, na ktoré nadviaže výkladom.*

Podľa odhadov Svetovej banky žilo v roku 2008[1] na svete 1,29 miliardy ľudí v extrémnej chudobe. Na porovnanie, v roku 1981 to bolo 1,94 miliardy[2]. V správe Svetovej banky sa konštatuje, že v rokoch 2005 až 2008 kleslo percento ľudí žijúcich z menej ako 1,25 USD na deň[3] v každom z regiónov rozvojového sveta, a to po prvýkrát, odkedy Svetová banka výskyt chudoby začala monitorovať (The World Bank News, 29. 2. 2012).

Chudoba predstavuje mnohonásobné porušenie ľudských práv. Odstránenie chudoby na svete, alebo aspoň podstatné zníženie jej výskytu, je jednou z najväčších globálnych výziev, ktorým v súčasnosti medzinárodné spoločenstvo čelí. Zníženie počtu ľudí žijúcich v extrémnej chudobe na polovicu oproti ich počtu v roku 1990 je aj prvým z Miléniových rozvojových cieľov, prijatých na Miléniovom samite Organizácie Spojených národov v septembri roku 2000, ktorých splnenie si členské štáty stanovili do roku 2015[4]. Boj proti

1 Rok 2008 predstavuje zatiaľ posledné obdobie, za ktoré je možné globálne vyhodnotiť údaje, pretože novšie dáta nie sú k dispozícii za všetky štáty, resp. nie sú porovnateľné s predchádzajúcimi odhadmi.

2 Ale stredná hranica chudoby – 2 USD/osobu/deň odhaľuje menší progres, resp. len mierny posun: z 2,59 miliardy v roku 1981 na 2,47 miliardy v roku 2008.

3 **Hranica chudoby 1,25 USD na osobu a deň,** stanovená Svetovou bankou, patrí na medzinárodnej úrovni k najpoužívanejším. Metodológia Svetovej banky je založená na spotrebe a príjme, upravených o infláciu a rozdiely v kúpnej sile medzi krajinami. Pôvodne bola hranica extrémnej chudoby stanovená na 1 USD/osobu/deň. Z dôvodu nárastu cien však bola v roku 2005 revidovaná tak, aby lepšie zodpovedala životným nákladom v rozvojových krajinách.

4 Členské štáty OSN sa zaviazali, že v rámci svojich aktivít budú venovať prioritnú pozornosť udržateľnému rozvoju a boju proti chudobe. Miléniové rozvojové ciele preto tvorí osem vzájomne prepojených cieľov – cieľ č. 1: odstrániť extrémnu chudobu a hlad, cieľ č. 2: dosiahnuť všeobecné základné vzdelanie, cieľ č. 3: presadiť rodovú rovnosť a posilniť postavenie žien, cieľ č. 4: znížiť detskú úmrtnosť, cieľ č. 5: zlepšiť zdravotný stav matiek, cieľ č. 6: bojovať proti HIV/AIDS, malárii a ďalším nebezpečným chorobám, cieľ č. 7: zabezpečiť udržateľnosť životného prostredia, cieľ č. 8: rozvíjať globálne partnerstvo pre rozvoj. Ciele sú rozdelené na 18 čiastkových cieľov (targets) a 40 ukazovateľov (indicators), tiež určujú merateľné kritériá pokroku pre rozvojové krajiny, rozvinuté krajiny, ako aj medzinárodné inštitúcie. Pozri: Miléniové rozvojové ciele.

chudobe je súčasťou agendy všetkých politických aktérov – platí to pre vlády, medzinárodné organizácie aj organizácie občianskej spoločnosti. Ich pozornosť je však zameraná na rôzne aspekty chudoby a ich analýzy tohto fenoménu sa môžu dosť líšiť (Dedeová, 2010).

Osobu môžeme považovať za chudobnú, ak jej príjem nepostačuje na zabezpečenie základných životných potrieb. Ale chudoba je komplexný, mnohorozmerný jav a neexistuje pre ňu jediná všeobecne platná definícia. Aj účastníci Svetového samitu o sociálnom rozvoji, ktorý sa konal v roku 1995 v Kodani, sa zhodli na tom, že **chudoba je multidimenzionálny fenomén**, ktorý sa prejavuje rôznym spôsobom: zahŕňa chýbajúci príjem a produktívne zdroje na zabezpečenie stabilného živobytia, hlad a podvýživu, zlý zdravotný stav, obmedzený alebo chýbajúci prístup ku vzdelaniu a iným základným službám, zvýšenú chorobnosť alebo úmrtnosť spôsobenú chorobami, bezdomovectvo a neprimerané bývanie, škodlivé životné prostredie a spoločenskú diskrimináciu a vylúčenie. Chudoba je tiež charakteristická nedostatkom účasti na prijímaní rozhodnutí a na občianskom, spoločenskom a kultúrnom živote. **Absolútna chudoba** je podľa záverov samitu stav charakterizovaný vážnym nedostatkom v uspokojovaní základných ľudských potrieb vrátane jedla, zdravotne vyhovujúcej pitnej vody, hygienických zariadení, zdravia, bývania, vzdelania a informácií. Avšak účastníci poukázali i na to, že chudoba nezávisí len od výšky príjmu, ale aj od prístupu k sociálnemu zabezpečeniu (Programm of Action, Chapter II).

Ak sa chudoba definuje ako nedostatok zdrojov umožňujúcich dobrú kvalitu života, treba zvážiť aj také rozmery, ako sú možnosť disponovať voľným časom, osobná bezpečnosť, ochrana proti verejnému a domácemu násiliu, ochrana proti prírodným katastrofám a rovnosť pohlaví. Podľa Graciely Dedeovej sem patria aj ďalšie nemateriálne zdroje umožňujúce človeku predchádzať svojej diskriminácii, napr. rôzne systémy kódov pôsobiacich v modernom svete – za najdôležitejšie považuje analytické myslenie, schopnosť spracovávať informácie a komunikačné a manažérske schopnosti umožňujúce ľuďom v globalizovanom svete plne sa zapojiť a prispôsobovať novým modalitám práce a výroby (Dedeová, 2010).

Vnímanie chudoby je individuálne. Navyše, potreby sa vyvíjajú v čase a v závislosti od stupňa rozvoja spoločnosti, preto každá krajina používa vlastnú stupnicu merania chudoby, vhodnú pre úroveň jej rozvoja.

Aktivita 1: *Vymedzenie základných pojmov*
Postup (2. časť): *Po vysvetlení niektorých definícií chudoby porovnajú študenti jednotlivé prejavy chudoby, ktoré si zapamätali z výkladu, s odpoveďami zaznamenanými na tabuli. Prejavy chudoby, ktoré študenti v úvode neuviedli, sa na flipchart dopíšu. (Táto časť aktivity je smerovaná najmä k uvedomeniu si mnohorakosti prejavov chudoby.)*
Študentom, ktorí na otázku, či sa cítia chudobní, odpovedali kladne, položí učiteľ opätovne úvodnú otázku. Študenti majú možnosť zmeniť svoju odpoveď, resp. na nej ďalej trvať, pričom ale musia svoje rozhodnutie zdôvodniť. (Táto časť aktivity smeruje najmä k uvedomeniu si individuálneho vnímania bohatstva a chudoby.)

Učiteľ položí študentom otázku, či je chudoba charakteristická len pre určité štáty, alebo je prítomná vo všetkých krajinách. Nasleduje krátka diskusia, na ktorú učiteľ nadviaže ďalším teoretickým výkladom o „geografickom" rozložení chudoby a jej príčinách.

Chudoba je v rôznych svetových regiónoch zastúpená odlišnou mierou – tak, ako je možné konštatovať „westernizáciu" blahobytu, evidentná je „afrikanizácia" chudoby (pozri prílohu 1: Percento populácie žijúcej z menej ako 1,25 USD na deň). Priepasť medzi najchudobnejšími krajinami a zvyškom sveta sa prehlbuje. Súčasná polarizácia sveta býva označovaná ako „schudobňovanie chudobných a bohatnutie bohatých" (Pauhofová, 2008, s. 28). No chudoba je prítomná vo všetkých štátoch – nielen v rozvojových krajinách, ale „aj uprostred bohatstva vo vyspelých krajinách"[5]. Aj v bohatých krajinách sú chudobní pracovníci s nízkymi mzdami, alebo môžu byť ľudia chudobní v dôsledku straty zamestnania ako výsledku hospodárskej recesie či z dôvodu, že prepadli cez podporný systém rodiny, sociálnych inštitúcií a záchranných sietí. Chudoba sa môže vyskytnúť náhle – ako následok nešťastia alebo konfliktu (Program of Action, Chapter II).

Životná úroveň obyvateľov sa teda líši medzi štátmi navzájom, ale aj v rámci štátov. Nesmieme opomenúť zmieniť sa aj o tom, že aj v rámci jedného štátu, dokonca jednej komunity, môžu byť niektoré skupiny osôb znevýhodňované a ohrozené chudobou vo väčšej miere ako iné – sú to predovšetkým ženy, deti, staršie osoby, ľudia so zdravotným postihnutím, pôvodní obyvatelia, utečenci či IDPs[6].

1.1 Príčiny chudoby

Príčiny rozdielneho spoločenského a hospodárskeho vývoja vo svete možno hľadať jednak v odlišných prírodných podmienkach (napr. geografická poloha, dostupnosť prírodných zdrojov a pod.), ale i v politických príčinách (napr. koloniálna minulosť, nestabilný politický systém atď.). Od 50. rokov 20. storočia sa zaužívalo rozdelenie štátov na tri skupiny, a to na základe jednak ideovo-politických a zároveň ekonomických aspektov[7]. Prvú skupinu tvorili kapitalistické štáty s trhovou ekonomikou, druhú skupinu socialistické štáty s centrálne plánovanou ekonomikou a tretiu skupinu rozvojové štáty. Tieto tri skupiny sa tiež označovali ako prvý, druhý a tretí svet, pričom bolo možné stretnúť sa aj s označením štvrtý svet, ktoré sa používalo pre skupinu najchudobnejších štátov. Po rozpade socialistického bloku stratilo toto rozdelenie opodstatnenie, napriek tomu sa vo vzťahu k rozvojovým krajinám stále používa, a teda rozvojové krajiny bývajú často označované ako krajiny tretieho sveta.

5 Napríklad počet bezdomovcov v EÚ sa odhaduje na 30 miliónov, asi 6 – 8 % populácie, v USA na 27 – 30 miliónov (Pauhofová, 2008).

6 Vnútorne presídlené osoby – osoby v situácii podobnej ako utečenci s tým rozdielom, že neprekročili štátne hranice svojej domovskej krajiny.

7 Toto rozdelenie je len jedným z možných spôsobov klasifikácie štátov.

Pretože väčšina rozvojových krajín je položená geograficky južnejšie ako rozvinuté krajiny, začalo sa pre skupinu rozvojových krajín následne používať označenie Juh, resp. chudobný Juh, ako protipól bohatého Severu[8]. Aj medzi rozvojovými krajinami navzájom však existujú veľké rozdiely a ich jednoznačná klasifikácia je problematická, a to aj z dôvodu pomerne častých zmien na politickej mape sveta, nárastu počtu štátov a ich rastúcej hospodárskej diferenciácii (Ištok, 2003).

Paul Collier hovorí, že existujú „pasce chudoby", ktoré bránia chudobným krajinám v ich rozvoji, pričom za rozhodujúce považuje politické príčiny. Konkrétne uvádza pascu konfliktov, ale aj pascu v oblasti prírodných zdrojov, pascu, ktorej čelia krajiny bez prístupu k moru a so zlými susedmi a pascu zlej vlády v malej krajine, čo je evidentné najmä v tzv. zlyhávajúcich štátoch[9]. Bariéry rozvoja sú spravidla vzájomne prepojené, čo ich pôsobenie ešte znásobuje.

Mnohé z najchudobnejších štátov sa zmietajú v konfliktoch – najmä v občianskych vojnách, ktoré sa často vysvetľujú ako vyústenie etnických sporov a politických prevratov. Avšak príčinou opakujúcich sa konfliktov je pravdepodobne skôr nízka úroveň príjmov obyvateľstva. Prípadný výskyt surovín pôsobí na opozíciu existujúcej vlády motivačne – ako potenciálna odmena. Nedostatok pracovných príležitostí uľahčuje verbovanie rebelov. Po každom konflikte či prevrate hrozí ďalší, preto vlády zvyšujú vojenské výdavky, čo má destabilizujúci vplyv na ekonomiku a nevytvára možnosť využívať surovinovú základňu na hospodársky rozvoj.

Čo sa týka pasce prírodných zdrojov, môže sa javiť ako paradox, pretože prírodné bohatstvo evokuje bohatstvo krajiny. V prípade chudobných krajín sú však často príjmy z nerastných surovín vynakladané neadekvátne – nie na zabezpečenie verejných statkov pre obyvateľstvo a naštartovanie reforiem, ale, ako už bolo uvedené vyššie, na neefektívne investičné projekty, vojenské výdavky a „kupovanie si" politickej podpory.

Poloha krajiny a situácia jej bezprostredných susedov zohráva pri hospodárskom rozvoji bezpochyby dôležitú úlohu. Za „geografickú pascu" sa považuje predovšetkým umiestnenie krajiny uprostred kontinentu bez prístupu k moru, navyše so zanedbanou dopravnou infraštruktúrou, a tiež „problémovými" susedmi v zmysle nestabilnej politickej situácie.

Na ekonomickej výkonnosti štátu sa bezpochyby odráža aj spôsob vládnutia a hospodárska politika – zlé riadenie a nesprávne hospodárske opatrenia dokážu zničiť hospodárstvo krajiny. No ani dobré vládnutie a správna politika nedokážu vytvoriť príležitosti na rast tam, kde žiadne neexistujú. Zbaviť sa zlého vládnutia však nie je jednoduché, pretože jeho dôsledky nenesú všetci rovnako – vodcovia mnohých najchudobnejších krajín sveta patria medzi najbohatších ľudí na svete. V prípade, že dozreje čas na hospodárske reformy, často

8 Hranicu medzi Severom a Juhom po prvýkrát vymedzila medzinárodná komisia OSN pod vedením W. Brandta (tzv. Brandtova línia) vo svojej správe North – South: A Programme for Survival.

9 Paul Collier uvádza, že všetci ľudia žijúci v najchudobnejších krajinách sa už niekedy v minulosti ocitli aspoň v jednej z týchto pascí – 73 % má za sebou občiansku vojnu, 29 % býva v krajinách ovládaných politikou výnosov z prírodných zdrojov, 30 % žije v krajinách, ktoré majú malé zásoby prírodných zdrojov, nemajú prístup k moru a zároveň sú obklopené zlými susedmi a 76 % už zažilo dlhotrvajúce obdobie zlej vlády a zlej hospodárskej politiky (Collier, 2009, s. 97).

chýbajú potrební odborníci (len málo ľudí má potrebné vzdelanie, mnohí emigrujú), navyše ekonomické reformy nevzbudzujú medzi obyvateľstvom veľkú dôveru a len ťažko si získavajú podporu (Collier, 2009).

Výsledkom spolupôsobenia determinantov chudoby je to, že väčšina chudobných krajín sa nemôže zúčastňovať na globálnej deľbe práce a ťažiť z globalizačných procesov (Pauhofová, 2008). To, že nie je jednoduché vymaniť sa z „bludného kruhu chudoby", potvrdzuje aj nasledujúci obrázok. V prípade, že ľudia majú nízke príjmy, musia všetko vynakladať na životne dôležité potreby a nemajú prostriedky na úspory. To vedie k nízkym investíciám do modernejších technológií, nízkej produktivite a opäť k nízkym príjmom. (Podobne „bludný kruh politickej nestability" ilustruje, ako politická nestabilita a hrozba porušovania vlastníckych práv v dôsledku mocenských a sociálnych konfliktov vedie k nízkym domácim aj zahraničným investíciám, tie k žiadnemu alebo nízkemu hospodárskemu rastu a ten následne opäť k mocenským a sociálnym konfliktom.)

Obrázok č. 1: Bludný kruh chudoby

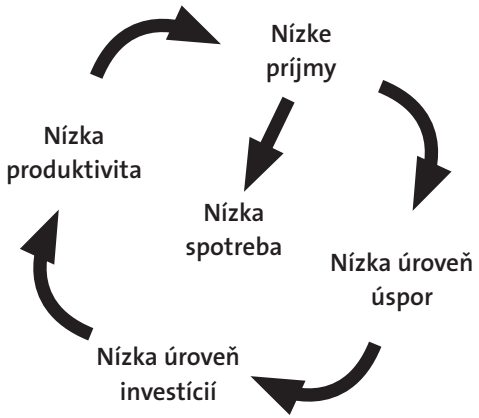

1.2 Meranie chudoby

Rovina príjmových nerovností je najrozšírenejšou rovinou, v ktorej sa skúma a prezentuje polarizácia sveta (Pauhofová, 2008). Tradične najpoužívanejším kritériom posudzovania bohatstva, resp. chudoby štátov je hrubý domáci produkt (HDP) pripadajúci na jedného obyvateľa daného štátu. Toto kritérium odráža predovšetkým ekonomickú rovinu kvality života a abstrahuje od iných, nemenej dôležitých kritérií. Ak je osoba považovaná za chudobnú, keď jej príjem nedosahuje úroveň určitého priemerného príjmu osôb v danej spoločnosti, hovoríme o relatívnom prahu chudoby[10]. Absolútny prah chudoby sa stanovuje

10 Táto metóda sa používa v krajinách OECD.

tak, aby vyjadroval množstvo peňazí potrebných na udržanie minimálnej životnej úrovne, pričom do úvahy sa berie zabezpečenie základných potrieb, t. j. potravy, oblečenia, bývania, zdravotnej starostlivosti, vzdelania atď. To predpokladá definovanie potravinového koša a ďalších podstatných tovarov a služieb pokrývajúcich nutnú základnú spotrebu osoby. (K najpoužívanejším na medzinárodnej úrovni patrí hranica chudoby 1,25 USD na osobu a deň stanovená Svetovou bankou.)

Tabuľka č. 1: Hlavné metodologické systémy merania chudoby
(Rodríguez Ramírez, citované podľa Dedeovej, 2010, s. 20)

Hlavné metódy stanovenia chudoby	Priamy[11] prístup	Neuspokojené základné potreby Index ľudského rozvoja
	Nepriamy prístup[12]	Spotreba kalórií Cena základných potrieb Relatívna metóda Subjektívna metóda
	Kombinovaný prístup	Holistická metóda merania chudoby Dvojrozmerná metóda

Takmer všetky metodológie merania chudoby používajú ako veličinu príjem. Príjmová metóda chápe príjem ako nástroj na uspokojovanie potrieb, ktoré sú nevyhnutné na zabezpečenie minimálnej úrovne života, to znamená, že osoba je klasifikovaná ako chudobná, ak je jej príjem pod hranicou považovanou za minimálnu z hľadiska spôsobilosti uspokojovať potreby. To však vedie k otázke, ktoré potreby sa majú pri definícii chudoby zohľadniť. Je nutné presne určiť základné potreby a ak tieto potreby nie sú v domácnosti uspokojované, znamená to, že domácnosť je chudobná a rovnako tak aj osoba žijúca v takejto domácnosti (Dedeová, 2010). Avšak ako bolo naznačené vyššie, fenomén chudoby je veľmi zložitý a meranie chudoby sa tak na národnej úrovni[13], ako aj na medzinárodnej úrovni stretáva s mnohými problémami[14].

11 Priama metóda spočíva v priamom pozorovaní životných podmienok populácie a jednotlivec je klasifikovaný v závislosti od toho, do akej miery jeho životné podmienky dosahujú/nedosahujú určitý spoločenský štandard.

12 Príslušníci domácnosti sú klasifikovaní ako chudobní, keď nemajú dosť prostriedkov na uspokojovanie základných potrieb, takže životné podmienky sú hodnotené podľa schopností, resp. možností, príležitostí (angl. capabilities) spotreby.

13 Štáty si stanovujú vlastné hranice chudoby, ktoré sú základom pri formulovaní ich hospodárskych a sociálnych politík.

14 Kvalita vstupných dát v jednotlivých krajinách výrazne kolíše (napr. prieskumy domácností používajú rozdielne kritériá, pokrývajú rozdielne oblasti a berú do úvahy rozdielne zdroje príjmov; populácie jednotlivých krajín majú sklon uvádzať nižšie údaje ako je skutočnosť; používanie aktuálneho príjmu ako kritéria je významným zdrojom chýb najmä u chudobných obyvateľov, ktorých príjmy sú veľmi nestále; v mnohých krajinách má celý alebo takmer celý príjem chudobných naturálnu podobu a pod.) (Vigoritová, 2010).

Aktivita 2: *Identifikácia základných životných potrieb*
Cieľ: *Pochopenie mnohorozmernosti prejavov chudoby*
Pomôcky: *papier na flipchart, fixky, farebné samolepiace poznámkové bloky, papier, pero*
Počet študentov: *20 – 30*
Postup: *Učiteľ rozdelí študentov do pracovných skupín po 5. Každá skupina dostane k dispozícii 1 väčší papier (plagát), fixku a samolepiace papieriky. Úlohou študentov je prostredníctvom tzv. pamäťovej mapy každodenných činností identifikovať základné životné potreby: študenti majú zaznamenať harmonogram denných činností a ďalších súvisiacich činností (činnosti, ktoré vykonávame ráno, predpoludním, napoludnie, popoludní, večer atď., vznikne tak „pavúk" rôznych činností), pričom každý študent v skupine by sa mal pokúsiť identifikovať sa s inou sociálnou rolou. Študenti si môžu najprv zaznamenať svoj harmonogram individuálne a následne v skupine vytvoria spoločný diagram, v ktorom uvedú jednotlivé činnosti bez opakovania. Potom po vyhodnotení jednotlivých činností a po diskusii v skupine vypracujú zoznam potrieb, ktoré možno považovať za životne dôležité (napr. večer chodí študent do kina aj spať – kino nie je životná potreba, spánok, teda potreba prístrešia áno a pod.) Na záver každá skupina predstaví výsledok svojej práce publiku.*

Porovnávanie miery chudoby v jednotlivých štátoch má rôzne účely – od posudzovania životných podmienok ľudí v rôznych regiónoch alebo krajinách až po prideľovanie medzinárodnej finančnej pomoci. Podľa Andrey Vigoritovej vypracovávanie medzinárodnej klasifikácie krajín má význam, a to najmä z hľadiska medzinárodných inštitúcií, predovšetkým finančných. Východiskom pre medzinárodné porovnávanie krajín však musí byť stanovenie jasných kritérií. No klasifikácie založené na jedinom prahu chudoby zjednodušujú realitu a zabúdajú na mnoho faktorov, ktoré sú dôležité z národného hľadiska alebo z pohľadu občianskej spoločnosti. Meradlá založené na príjme nestačia – v súčasnosti je prístup ku zdravotnej starostlivosti a vzdelaniu rovnako dôležitý ako príjem a v budúcnosti bude do meradiel potrebné zahrnúť aj účasť na občianskom živote. Andrea Vigoritová tiež navrhuje, aby sa v záujme porovnávania s väčšou vypovedacou schopnosťou súčasne vyhodnocovalo umiestnenie krajín v medzinárodnej klasifikácii chudoby a aby sa zároveň meral vývoj chudoby na základe národných prahov (Vigoritová, 2010).

Index ľudského rozvoja

Rozvojový program OSN (United Nations Development Programme, UNDP) zverejňuje od roku 1990 index ľudského rozvoja (Human Development Index, HDI), ktorý okrem dosiahnutého HDP zohľadňuje aj ďalšie veličiny – dĺžku a kvalitu života a úroveň dosiahnutého vzdelania obyvateľov hodnoteného štátu. Podľa výšky HDI sú štáty rozdelené na krajiny s veľmi vysokou úrovňou ľudského rozvoja, krajiny s vysokou úrovňou ľudského rozvoja, krajiny so strednou úrovňou ľudského rozvoja a krajiny s nízkou mierou ľudského rozvoja (pozri prílohu č. 2: Rozdelenie štátov do skupín podľa výšky HDI).

V roku 2010 Oxfordská univerzita (Oxford Poverty and Human Development Initiative, OPHI) a UNDP (Human Development Report Office) predstavili nový nástroj na meranie chudoby – multidimenzionálny index chudoby (Multidimensional Poverty Index, MPI), ktorý podľa jeho tvorcov poskytuje obraz o ľuďoch žijúcich v chudobe vo viacerých rovinách.

Obrázok č. 2: Komponenty indexu ľudského rozvoja (UNDPb)

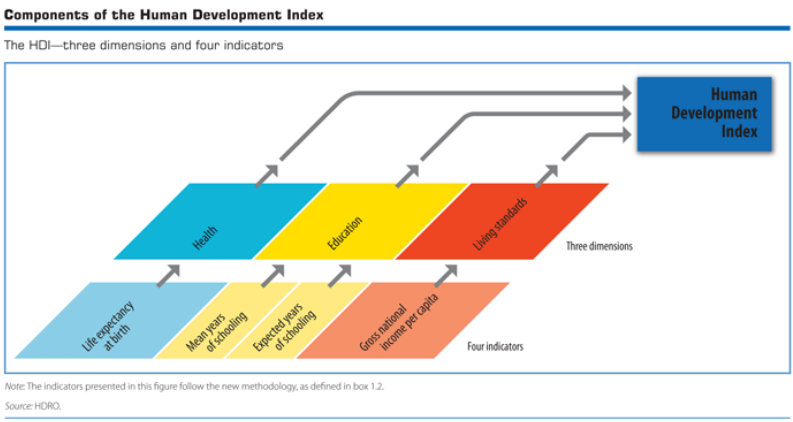

Obrázok č. 3: Komponenty multidemenzionálneho indexu chudoby (UNDPc)

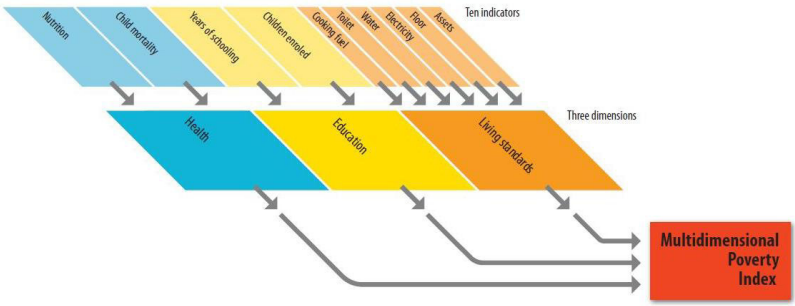

Organizácia Spojených národov rozlišuje aj skupinu najmenej rozvinutých krajín (Least Developed Coutries, LDC´s). Hospodárska a sociálna rada OSN na návrh Výboru pre rozvojovú politiku (Committee for Development Policy, CDP) použila pri hodnotení týchto krajín v roku 2003 nasledujúce kritériá (UN-OHRLLS):

- kritérium nízkeho príjmu, ktorého základom bol priemer hrubého národného príjmu (HNP) na obyvateľa za posledné tri roky (pričom medzi najmenej rozvinuté krajiny boli zahrnuté štáty s menej ako 750 USD);

- kritérium nedostatočnosti ľudských zdrojov zahŕňajúce index ľudských aktív (Human Assets Index, HAI) založený na nasledovných indikátoroch: a) výživa, b) zdravie, c) vzdelanie, d) gramotnosť dospelých;
- kritérium ekonomickej zraniteľnosti zahŕňajúce index ekonomickej zraniteľnosti (Economic Vulnerability Index, EVI), ktorý je založený na nasledovných indikátoroch: a) nestabilnosť poľnohospodárskej produkcie, b) nestabilnosť exportu tovarov a služieb, c) hospodárska dôležitosť netradičných aktivít (podiel priemyselnej výroby a moderných služieb na HDP), d) prevaha exportu tovarov, e) nevýhoda ekonomickej malosti a podiel obyvateľstva vysídleného kvôli prírodným katastrofám.

Aby sa krajina dostala na zoznam najmenej rozvinutých krajín, musí spĺňať všetky tri kritériá. Na základe správy Výboru pre rozvojovú politiku Hospodárska a sociálna rada pripraví odporúčanie Valnému zhromaždeniu, ktoré je zodpovedné za konečné rozhodnutie o podobe zoznamu LDCs (pozri prílohu č. 3: Zoznam LDCs).

Aktivita 3: *Identifikácia najchudobnejších regiónov a štátov sveta*
Cieľ: *Vizualizácia a lepšie zapamätanie si geografického rozloženia najchudobnejších štátov*
Pomôcky: *„slepá" mapa sveta, kópie príloh 1, 2 a 3, písacie potreby*
Počet študentov: *20-30*
Postup: *Každý študent dostane k dispozícii slepú mapu a kópie príloh č. 1 (Percento populácie žijúcej z menej ako 1,25 USD na deň), č. 2 (Rozdelenie štátov do skupín podľa výšky HDI), a č. 3 (Zoznam LDCs). Učiteľ zadá študentom úlohu preštudovať uvedené materiály a následne na slepej mape sveta vyznačiť po tri z najchudobnejších štátov na každom kontinente. Úlohu plnia študenti individuálne.*
Následne učiteľ rozdelí študentov do skupín po piatich. Študenti dostanú za úlohu v rámci skupiny diskutovať o možných príčinách chudoby štátov, ktoré vyznačili na slepej mape. Závery diskusie predstaví jeden zástupca skupiny publiku.

2. NÁSTROJE BOJA PROTI CHUDOBE – ROZVOJOVÁ POMOC

Jedným z nástrojov boja proti chudobe je rozvojová pomoc. Rozvojovú pomoc poskytujú najmä hospodársky vyspelejšie, bohatšie krajiny chudobným krajinám. Rozvojová pomoc tvorí dôležitú súčasť medzinárodných vzťahov a týka sa celého sveta – mnoho štátov pomoc poskytuje (donori), ale oveľa viac štátov pomoc prijíma (recipienti).

Najvšeobecnejší termín na označenie rôznych druhov podpory prichádzajúcich spoza hraníc prijímajúceho štátu je zahraničná pomoc. Tento termín zahŕňa tak humanitárnu pomoc, ako i rozvojovú pomoc. Medzi pojmami humanitárna a rozvojová pomoc, hoci

spolu súvisia, je potrebné rozlišovať. Kým cieľom humanitárnej pomoci je rýchla reakcia na krízovú udalosť a bezprostredná záchrana obetí prírodných alebo priemyselných nešťastí, epidémií, ale i ozbrojených konfliktov, cieľom rozvojovej pomoci je naštartovanie hospodárskeho a spoločenského rozvoja v chudobnejších krajinách tak, aby trvalo udržateľný rozvoj v krajine, ktorej bola rozvojová pomoc poskytnutá, pokračoval aj potom, čo do nej pomoc prestane prúdiť. Rozvojová pomoc v mnohých prípadoch nadväzuje na poskytnutie humanitárnej pomoci, no rozvojová pomoc sa týka predovšetkým krajín, ktoré majú z rôznych dôvodov dlhodobý problém zabezpečiť svojim obyvateľom základné životné potreby a dôstojné životné podmienky.

Rozvojová pomoc býva poskytovaná prostredníctvom rôznych subjektov, v rôznych formách a do rôznych oblastí – teritoriálnych i sektorových. Poskytnutá pomoc môže byť materiálna (dodávky tovarov, technológií a pod.), technická (napr. pomoc pri školení ľudských zdrojov) a finančná (tak priame financie, ako aj poskytnutie zvýhodnených úverov či odpustenie dlhov) (Rusnák, Szép, Brzica, 2002). Sektormi, do ktorých rozvojová pomoc prúdi, sú najčastejšie výživa, pitná voda a hygiena, vzdelávanie, zdravotníctvo, bývanie, infraštruktúra, ale aj produkcia, či už poľnohospodárska, alebo priemyselná, vrátane podpory drobného podnikania.

V súčasnosti sa v súvislosti s rozvojovou pomocou čoraz viac zdôrazňuje, že vzťahy medzi donormi a recipientmi sú na partnerskej úrovni, preto sa tiež ako synonymum rozvojovej pomoci uvádza pojem rozvojová spolupráca. Označenie rozvojová spolupráca sa považuje za „politicky korektnejšie" a naopak, slovo pomoc, ktoré môže evokovať nadradenosť donorov, už z oficiálnych dokumentov takmer vymizlo. Stalo sa tak predovšetkým z iniciatívy rozvojových štátov (medzi ktorými sa medzičasom objavili významní donori), ktoré majú záujem na tom, aby boli všetci aktéri medzinárodných vzťahov považovaní za rovnocenných partnerov. Koncept presadzujúci používanie výrazu rozvojová spolupráca má za cieľ namiesto zdôrazňovania jednostranného „preukazovania láskavosti" podčiarknuť spoluprácu v prospech „spoločného dobra".

Užšie ako rozvojová pomoc je vymedzený pojem **oficiálna rozvojová pomoc** (Official Development Aid, ODA). Výbor pre rozvojovú pomoc (Development Assistance Committee, DAC) Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD) definuje ODA nasledovne: ODA tvorí súbor tokov do rozvojových krajín a multilaterálnych organizácií poskytovaných oficiálnymi agentúrami, vrátane štátnych a miestnych vlád alebo ich výkonných agentúr, pričom každá transakcia spĺňa nasledujúce kritériá (OECDa):

1. jej hlavným cieľom je podpora hospodárskeho rozvoja a blahobytu rozvojových krajín, t. j. nemá komerčný charakter,
2. obsahuje v sebe grantovú zložku vo výške minimálne 25 %.

Uvedená definícia nezahŕňa mimovládne zdroje, t. j. pomoc poskytovanú súkromnými organizáciami a individuálnymi donormi.

OECD má vlastný zoznam recipientskych krajín, do zoznamu sú však zahrnuté aj všetky LDCs podľa kritérií OSN (pozri prílohu č. 4: Zoznam krajín pre príjem ODA). Krajiny prijímajúce ODA môžu byť zároveň donormi pomoci.

Aj z uvedenej definície vyplýva, že pomoc možno poskytovať rôznym spôsobom. Zdroje pomoci môžu byť **vládne a mimovládne,** ale zároveň býva pomoc poskytovaná **bilaterálne**[15], t. j. priamo jedným štátom inému štátu, alebo **multilaterálne**, t. j. prostredníctvom medzinárodných organizácií. Kľúčovú úlohu pri poskytovaní rozvojovej pomoci zohrávajú štáty, ktoré sú donormi prostriedkov na realizáciu dvojstrannej rozvojovej pomoci a zároveň svojimi príspevkami do medzinárodných organizácií vytvárajú zdroje na realizáciu mnohostrannej rozvojovej pomoci. K najvýznamnejším donorom patria podľa celkového objemu prostriedkov Spojené štáty americké, Nemecko, Spojené kráľovstvo, Francúzsko, Japonsko, Holandsko, Španielsko, Švédsko, Kanada, Taliansko; podľa podielu z HDP sú najštedrejšie Švédsko, Luxembursko, Nórsko, Dánsko, Holandsko, Írsko, Belgicko, Španielsko, Spojené kráľovstvo a Fínsko. No hoci záväzok štátov prispievať na rozvojovú pomoc 0,7 % HDP bol stanovený už v 60. rokoch 20. storočia, stále sa ho nedarí spĺňať.

Čo sa týka inštitucionálneho zabezpečenia poskytovania rozvojovej pomoci štátom – donorom, štáty si svoj systém rozvojovej pomoci budujú individuálne. Všeobecne však možno konštatovať, že úlohy spojené s realizáciou rozvojovej pomoci zverujú do rúk osobitných inštitúcií, najčastejšie rozvojových agentúr alebo ministerstiev, ktoré plnia predovšetkým funkciu koordinátora, nakoľko rozvojová problematika sa spravidla týka veľkého množstva súvisiacich oblastí.

Mnohostranná rozvojová pomoc sa v porovnaní s dvojstrannou všeobecne vníma ako menej politicky ovplyvnená. Približne jedna tretina rozvojovej pomoci na svete sa realizuje prostredníctvom medzinárodných organizácií, spomedzi ktorých najdôležitejšiu úlohu hrá Organizácia Spojených národov. Podpora rozvoja vo svete patrí k hlavným úlohám OSN. Ale prístup k rozvoju sa počas jednotlivých rozvojových dekád mení. Najmä v posledných dvoch desaťročiach sa z iniciatívy OSN konalo množstvo medzinárodných konferencií a samitov[16], ktoré mali za úlohu prispieť ku zvyšovaniu povedomia o rozvojovej oblasti, formulovať ciele a stratégie na ich dosiahnutie, ako aj mobilizovať politickú vôľu. Konferencie OSN tiež prispievajú ku zvyšovaniu angažovanosti občianskej spoločnosti a súkromného sektora a tiež k ovplyvňovaniu verejnej mienky. Najväčším prínosom konferencií a samitov, najmä tých, ktoré sa konali v 90. rokoch 20. storočia bolo, že sa im podarilo dohodnúť na spoločnej vízii rozvoja a položili základ Miléniového samitu.

Dôležitou otázkou v súvislosti s rozvojom je jeho financovanie. A práve financovaniu rozvoja bola venovaná medzinárodná konferencia, ktorá sa konala 18. – 22. marca v Monterrey (Mexiko), a následná Medzinárodná konferencia o financovaní rozvoja, ktorá sa konala 29. novembra – 2. decembra 2008 v Dohe (Katar). V Monterreyskom konsenze vlády uznali potrebu zlepšiť súdržnosť medzinárodných hospodárskych, finančných a obchodných

15 Zákon o oficiálnej rozvojovej pomoci č. 617/2007 Z. z. rozlišuje aj trilaterálnu rozvojovú pomoc, t. j. účasť Slovenskej republiky na realizácii rozvojových programov a projektov spoločne s inými donorskými krajinami (Rakúskou rozvojovou agentúrou ADA a Kanadskou medzinárodnou rozvojovou agentúrou CIDA).

16 Konferencie a samity boli venované rôznym témam – zlepšeniu postavenia žien, deťom, ľudským právam, vzdelávaniu, populačným otázkam, boju proti HIV/AIDS, sociálnemu rozvoju, trvalo udržateľnému rozvoju, informačnej spoločnosti, najmenej rozvinutým štátom, malým ostrovným štátom atď.

systémov a prostredníctvom týchto konferencií tiež členské štáty OSN vyjadrili odhodlanie zreformovať medzinárodné finančné inštitúcie tak, aby sa zefektívnila účasť rozvojových krajín na rozhodovaní (UN DESA, 2007).

Do humanitárnej a rozvojovej činnosti je v rámci OSN zahrnutých približne 30 inštitúcií, ktoré nesú rozličné názvy – špecializované organizácie (agentúry)[17], fondy, programy[18]. Čo sa týka koordinácie zainteresovaných inštitúcií, ako i všetkých rozvojových a humanitárnych aktivít, túto úlohu plní jeden z hlavných orgánov OSN – Hospodárska a sociálna rada (ECOSOC). Samozrejme, aj ďalšie hlavné orgány OSN a ich výbory či úrady majú pôsobnosť v humanitárnej a rozvojovej oblasti, napr. Tretí výbor – sociálny, humanitárny a kultúrny – Valného zhromaždenia OSN či v rámci Sekretariátu OSN Úrad pre koordináciu humanitárnych záležitostí (Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, OCHA) a Odbor pre hospodárske a sociálne otázky (Department of Economic and Social Affairs, DESA). Záujmy najmenej rozvinutých krajín obhajuje Úrad Vysokého predstaviteľa OSN pre najmenej rozvinuté krajiny a malé ostrovné rozvojové štáty (UN Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and Small Island Developing States, UN-OHRLLS).

Jedným z najdôležitejších programov OSN je už zmieňovaný Rozvojový program OSN, ktorý pôsobí vo viac ako 160 štátoch sveta, a zodpovedá za koordináciu všetkých rozvojových aktivít OSN v týchto krajinách[19]. Výstupom činnosti UNDP je každoročná Správa o ľudskom rozvoji.

Svetová banka (WB), resp. Skupina svetovej banky je špecializovaná inštitúcia OSN s vlastným vedením a štruktúrou, ktorá zabezpečuje finančnú a technickú pomoc rozvíjajúcim sa krajinám s cieľom znížiť chudobu a zlepšiť životné štandardy na celom svete. Cieľom WB nie je dosahovanie zisku. Z inštitúcií WB sa rozvojovej problematiky a poskytovania rozvojovej pomoci týka najmä činnosť Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj (IBRD) a Medzinárodného združenia pre rozvoj (IDA)[20]. Dôležité sú tiež regionálne rozvojové

17 Špecializované organizácie OSN sú autonómne inštitúcie s vlastnými riadiacimi orgánmi a vlastným rozpočtom, zabezpečujúce programy v takých kľúčových rozvojových oblastiach, ako sú zamestnanie, potraviny a poľnohospodárstvo, zdravotníctvo, priemysel, vzdelávanie; tiež poskytujú technickú pomoc a poradenstvo. Do tejto skupiny patrí: Medzinárodná organizácia práce (ILO), Organizácia pre výživu a poľnohospodárstvo (FAO), Organizácia Spojených národov pre priemyselný rozvoj (UNIDO), Svetová zdravotnícka organizácia (WHO), Organizácia Spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru (UNICEF).

18 Programy a fondy OSN, na rozdiel od špecializovaných organizácií, nemajú osobitné riadiace orgány, ale spadajú pod Valné zhromaždenie OSN. Rovnako ako agentúry pokrývajú kľúčové oblasti rozvojovej a technickej pomoci, zdravotníctvo a vzdelávanie, reprodukčné otázky, potraviny, bývanie, ako i krízovú a humanitárnu pomoc. Okrem UNDP sem patria: Detský fond OSN (UNICEF), Populačný fond OSN (UNFPA), Stredisko OSN pre ľudské sídla (UN-Habitat), Svetový potravinový program (WFP), Úrad Vysokého komisára OSN pre utečencov (UNHCR).

19 Väčšinu svojich zdrojov rozdeľuje špecializovaným agentúram FAO, ILO, WHO, UNESCO a UNIDO.

20 Ďalšie inštitúcie Svetovej banky: Medzinárodná finančná korporácia (IFC), Mnohostranná agentúra pre investičné záruky (MIGA) a Medzinárodné stredisko na riešenie investičných sporov (ICSID).

banky – Ázijská, Africká, Severoamerická rozvojová banka. Okrem už spomínaných aktivít OSN, resp. WB v boji proti chudobe chceme poukázať ešte na spoločnú iniciatívu s Medzinárodným menovým fondom, iniciatívu za oddlženie najviac zadlžených chudobných krajín (Heavily indebted poor countries initiative, HIPC).

Ďalším spomedzi kľúčových hráčov na poli poskytovania rozvojovej pomoci je bezpochyby aj Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj, ktorá v súčasnosti združuje 34 členských štátov – najvyspelejších ekonomík sveta. Organizácia si ako hlavné ciele svojej činnosti stanovila podporu hospodárskeho rastu a zamestnanosti, zvyšovanie životnej úrovne, zachovávanie finančnej stability, prispievanie k rastu svetového obchodu, ale aj napomáhanie hospodárskemu rastu v iných krajinách. Z inštitucionálneho hľadiska je najdôležitejším článkom rozvojovej politiky OECD už zmieňovaný Výbor pre rozvojovú pomoc Riaditeľstva pre rozvojovú spoluprácu (Development Co-operation Directorate, DCD). Význam OECD pre rozvojovú oblasť spočíva aj v expertíznej a analytickej činnosti, výsledkom čoho je množstvo odborných publikácií a štatistík.

Dôležitosť podpory rozvoja v chudobných častiach sveta si tak ako globálne medzinárodné medzivládne organizácie, resp. ich členské štáty, uvedomujú aj medzinárodné organizácie a nadnárodné inštitúcie pôsobiace na regionálnych úrovniach. Osobitné miesto medzi nimi zaujíma Európska únia, ktorá sa v súhrne s príspevkami svojich členských štátov podieľa na svetovej ODA viac než polovicou jej celkového objemu. Významný pilier v rozvojovej politike tiež predstavujú mimovládne rozvojové organizácie, ale i súkromní donori, ktorí hrajú dôležitú úlohu či už pri kumulácii zdrojov, ale aj pri realizácii projektov pomoci.

Tak ako v minulosti aj dnes majú štáty na poskytovanie rozvojovej pomoci rôzne motívy. Hoci oficiálne deklarovaný dôvod je spravidla altruistický, je evidentné, že poskytovanie rozvojovej pomoci je predovšetkým účinným nástrojom zahraničnej politiky a okrem rozvíjania spolupráce medzi donorom a recipientom často slúži aj na presadzovanie hospodárskych, vojenských, kultúrnych a iných záujmov donora.

Obe formy rozvojovej pomoci – bilaterálna i multilaterálna – majú svoje výhody aj nevýhody. Kým výhodou bilaterálnej pomoci je väčšia adresnosť, možnosť vytvoriť užší partnerský vzťah medzi donorom a recipientom a lepšie tak reagovať na konkrétne potreby recipienta a zároveň využiť individuálny potenciál donora, výhodou multilaterálnej pomoci je bezpochyby schopnosť zhromaždiť väčší objem zdrojov a rozhodovať o ich alokácii bez „postranných úmyslov". Navyše medzinárodné organizácie majú pri poskytovaní pomoci možnosť využiť vybudované štruktúry, personál i bohaté skúsenosti. Na druhej strane je potrebné uviesť, že agentúr realizujúcich rozvojovú pomoc, a to tak vládnych, medzivládnych, ako i mimovládnych, existuje v súčasnosti už také množstvo, že to často vedie k presahom v ich pôsobnosti, chýba jednoznačné rozdelenie úloh a sektorová aj teritoriálna koordinácia. Napriek kritike, ktorá je nasmerovaná najmä voči neefektívnemu vynakladaniu

prostriedkov[21], považujeme rozvojovú pomoc za významný nástroj v boji proti globálnej chudobe. Zároveň však súhlasíme s názorom, že omnoho viac ako na rozvojovú pomoc by sa v rámci rozvojovej politiky mal klásť dôraz na iné nástroje pomoci, napr. na obchodnú politiku, a zároveň, že medzi jednotlivými nástrojmi boja proti chudobe by mala byť väčšia koherencia.

Aktivita 4: *Záverečná diskusia*
Cieľ: *Podpora aktivity študentov, upevnenie získaných vedomostí, rozvoj poznania*
Počet študentov: *20 – 30*
Postup: *Prípravou na záverečnú diskusiu boli všetky predchádzajúce aktivity. Učiteľ položí otázku, riadi a podporuje diskusiu, t. j. vytvára vhodné podmienky na rozvinutie vzťahov medzi diskutujúcimi vrátane aktivizácie pasívnych študentov. Na záver učiteľ zhrnie diskusiu, doplní prípadné medzery, zdôrazní základné zovšeobecnenia.*
Otázky do diskusie:

- Ktoré z uvedených príčin majú podľa vášho názoru najvýznamnejší vplyv na chudobu/bohatstvo krajiny?
- Ktoré veličiny by mali byť zohľadnené pri meraní bohatstva/chudoby krajiny?
- Ktoré ďalšie nástroje boja proti chudobe poznáte? Uveďte ich výhody/nedostatky v porovnaní s rozvojovou pomocou.

21 Podľa Gillesa Carbonniera (2010) je kritika rozvojovej pomoci v posledných 50 rokoch inšpirovaná tromi základnými idelogickými školami myslenia – neomarxistickou, populistickou a neoliberálnou. Pre prvú skupinu kritikov je ODA predovšetkým nástrojom, prostredníctvom ktorého sa industrializované krajiny snažia ovládnuť chudobné krajiny a vytvoriť závislosť chudobných krajín na Západe; podľa druhej skupiny kritikov je lepšie investovať peniaze daňovníkov do národných ekonomík a na sociálne priority ako ich „mrhať" pri pokusoch o poskytnutie neefektívnej pomoci skorumpovaným vodcom v ďalekých krajinách; a tretia skupina kritikov zdôrazňuje „perverzné" dopady pomoci, ako napríklad tie, keď ODA údajne prispieva k nárastu počtu zamestnancov a neefektívnosti verejnej správy v prijímajúcich krajinách, ako aj na podporu skorumpovaných a nedemokratických lídrov. Tiež tvrdia, že pomoc poskytovaná vo forme darov narúša trhy, brzdí podnikanie a vytvára závislosť príjemcov.

Bibliografické odkazy:

1. BOLEČEKOVÁ, M. – VOJTAŠŠÁKOVÁ, V. – ŽIŠKOVÁ, O.: *Rozvojová spolupráca je, keď...* In: BENDÍKOVÁ, M. (ed.): *Kde končí náš svet?* Zborník. Prešov: Centrum pre európsku politiku, Slovak Aid, 2010. ISBN 978-80-7165-783-5, s. 7 – 31.
2. COLLIER, P.: *Miliarda nejchudších. Proč se některým zemím nedaří a co s tím.* Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7429-010-7.
3. DEDEOVÁ, G.: *O chudobě z hlediska hospodářských, sociálních a kulturních práv.* In: Výzkumný tým SOCIAL WATCH: *Právo nežít v chudobě. Chudoba jako porušovní lidských práv.* Praha: FILOSOFIA, 2010. ISBN 978-80-7007-321-6, s. 11 – 26.
4. DUDÁŠ, T. a kol.: *Rozvojová pomoc a spolupráca. Vybrané kapitoly.* Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2007. ISBN 978-80-225-2393-6.
5. IŠTOK, R.: *Politická geografia a geopolitika.* Prešov: PU FHPV, 2003. 80-8068-191-0.
6. PAUHOFOVÁ, I.: *Determinanty bohatstva a chudoby vo svetovej ekonomike (vybrané aspekty).* Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2008. ISBN 978-80-225-2538-1.
7. REINALDA, B.: *Routledge History of International Organizations. From 1815 to the Present Day.* London and New York: Routledge, 2009. ISBN 978-0-425-47624-9.
8. ROSPUTINSKÝ, P.: *Úvod do štúdia medzinárodných organizácií.* Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2011. ISBN 978-80-557-0313-8.
9. RUSNÁK, U. – SZÉP, A. – BRZICA, D.: *Rozvojová pomoc a spolupráca.* Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002. ISBN 80-8910-601-3.
10. UN DESA: *The United Nations Development Agenda: Development for All. Goals, Commitments and Strategies Agreed at the United Nations World Conferences and Summits since 1990.* New York: United Nations, 2007. ISBN 978-92-1-101155-5.
11. VIGORITOVÁ, A.: *Úvahy o porovnávaní chudoby v různých zemích.* In: Výzkumný tým SOCIAL WATCH: *Právo nežít v chudobě. Chudoba jako porušování lidských práv.* Praha: FILOSOFIA, 2010. ISBN 978-80-7007-321-6, s. 57 – 70.

Internetové zdroje:

1. CARBONNIER, G.: Official Development Assistance Once More Under Fire from Critics. In: International Development Policy Series, 1/2010: http://poldev.revues.org/141
2. HICP Initiative: http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTDEBTDEPT/0,,contentMDK:20260411~menuPK:64166739~pagePK:64166689~piPK:64166646~theSitePK:469043,00.html
3. Miléniové rozvojové ciele: http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_CB-994940132FED7DC125766500389E84_SK/$File/mileniove_rozvojove_ciele.pdf
4. OECD a: Official development assistance, ODA: http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6043
5. OECD b: DAC List of ODA Recipients: http://www.oecd.org/document/45/0,3746,en_2649_34447_2093101_1_1_1_1,00.html

6. PROGRAMME OF ACTION of the World Summit for Social Development, Chapter II: Eradiction of Poverty. In: Report of the World Summit for Social Development: http://www.un.org/documents/ga/conf166/aconf166-9.htm
7. THE WORLD BANK NEWS, 29. 2. 2012: World Bank sees progress against extreme poverty, but flags vulnerabilities: http://www.worldbank.org/en/news/2012/02/29/world-bank-sees-progress-against-extreme-poverty-but-flags-vulnerabilities
8. UN development cooperation forum to adress poverty reduction and sustainability: http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=42398&Cr=mdg&Cr1=
9. UN News Centre, 5. 7. 2012: UN development cooperation forum to adress poverty reduction and sustainability: http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=42398&Cr=mdg&Cr1=
10. UNDP: International Human Development Indicators: http://hdr.undp.org/en/statistics/?gclid=CJKbnfe_ubECFUFO3wodllwA_w
11. UNDPa: Rozdelenie štátov do skupín podľa výšky HDI: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Table1.pdf
12. UNDPb: Komponenty indexu ľudského rozvoja: http://hdr.undp.org/en/statistics/hdi/
13. UNDPc: Komponenty multidemenzionálneho indexu chudoby: http://hdr.undp.org/en/statistics/mpi/
14. UN-OHRLLS Newsroom, 16. 7. 2012: MDG´s: Some targets met, but much remains to be done: http://www.unohrlls.org/en/newsroom/current/?type=2&article_id=197
15. UN-OHRLLS: The criteria for the identification of the LDC´s: http://www.un.org/special-rep/ohrlls/ldc/ldc%20criteria.htm
16. UN-OHRLLSa: Zoznam LDC´s: http://www.unohrlls.org/en/ldc/25/
17. Wikipedia: Percento populácie žijúcej z menej ako 1,25 USD na deň: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_percentage_of_population_living_in_poverty.
18. World Summit for Social Development, Copenhagen, 1995 – Overview: http://www.un.org/esa/socdev/wssd/text-version/index.html

O autorke:

Martina Bolečeková

Odborná asistentka na Katedre medzinárodných vzťahov a diplomacie Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. V rámci pedagogického a vedecko-výskumného pôsobenia sa venuje problematike ľudských práv, rozvojovej pomoci a medzinárodnej migrácii.

Kontakt: martina.bolecekova@umb.sk

OBCHOD, DLH A FAIR TRADE

Tomáš Profant

Anotácia:

Text sa snaží zachytiť debatu v rámci medzinárodnej politickej ekonómie o liberalizácii obchodu a odstraňovania bariér investíciám na teoretickej ako aj empirickej úrovni. V časti o dlhu mapuje tzv. stratenú dekádu dlhových kríz v krajinách globálneho Juhu. Poukazuje na sociálne dopady vnútených Programov štrukturálneho prispôsobenia sa a na plány o postupné odpísanie dlhov. Napokon v časti o fair trade ukazuje možné konceptualizácie a zastáva názor, že súčasná prax nanajvýš zmierňuje excesy neoliberálnej globalizácie bez ďalších snáh o systémové zmeny. Záverečná časť sa sústreďuje na učebné pomôcky, ktoré by mohli pomôcť pri prezentovaní týchto tém. Jej súčasťou sú dokumentárne filmy o dlhovej kríze v Afrike, o ľudovom súde voči Svetovej banke, o sociálnych dôsledkoch fungovania európskych korporácií v krajinách globálneho Juhu, o mikropôžičkách, či o fair trade.

Kľúčové slová: fair trade, odpustenie dlhov

Dlh vo výške 170 % HDP je niečo, s čím krajiny globálneho Juhu zápasili najmä v tretej štvrtine minulého storočia. Dnes však takýto vysoký dlh nemajú Ghana alebo Mali, ale Grécko. V minulosti si bankrotom štátu prešli mnohé európske aj mimoeurópske krajiny vrátane Nemecka či Veľkej Británie. Dlh je skrátka súčasť svetových obchodných vzťahov. Je to jeho vplyv na životnú situáciu občanov, ktorý je problematický. Tak ako dnes v Grécku, aj v iných krajinách mal za následok rapídny pokles životnej úrovne väčšiny obyvateľstva.

Dlh je však len dôsledok požičiavania a pôžičky zas vyplývajú z nevyrovnanej obchodnej bilancie. Krajina, ktorá viac dováža ako vyváža, si nevyhnutne musí požičiavať. Avšak to, za koľko vyváža a za koľko dováža, nemusí znamenať, že jej obyvatelia sú leniví alebo neschopní. Je to dôsledok trhových cien a na tie vplýva množstvo faktorov. O nich je medzinárodný obchod. Dlh narastá v situácii prudkých zmien – či už úrokových sadzieb, alebo hodnoty exportu. Problematika medzinárodného obchodu je preto pre dlhovú zaťaženosť kľúčová.

Fair trade (FT) je potom alternatívou k do veľkej miery neregulovanému medzinárodnému obchodu.

V prvej časti sa budeme venovať obchodu, ktorý k dlhu často vedie, v druhej časti problematike zadlženia a v tretej spravodlivému obchodu. Štvrtá časť bude zameraná na možnosti, ako o týchto témach hovoriť so študentmi.

1. OBCHOD

Problematika medzinárodného obchodu sa týka najmä výhodnosti jeho liberalizácie. Podľa obhajcov voľného obchodu treba odstrániť akékoľvek bariéry, ktoré by mu bránili, a samotným pôsobením neviditeľnej ruky trhu sa zlepší situácia všetkých, ktorí sa na obchodovaní zúčastnia. Podľa kritikov však voľný obchod nemá za dôsledok stúpajúcu životnú úroveň, ale práve naopak, často vedie k jej znižovaniu. V tejto časti budú načrtnuté argumenty z oboch táborov.

1.1 Klasická teória voľného obchodu

Jadrom neoklasickej teórie svetového obchodu je Ricardov zákon komparatívnych výhod. Známy je príklad Anglicka a Portugalska produkujúcich súkno a víno. Napriek tomu, že produkcia oboch je pracovne menej náročná v Portugalsku, obom sa oplatí, ak sa – ako Portugalsko tak aj Anglicko – špecializujú na výrobu jedného produktu. Špecializácia totiž umožňuje efektívnejšiu výrobu v oboch krajinách, čo zvyšuje ich a zároveň celosvetové produkčné možnosti. Obchod je však možný iba vtedy, ak budú mzdy v Portugalsku vyššie než v Anglicku a ak medzi Anglickom a Portugalskom existuje len obmedzený pohyb kapitálu (Holman, 2003, s. 90 – 94, pozri aj O'Hearn, 2011).

Dôležité je uvedomiť si, že Ricardov model predpokladá dve krajiny, z ktorých každá produkuje dva výrobky a má jeden výrobný faktor – prácu. Napriek tomu, že takto zjednodušuje realitu, stále do istej miery zmysluplne vysvetľuje medzinárodný obchod a neskoršia neoklasická teória z neho vychádza.

V prípade, že teda dochádza k obchodu medzi dvoma krajinami s rôznou formou produkcie, obe by z neho mali profitovať. Keď sa otvoria, klesnú ceny oboch (rozumej všetkých) produktov, pretože krajiny sa špecializujú. Inými slovami zvyšuje sa konkurencia, ktorá spôsobuje, že neefektívni producenti sú nútení vyrábať iné produkty. Lepšie povedané sú nútení buď sa prispôsobiť novej situácii a zvýšiť efektivitu svojej výroby, alebo – ak toho nie sú schopní – musia sa štrukturálne prispôsobiť a presunúť výrobu do iného odvetvia, v ktorom má daná krajina komparatívnu výhodu. Zároveň tým, že krajina má komparatívnu výhodu v jednom z odvetví, zvyšuje sa jej možnosť exportu, čo znamená, že nezamestnanosť sa nezvyšuje, len sa presúvajú zdroje, ktoré viac nevyrábajú pre vlastný trh, ale efektívnejšie vyrábajú iný produkt pre trh zahraničný.

Dôsledkom je teda realokácia výrobných faktorov a zvyšovanie efektivity. To vedie ku znižovaniu cien. Konkurencia tlačí na efektivitu a tá umožňuje zníženie cien, ktoré si zvýšená konkurencia vyžaduje. Ceny sa znižujú pri domácich aj zahraničných výrobkoch, čo naďalej znižuje náklady na výrobu, a tým umožňuje ďalšie znižovanie cien. Domáce firmy si teda kupujú lacnejšie materiály potrebné na výrobu a lacnejšie vyrábajú. Vďaka konkurencii sa so znižovaním nákladov automaticky znižujú aj ceny. Zvyšujú sa reálne mzdy, pretože domácnosti si takisto kupujú lacnejšie výrobky. Celkovo tak rastie efektivita a produktivita výroby, čím dochádza k hospodárskemu rastu.

1.2 Empirický výskum potvrdzujúci výhody liberalizácie

Existuje viacero empirických štúdií dokazujúcich výhody liberalizácie obchodu (Dollar, 1992, Ben-David, 1993, Edwards, 1998, Frankel – Romer, 1999). Zrejme najčastejšie citovaná je práca Sachsa a Warnera (1995). V hlavnej časti svojho textu autori dokazujú, že otvorené ekonomiky boli v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch uzavreté v troch hlavných ekonomických oblastiach – (1) hospodárskom raste, (2) vyhýbaní sa ekonomickým krízam a (3) štrukturálnych zmenách.

Čo sa týka hospodárskeho rastu „rozvojových ekonomík“[1], otvorené ekonomiky rástli v priemere rýchlosťou 4,49 % za rok a uzavreté v priemere 0,69 % za rok. V skupine rozvinutých krajín rástli otvorené ekonomiky rýchlosťou 2,29 % za rok a uzavreté 0,74 % za rok.

Vo všeobecnosti tieto údaje naznačujú, že „absencia konvergencie vo svetovej ekonomike v posledných desaťročiach môže vyplývať z uzavretosti obchodných režimov chudobnejších krajín“ (Sachs – Warner, 1995, s. 37). Obzvlášť je to markantné v subsaharskej Afrike, ktorá dokonca zaznamenala hospodársky pokles. Sachs a Warner dokazujú, že „otvorené ekonomiky vykazujú silnú tendenciu k ekonomickej konvergencii“ (tamže, s. 41). Naopak, v uzavretých ekonomikách sa takáto tendencia neobjavila. Podľa Sachsa a Warnera je teda možné, aby každá krajina, a to aj krajina s nízkou úrovňou ľudského kapitálu, dosiahla konvergenciu, pokiaľ je jej ekonomika otvorená a integrovaná do svetovej ekonomiky (tamže).

1 Za rozvinuté krajiny autori považujú všetky štáty, ktoré mali v roku 1970 HDP na obyvateľa vyšší ako 5 000 USD. Rozvojové sú tie s HDP na jedného obyvateľa nižším ako 5 000 USD. (Sachs – Warner, 1995, s. 22).

Čo sa týka ekonomických kríz, Sachs a Warner dokazujú, že zo 17 otvorených ekonomík štátov globálneho Juhu sa v sedemdesiatych rokoch po otvorení ocitlo v kríze iba Jordánsko, a naopak, zo 73 uzavretých ekonomík sa 59 ocitlo v ťažkej makroekonomickej kríze a 49 v dlžníckej kríze.

V oblasti štrukturálnych zmien títo autori dokazujú, že štátna podpora zavádzaniu výroby priemyselných produktov zvyšovaním ciel a uzatváraním ekonomiky bola menej prospešná ako otvorenie sa ekonomiky. Využívajúc štatistické metódy prišli k záveru, že otvorené ekonomiky majú tendenciu meniť sa rýchlejšie z exportérov primárnych produktov na exportérov priemyselných produktov. „Rozdiel v rýchlosti je štatisticky signifikantný." (Sachs – Warner, 1995, s. 53).

1.3 Teoretická kritika Ricardovej teórie komparatívnych výhod

Predtým ako sa budem venovať empirickým kritikám liberalizácie voľného obchodu, ktorá vychádza z Ricardovej teórie komparatívnych výhod, chcel by som sa zmieniť o teoretickom vyvrátení Ricardovho modelu. Ide o tzv. Grahamov paradox. Preberá Ricardove predpoklady okrem predpokladu existencie konštantných výnosov z rozsahu. V Grahamovom modeli existujú klesajúce aj rastúce výnosy z rozsahu, ktoré sa dnes bežne akceptujú v celej ekonomickej teórii. Produktom reprezentujúcim výrobu na globálnom Severe sú hodinky a na globálnom Juhu je to kukurica. Kým hodinky majú stúpajúce výnosy z rozsahu, kukurica ich má klesajúce. Pri produkcii väčšieho množstva hodiniek sa ušetrí napríklad na nákladoch na riadenie podniku na jedny hodinky. Naopak, v prípade kukurice jej vyššia produkcia znamená využívať väčšie množstvo pôdy, ktorej kvalita klesá. Najprv sa využijú najproduktívnejšie černozeme, avšak pri vyššej produkcii sa zaberú aj menej úrodnej pôdy. Dôsledkom akceptovania klesajúcich a rastúcich výnosov z rozsahu je, že vyššia úroveň špecializácie nevedie k celkovému nárastu produktivity, práve naopak, vedie k poklesu celkovej produkcie. Zároveň zásadne znevýhodňuje krajinu produkujúcu kukuricu a naopak, zvýhodňuje krajinu produkujúcu hodinky (Raffer, 1994).

1.4 Empirický výskum nepotvrdzujúci výhody liberalizácie

Kritika liberalizácie obchodu

Na výskum Sachsa a Warnera reagovali Dani Rodrik a Francisco Rodriguéz (2000). Hlavnou kritikou, ktorú adresujú Sachsovi a Warnerovi je fakt, že päť kritérií týkajúcich sa otvorenosti[2], respektíve uzavretosti ekonomiky, ktoré používajú, je možné redukovať na kritérium 3

2 Otvorené ekonomiky sú také, ktoré nespĺňajú ani jednu z nižšie uvedených vlastností a uzavreté sú také, ktoré spĺňajú aspoň jednu z nich. Týmito charakteristikami sú: 1) netarifné bariéry (NTB) pokrývajúce 40 a viac percent obchodu, 2) priemerná úroveň ciel je 40 % a viac, 3) výmenný kurz meny na čiernom trhu je o 20 a viac % nižší ako oficiálny výmenný kurz, a to v priemere sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 4) socialistická ekonomika ako ju definoval Kornai (Kornai, 1992 v Sachs – Warner, 1995), 5) štátny monopol na najdôležitejší export krajiny (Sachs – Warner, 1995, s. 22).

a 5: výmenný kurz meny na čiernom trhu je o 20 a viac % nižší ako oficiálny výmenný kurz (3) a štát má monopol na najvýznamnejší export krajiny (5). Logicky vyvstáva otázka, „do akej miery sú tieto dve premenné indikátormi obchodnej politiky?“ (Rodriguéz – Rodrik, 2000, s. 28). Autori sumarizujú problematickosť Sachs-Warnerovho indexu poukázaním na fakt, že „premenná exportného monopolu charakterizuje ako uzavreté všetky krajiny subsaharskej Afriky okrem jednej a premenná čierneho trhu charakterizuje ako uzavreté krajiny s makorekonomickými a politickými problémami“ (tamže, s. 34). Je teda zavádzajúce vyvodzovať závery o vplyve otvorenia sa ekonomiky na rast z práce, ako to urobili Sachs a Warner (1995).

Okrem kritiky sa Rodriguéz a Rodrik snažia odpovedať aj na otázku položenú v úvode: „Rastú krajiny, v ktorých štát vytvoril menšie bariéry medzinárodnému obchodu rýchlejšie, ak sú ostatné relevantné charakteristiky krajiny vyrovnané?“ (Rodriguéz – Rodrik, 2000, s. 3). Ich odpoveďou je, že „vzťah medzi obchodnou politikou a hospodárskym rastom zostáva otvorenou otázkou“, že „téma zďaleka nie je doriešená na empirických základoch“ a autori sú „skeptickí, že jednoznačný vzťah medzi otvorenosťou a rastom by čakal na svoje objavenie“ (tamže, s. 6).

Kritika teoretických predpokladov neoklasickej ekonómie

Z empirických pozícií čelili kritike aj teoretické predpoklady neoklasickej ekonómie. Im sa venujú napríklad Charlton a Stiglitz (2005), ale aj Borrmann et al. (2004). Ide najmä o dokonalú konkurenciu, teda predpoklad, že cena je stanovená trhom a všetci výrobcovia sa jej podriaďujú. To znamená, že veľký producenti nemôžu zneužívať svoje postavenie na trhu a exportéri okamžite po zrušení ciel znižujú svoju cenu na úroveň trhovej. Zároveň sa predpokladá dokonalá informovanosť ako predávajúcich tak kupujúcich, transakčné náklady sú podľa tejto teórie nulové a v ekonomike je plná zamestnanosť.

Najkontroverznejším predpokladom je očakávať plnú zamestnanosť. Tradične sa očakáva, že otvorenie ekonomiky povedie k bankrotu neefektívnych podnikov neschopných prispôsobiť sa novej situácii. Výrobné faktory z tejto produkcie, obzvlášť pracovná sila, by sa mali premiestniť (realokovať) do iného sektora, v ktorom má krajina komparatívnu výhodu. Daný sektor sa takto rozšíri a nahradí zanikajúci sektor.

Celý proces však predpokladá plnú zamestnanosť, pričom vo väčšine rozvojových krajín je vysoká nezamestnanosť. Nie je teda vôbec nutné zdroje realokovať, ale stačí ich jednoducho do výrobného procesu zapojiť. Pritom sa v realite často stáva, že síce domáce podniky v niektorom zo sektorov zaniknú, avšak podniky v ďalších sektoroch nemusia byť schopné zvýšiť výrobu. Jednoducho na to nemajú dostatočný kapitál. Dôsledkom liberalizácie tak nie je presun z výroby do výroby, ale zvýšenie nezamestnanosti. Ak aj kapitál existuje, zvýšenie výroby sa nedeje okamžite, takže krátkodobý efekt liberalizácie na trh práce je odlišný od dlhodobého. V prípade chýbajúcej podpory v nezamestnanosti a záchrannej sociálnej siete sú výsledky liberalizácie obzvlášť tragické. Predpoklad, že výrobné faktory sa realokujú bez akýchkoľvek nákladov, je pritom zjavne mylný. Pracovníci okrem istého obdobia, počas ktorého sú nezamestnaní, musia často prejsť rekvalifikáciou (Stiglitz – Charlton, 2005, s. 25 – 26).

Ďalším spochybniteľným predpokladom je neexistencia rizika na trhoch v neoklasickom modeli. V skutočnosti sú medzinárodné trhy nesmierne nestabilné. Newbery a Stiglitz (1984) na jednoduchom modeli dokazujú, ako reálna nedokonalosť trhov spojená s rizikom pohybu cien vedie k tomu, že voľný obchod je horší ako autarkia. Bez zahraničného obchodu výrobcov chráni to, že v prípade zníženia ceny jednoducho znížia výrobu, čím sa zvýši cena. Takže ich produkcia sa môže meniť, avšak ich zisk ostáva stabilný. Medzinárodný obchod však odstráni takéto „poistenie" a vystaví domácich výrobcov nestabilným cenám. Prijímatelia trhových cien, neschopní ovplyvňovať ich tvorbu v prípade zníženia, nebudú schopní udržať svoje zisky znížením výroby a v horšom prípade nebudú schopní ani zaistiť svoju existenciu na trhu.

Firmy uvedomujúce si volatilitu cien na svetových trhoch budú zároveň menej investovať do potenciálne ziskovejších, ale rizikovejších sektorov a zamerajú sa na istejšie menej výnosné oblasti. Tak klesne výnosnosť investícií a celkovo sa zníži výstup hospodárstva. Z uvedeného vyplýva, že v protiklade k tradičnej teórii je voľný obchod voči ochrannej politike inferiórny (Newbery – Stiglitz, 1984). Negatívne dopady takýchto nedostatkov trhu sa podľa Stiglitza a Charltona dajú limitovať postupnou liberalizáciou, ktorá nastane až potom, ako sa vytvoria trhy s poistením (Charlton – Stiglitz, 2005, s. 26).

Ďalší z problémov, ktoré vyvstanú pri liberalizácii, je zníženie príjmov vlády. Clá sú iba jednou z foriem daní a v rozvojových krajinách sú často najdôležitejším zdrojom vládnych príjmov. Pre tieto štáty je menej nákladné vyberať clá z importovaných statkov ako nepriame dane z domácich výrobkov. Navyše v rozvojových krajinách obvykle existuje nezanedbateľný neformálny sektor, ktorý v podstate nie je možné zdaniť. Liberalizácia teda má za následok zníženie vládnych príjmov, s čím neoklasický model medzinárodného obchodu jednoducho nepočíta (Emran – Stiglitz, 2004).

Neoklasický model je založený na fixných mzdách, v skutočnosti sa ale s liberalizáciou obchodu mení rozvrstvenie príjmov. Na otvorení sa niektorí získajú a ďalší stratia. V takomto prípade by sa tí, ktorí na liberalizácii zarobili, mali o svoje zisky podeliť s ostatnými. K tomu ale dochádza málokedy, takže vo všeobecnosti liberalizácia postavenie niektorých aktérov zhorší – najčastejšie ide o zamestnancov v poľnohospodárstve, na rozdiel od zamestnancov v mestách (Anand – Vijay, 1979). K empirickej kritike dôsledkov liberalizácie obchodu pozri aj George, 2010.

Štrukturalistická kritika teórie voľného obchodu

K štrukturalistickej kritike trhových nedostatkov svetovej ekonomiky sa radí teória Singera a Prebischa týkajúca sa výmenných relácií (Terms of Trade – ToT). Podľa tejto teórie je svet rozdelený na dva bloky – jadro a periférium. Výmenné relácie sa týkajú ceny vyvážaných komodít. Zlepšenie znamená relatívne zvýšenie ceny exportovaných produktov oproti cene importovaných produktov. Pri zhoršovaní sa relácií obchodu klesá relatívna cena exportov a krajina musí viac vyvážať, aby mohla dovážať rovnaké množstvo statkov ako doteraz. Pri zhoršovaní sa ToT teda klesajú príjmy, ktoré by krajina mohla vynaložiť na nákup produktov zo zahraničia.

Singer a Prebisch zdôvodňujú zhoršovanie sa ToT krajín globálneho Juhu dvoma mechanizmami. Prvou príčinou sú rozdielne dôsledky zvyšovania produktivity v štátoch jadra a periférie. Zvýšenie produktivity znižuje náklady na jednotku produkcie, čo následne umožňuje firme buď znížiť predajnú cenu produktu, alebo zvýšiť mzdy, teda náklady na zamestnancov. Vzhľadom na to, že v krajinách jadra bola plná zamestnanosť a silné odbory, zvyšovanie produktivity viedlo ku zvyšovaniu miezd, pričom ceny statkov sa nemenili. Naopak, v krajinách Juhu, kde bola vysoká nezamestnanosť a slabé odbory, neviedlo zvyšovanie produktivity k rastu miezd, ale ku znižovaniu ceny komodít. V dôsledku rozdielnych následkov zvyšovania produktivity tak ceny statkov vyvážaných z jadra ostávali stabilné a ceny statkov vyvážaných z periférie sa znižovali. Takto sa ToT zhoršovali.

Druhým mechanizmom je odlišnosť v príjmovej elasticite dopytu po priemyselných a poľnohospodárskych produktoch. Nízka príjmová elasticita dopytu po produkte znamená, že pri vyššom príjme zostáva dopyt po danom produkte približne rovnaký. Podľa štrukturalistov je príjmová elasticita dopytu po poľnohospodárskych produktoch nízka. Táto domnienka vychádza z „Engelovho zákona" (Oately, 2006, s. 121), podľa ktorého s rastom príjmu proporcionálne klesá časť príjmu, ktorú ľudia vydávajú za jedlo a ďalšie primárne komodity. Populárne býva tento zákon vyjadrovaný heslom „aj bohatí majú iba jeden žalúdok". Z uvedeného potom vyplýva, že s rastom príjmov v krajinách jadra klesá časť príjmu, ktorú budú ľudia vydávať za primárne komodity exportované perifériou. Naopak, s rastom príjmov na periférii bude rásť časť príjmov vydávaná za priemyselné výrobky, ktoré exportuje jadro. Rast príjmov teda povedie ku zvýšeniu dopytu po priemyselných výrobkoch, ale nepovedie ku zvýšeniu dopytu po primárnych komoditách, čím sa budú zhoršovať ToT krajín vyvážajúcich tieto statky.

Štrukturalisti teda tvrdili, že rozvojové krajiny nebudú profitovať z voľného obchodu, ale naopak, budú ešte viac zaostávať. Empirické výskumy väčšinou dokazujú, že Singer s Prebischom sa nemýlili a po druhej svetovej vojne sa ToT rozvojových krajín skutočne zhoršovali.

Takéto výskumy vykonali oni sami na začiatku päťdesiatych rokov. Potvrdili v nich zhoršujúce sa ToT pre krajiny exportujúce primárne produkty. (Prebisch, 1950, Singer, 1950). Z novších výskumov napríklad Bloch a Sapsford (2000) dokazujú, že ToT krajín Juhu sa zhoršovali v priemere o 0,3 % za rok. Je však sporné, aké ceny budú komodity dosahovať so vzostupom stredných vrstiev v Číne a Indii (k ToT pozri aj Raffer, 2011a).

2. DLH

Hoci dnes v Európskej únii zápasíme s problémom štátov neschopných splácať svoje záväzky, v rámci problematiky „rozvoja" sa k dlhu viažu najmä osemdesiate roky minulého storočia. V roku 1982 Mexiko vyhlásilo bankrot a začalo tzv. stratenú dekádu v Latinskej Amerike. Predchádzal jej však 5000-ročný vývoj, ktorý v druhej polovici 20. storočia nabral vlastnú dynamiku.

Na konci šesťdesiatych rokov výrazne vzrástla medzinárodná likvidita spôsobená prebytkom ponuky amerických dolárov. Zároveň klesli úrokové miery natoľko, že bolo možné

hovoriť o negatívnych reálnych úrokových mierach. Súčasťou tohto obdobia boli tiež pomerne vysoké ceny primárnych komodít exportovaných krajinami Juhu a snaha bánk a ďalších požičať týmto krajinám, ako aj snaha ich vlád diverzifikovať svoje zdroje a nespoliehať sa len na bilaterálne alebo multilaterálne pôžičky od iných krajín. Jedným z kľúčových faktorov, ktoré nakoniec k dlžníckej kríze viedli, bola myšlienka, že suverénny dlžník nemôže zbankrotovať, a to napriek tomu, že v minulosti sa mnohokrát ukázala ako falošná.

Signály v sedemdesiatych rokoch, ktoré naznačovali možný vznik problémov so splácaním, boli ignorované, a to dokonca aj po vyhlásení platobnej neschopnosti v roku 1982. Bezprostredne kríze predchádzal nárast cien ropy cez ropné šoky v rokoch 1973 a 1979. Zvýšené výdaje boli spojené s poklesom cien primárnych komodít na svetovom trhu. Nielenže krajiny globálneho Juhu museli viac platiť za dovozy, zároveň získavali menej peňazí za vývozy. Tretím faktorom bola reštriktívna politika americkej centrálnej banky (Fed), ktorá v snahe bojovať proti inflácii zvýšila úrokové miery. S tým vzrástli aj úroky, ktoré museli splácať zadlžené vlády, čo nakoniec viedlo k insolvencii.

Prvé reakcie odmietali priznať rozsah problému a hovorili najprv o nedostatku likvidity. Stačilo krátkodobo požičať peniaze dlžníkom na splatenie akútnych pôžičiek a všetko malo byť v poriadku. Čoskoro však bolo zrejmé, že v skutočnosti ide o podstatne vážnejšiu krízu. Nasledovali plány nazvané podľa amerických ministrov financií – najprv Bakerov a neskôr Bradyho plán. Prvý bol prijatý po vypuknutí krízy v roku 1985. Trval na plnom splatení záväzkov a navrhoval ďalšie pôžičky, ktoré mali preklenúť ťažké obdobie a umožniť ďalšie splácanie. V roku 1988 Parížsky klub združujúci bilaterálnych veriteľov uznal nevyhnutnosť redukcie dlhu a Bradyho plán v roku 1989 vyzval súkromné banky, aby dobrovoľne znížili svoje pohľadávky. Napriek návrhu znížiť dlh o 35 % bolo celkové zníženie minimálne. V roku 1994 nasledovali Neapolské podmienky predpokladajúce zníženie o 50 – 67 %, problematický však bol dátum, odkedy sa dlh redukoval, čo spôsobilo omnoho nižšie reálne znižovanie dlhu.

Ázijská kríza v deväťdesiatych rokoch napokon viedla k „ozajstným" snahám o zníženie dlhu, teda o tzv. odpúšťanie pohľadávok. Iniciatíva vysoko zadlžených chudobných krajín (HIPC) z roku 1996 sprvu napodobovala predchádzajúce snahy, keď udržateľnosť dlhu stanovila do 200 % hodnoty exportov. Takýto nemiestny optimizmus viedol ku vzniku iniciatívy HIPC II v roku 1999, ktorá zlepšila podmienky pre dlžníkov, avšak ani tieto neboli dostatočné, a tak vznikla iniciatíva HIPC III a napokon Iniciatíva multilaterálneho zmiernenia dlhu (MDRI). Tá stanovovala Svetovej banke (SB) a Medzinárodnému menovému fondu (MMF) odpustiť vysoko zadlženým krajinám 100 % dlhu (Raffer, 2011b; Raffer – Singer, 2001, s. 158 – 196).

Súčasťou reštrukturalizácie dlhu boli tzv. Programy štrukturálneho prispôsobenia sa (SAP) SB a MMF. Susan Georgeová (1990) opisuje katastrofálne dôsledky „prispôsobovania sa" na Jamajke, ktorá dôsledne napĺňala odporúčania medzinárodných finančných organizácií. Počas päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov sa Jamajke vďaka stabilným cenám ňou vyvážaných komodít, prílevu turistov zo zahraničia a stabilným cenám dovážaných produktov darilo znižovať detskú úmrtnosť, zvyšovať priemerný vek dožitia, úroveň gramotnosti či zdravotnej starostlivosti. Súčasťou týchto ukazovateľov však boli pôžičky na

medzinárodných trhoch za vtedy nízke úrokové miery a tiež zahraničné investície. Len čo sa investície v sedemdesiatych rokoch zastavili, výkonnosť ekonomiky sa znížila, zvýšila sa nezamestnanosť a Jamajka sa stala závislá na financovaní importov prostredníctvom zadlžovania sa. „Od roku 1977 bola pod dozorom MMF a sériou dohôd o štrukturálnom prispôsobení sa." (Georgeová, 1990, s. 173). Voľba sociálneho demokrata v roku 1972 mala za následok snahu o udržanie sociálnych výdobytkov. To však bolo možné iba pomocou zvyšovania dlhového zaťaženia a uvalenia vyšších daní na zahraničných investorov. Tie viedli k ich odchodu do iných krajín a ďalšiemu zhoršovaniu platobnej bilancie. Neschopnosť splácať záväzky viedla k zastaveniu prúdu peňazí a programy štrukturálneho prispôsobenia sa mohli začať. Za svoje pôžičky MMF požadoval zníženie výdajov v roku 1980 o 26 % oproti roku predošlému, prepustenie 11 000 zamestnancov verejného sektora a zmenu politiky redistribúcie bohatstva v krajine. Dôsledkom bola výmena vlády a k moci sa dostala pravicová Strana práce. Tá si získala podporu Reaganovej administratívy a Jamajka sa stala po Izraeli druhým najväčším prijímateľom americkej pomoci na obyvateľa. Jamajská vláda na druhej strane prerušila diplomatické vzťahy s Kubou a ďalej „prispôsobovala" svoju ekonomiku. Znižovala výdaje v zdravotníctve a vo verejných investíciách a reálne mzdy sa v rokoch 1983 – 1985 znížili o 48 %.

Tu vidno jeden z dôsledkov dlhu. Je ním možnosť zásadne ovplyvňovať politiku krajiny tak, aby vyhovovala záujmom či už nadnárodných korporácií, alebo vlád. Hoci dominancia napríklad Svetovej banky nie je nikdy úplná alebo dokonalá (Mosley – Harrigan – Toye, 1991; Profant, 2012), podobnosť politík krajín, ktoré sa dostali do dlhových problémov a museli podstúpiť programy naordinované SB a MMF naznačuje, že vlády týchto krajín často nemajú inú možnosť, než sa podvoliť. Výsledkom dlhu je, že na Sever plynie viac peňazí vo forme úrokov ako na Juh vo forme investícií a „rozvojovej" spolupráce (Georgeová, 1997). Situácia sa však obracia a napríklad poučené krajiny Latinskej Ameriky ako Ekvádor, Venezuela, Argentína alebo Brazília zaplatili svoje dlhy MMF a viac si od tejto inštitúcie nepožičiavajú.

V súvislosti s dlhom je ešte dôležité zmieniť sa o tzv. mikrodlhu. Ide o dlhy, ktoré vznikajú ako druhá strana mikropôžičiek a hoci sú v porovnaní s národnými dlhmi skutočne „mikro", problémy, ktoré spôsobujú, sú rovnako strašné ako tie vytvárané národnými dlhmi. Neschopnosť splácať mikropôžičky vedie najprv k závislosti na miestnych úžerníkoch, odpredaji akéhokoľvek majetku a nezriedka sa končí aj samovraždou dlžníčky. Tlak spoločnosti je často príliš neúnosný, než aby ho ženy, ktorých snaha podnikať skrachovala, vydržali (pozri napr. Bateman, 2010; Dichter – Harper, 2007; Fernando, 2006).

3. FAIR TRADE

V snahe čo najstručnejšie predstaviť FT by som ho charakterizoval nasledovným spôsobom: Ide o hnutie, ktoré sa zaoberá dovozom produktov z krajín Juhu do krajín Severu. Usiluje pritom o to, aby ľudia zapojení do výroby produktov s označením FT mali lepšie podmienky na život než majú pri výrobe produktov neoznačených ako FT. Toto zlepšenie sa prejavuje na cene výrobkov FT, ktoré bývajú obvykle drahšie než ostatné. Spotrebiteľ tak

má možnosť dobrovoľne sa rozhodnúť, či si kúpi lacnejší výrobok, ušetrí, ale nijakým spôsobom nezlepší sociálnu a environmentálnu situáciu producentov v krajinách Juhu, alebo si kúpi drahší výrobok a pomôže spomínaným výrobcom. FT je teda akýmsi prostredníkom pri obchodnej výmene. Umožňuje uplatnenie niektorých etických noriem v krajinách, kde sa z rozličných dôvodov nenapĺňajú. „Fair trade predstavuje obchodné partnerstvo...“ (Fairtrade Slovakia, on-line) Slovenská Fairtrade organizácia predstavuje ako prvú časť charakteristiky FT jeho obchodnú dimenziu. Je tomu tak jednoducho preto, že FT nie je klasickou rozvojovou organizáciou, ktorá by stavala priehrady či zriaďovala školy a nemocnice. Základom FT nie je rozvoj, ale obchod. Ako je však zrejmé z definície FINE[3,4], sociálne zlepšenie situácie je cieľom, pričom obchod je prostriedkom na dosiahnutie tohto cieľa.

Zaujímavé rozdelenie vnímania toho, čo je to fair trade ponúka Gavin (Fridell, 2007). Prvou možnosťou je chápať fair trade, ako plánovanú výhodu. V takom prípade je cieľom FT ochrániť partnerov z Juhu pred najhoršími dôsledkami neoliberálnej globalizácie a zároveň posilniť ich schopnosti, aby mali lepší prístup k jej prínosom (tamže, 277). Toto poňatie si uvedomuje obmedzenia najmä na Severe, kde neexistuje dostatočná kúpna sila, ktorá by túto plánovanú výhodu pre *vybrané* skupiny zásadne rozšírila, a tak má byť cieľom pomoci vstup na globálny trh za lepších podmienok, než aké majú producenti dnes.

Avšak hnutie Fair trade bolo založené na širších víziách ako je táto. Medzi ne patrí chápanie FT ako alternatívnej globalizácie, teda alternatívy voči neoliberálnej globalizácii. S nástupom Fairtrade Labelling Organization (FLO) v osemdesiatych rokoch však bol tento cieľ opustený a FT sa stalo súčasťou tejto formy globalizácie a nie jej alternatívou. Hnutie kladie dôraz na dobrovoľnosť, ktorá mu umožňuje deklarovať kompatibilitu s ideálmi voľného trhu Svetovej obchodnej organizácie. Opustilo antikapitalistickú rétoriku a vymenilo ju za spoluprácu s korporáciami.

Tretím variantom je vnímať FT ako dekomodifikáciu, to znamená, že hodnoty kooperácie a solidarity, ktoré toto hnutie vyznáva, sú v príkrom rozpore s maximalizáciou zisku, individualizáciou a najmä anonymnou výmenou v rámci kapitalistického trhu. Hoci sa FT do istej miery darí bojovať proti vzájomnému odcudzeniu konzumentov a producentov tým, že ponúka informácie o výrobku a jeho výrobcoch, tieto informácie nestačia na to, aby zásadne menili situáciu anonymného nakupujúceho alebo nakupujúcej, ktorým stačí FT značka a po pochopení princípu viac tieto informácie nepotrebujú. Káva ostáva komoditou a nestáva sa z nej spojovateľ medzi navzájom odcudzenými ľuďmi. Proces zbližovania by musel byť dôkladnejší a musel by obsahovať spoločné demokratické vyjednávanie o podmienkach obchodu. Pochopiteľne, to v súčasnosti nie je forma, o ktorú by FT usiloval.

3 „Fair trade je obchodné partnerstvo založené na dialógu, transparentnosti a rešpekte, ktorého cieľom je spravodlivejší medzinárodný obchod. Prispieva k udržateľnému rozvoju ponúkaním lepších obchodných podmienok a zabezpečovaním práv marginalizovaných producentov a pracovníkov a to obzvlášť v krajinách Juhu.“ (FINE, 2001, on-line)

4 FINE je platforma založená v roku 1998, ktorá združuje zastrešujúce organizácie Fairtrade Labeling Organization (FT – FLO), International Fair Trade Association – bývalá International Federation for Alternative Trade (IFAT), Network of European Worldshops (NEWS) a European Fair Trade Association (EFTA).

Dnes je zrejmé, že hoci FT kedysi malo širšie morálne vízie a hoci ich časť tohto hnutia vyznáva naďalej, najviac, čo FT dokáže, je byť plánovanou výhodou pre malé konkrétne skupiny producentov. A tak nám síce dáva nádej na zmiernenie najhorších excesov neoliberálnej formy globalizácie, ale nestačí na to, aby zamedzil nespravodlivému obchodu a dlhu. Na nápravu týchto neduhov treba omnoho viac ako rozhodovanie bohatších spotrebiteľov a spotrebiteliek. Potrebný je zásadný politický boj za práva najmenej zvýhodnených a presadenie ich záujmov na najvyššej úrovni, či už v OSN, WTO, SB alebo MMF.

4. UČEBNÉ POMÔCKY

Na tému medzinárodného obchodu a jeho vzťahu k životnej úrovni obyvateľstva, suverénneho dlhu či mikropôžičiek, ako aj na tému fair trade existuje množstvo dokumentárnych filmov, ktoré môžu pomôcť pri výučbe.

Film *Life and Debt* ukazuje dôsledky neschopnosti vyrovnať sa so splácaním rastúcich úrokov z dlhov na Jamajke. Dôsledkom sú programy štrukturálneho prispôsobenia sa, prepúšťanie ľudí z práce, znižovanie ich životnej úrovne, zhoršovanie zdravotnej a sociálnej starostlivosti. Bývalý premiér Michael Manley vo filme vysvetľuje, ako tento systém funguje a ako efektívne odopiera legitímne zvoleným reprezentantom vládu nad krajinou. Musia sa podvoliť diktátu MMF. Film je popretkávaný zábermi na turistické centrá na Jamajke, ktorých akoby sa tieto problémy vôbec netýkali, a ktoré ostro kontrastujú s nasnímanou biedou. Diskusia po filme by sa mohla zamerať na celkovú problematiku kondicionality pôžičiek MMF a SB a dopadov programov štrukturálneho prispôsobenia sa.

Film *Bamako* ukazuje ľudový súd medzinárodných finančných inštitúcií na pozadí rodinnej drámy, ktorá je dôsledkom nimi nanucovaných politík. V triede by bolo možné takýto súd zorganizovať a pre študentov a študentky vymyslieť roly žalobcu a jeho právnika, žalovanej strany a obhajcu a samozrejme sudcu. Žalobcom by mohol byť ľud, ktorý by prichádzal s konkrétnymi výčitkami týkajúcimi sa ich osobných životov, ktorých úroveň sa po prijatí programov MMF a SB výrazne znížila. Špeciálnu úlohu by mohla mať vláda, ktorá sa na jednej strane bráni prílišným škrtom, pretože znižujú šancu na jej znovuzvolenie aj v krajinách s výrazne obmedzenou demokraciou, na druhej strane práve vládne elity umožnili, že vôbec k takému dlhovému zaťaženiu prišlo: mnoho z tých peňazí ukradli a v neposlednom rade s bankou a fondom spolupracujú. Zároveň je to najmä vláda, ktorá rozhoduje, kde sa v štátnom rozpočte bude škrtať.

Čo všetko umožňuje dnešný obchod s neobmedzenými finančnými transakciami ukazuje prípad banky Goldman Sachs vo filme *Goldman Sachs – La banque qui dirige le monde* (Goldman Sachs – banka, ktorá riadi svet).

V súvislosti s medzinárodným obchodom by bolo vhodné použiť filmy zobrazujúce jeho odvrátenú stranu, teda podmienky, za ktorých sa odohráva. Jedným z problémov je environmentálna degradácia a druhým sociálne podmienky, v ktorých zamestnanci v krajinách tretieho sveta pracujú. Oba problémy ukazujú filmy Toma Heinemanna *Flip the Coin: A Tower of Promises* a *A Killer Bargain*. Veľkým pozitívom týchto filmov je ich jednoduchosť.

Ukazujú, ako veľké európske firmy využívajú dodávateľov v krajinách Juhu. Súčasťou filmov sú odcitované odseky z ich vlastných firemných etických kódexov zakazujúcich detskú prácu, nebezpečnú prácu s chemikáliami či deklarujúcich snahy o šetrný prístup k životnému prostrediu. Tieto ukážky „dobrých úmyslov" sú potom konfrontované s realitou, ktorú Heinemann natáčal napríklad v Indii. Keď sa s nimi zoznámili odborníci na zákonné regulácie v Dánsku, samozrejme boli zhrození a hovoria o neprijateľnosti takýchto podmienok alebo o nesmiernej škodlivosti vypúšťaných chemikálií. Následne sa Heinemann vydáva za predstaviteľmi korporácií, ktoré porušujú vlastné pravidlá. Tu je zaujímavé sledovať, ako rôzne reagujú. Človek sa až musí smiať pri tých, ktorí tvrdia, že vôbec o tom nevedeli a určite to dajú do poriadku. Súčasťou filmu sú tragické osudy konkrétnych ľudí, ktorí boli zranení, alebo kvôli pesticídom prišli o úrodu či ochoreli na rakovinu. Podobným filmom je *China Blue* o výrobe texasiek v Číne pre americké a európske trhy.

Filmom, ktorý sa zaoberá problematikou mikropôžičiek, je *Caught In the Microdebt* – opäť od Toma Heinemanna. Jeho cieľom je ukázať, že napriek pozitívnej publicite mikropôžičky majú aj svoje negatívne stránky. Tie v médiách väčšinou nevidieť. Vzhľadom na negatívnu publicitu sa okolo tohto filmu strhla debata a to najmä vo forme prístupných blogov. Opäť je možné zorganizovať diskusiu a študentom prisúdiť roly diskutujúcich za a proti mikropôžičkám a ako motiváciu použiť tento film a blogy, ktoré naň reagovali.

Vyučujúci by sa zároveň mohli pokúsiť o hru, v rámci ktorej by sa študenti vciťovali do úlohy niekoho zo Svetovej banky, vlády krajiny Juhu alebo prijímateľky mikropôžičky. Cieľom by bolo vytvoriť takú situáciu, keď sa človek ocitne medzi zlou a ešte horšou možnosťou. Teda požičať si na projekt, ktorý pravdepodobne skrachuje, alebo na výdavky, ktoré idú na nevyhnutnú spotrebu, aby bolo zrejmé, že argument o „lenivých Grékoch", ktorí si požičiavajú, pretože sa im nechce pracovať, je nesprávny. Ľudia si často požičiavajú preto, lebo nemajú inú možnosť. Odsúvajú tak problémy do blízkej budúcnosti, ktorá im však všetko vráti aj s úrokmi. Cieľom takéhoto cvičenia by tak bolo vytvoriť bezvýchodiskovú situáciu.

Filmom, ktorý ukazuje príčiny, pre ktoré vznikol fair trade, je *Black Gold* venujúci sa problematike kávy a jej cene na svetových trhoch. Jeho protagonista hľadá férových konzumentov, ktorí by si kupovali lepšiu kávu za o niečo vyššie ceny a zároveň by umožnili lepšie sociálne podmienky jej producentom. Na tomto filme sa dá dobre ukázať obmedzenosť férového obchodu, ktorý jednoducho nestačí pre všetkých producentov. Dôsledkom takejto prvotnej debaty môže byť ďalšia diskusia na tému čo viac treba urobiť, keď fair trade nestačí.

Posledným videom, ktoré si zaslúži pozornosť, je Žižekova prednáška *First Tragedy Then Farce*. Žižek ukazuje problémy spojené s fair trade a ďalšími podobnými aktivitami. Sú súčasťou toho, čo nazýva kultúrnym kapitalizmom, teda systému, ktorý spôsobuje problémy, a zároveň na ne má pripravené „riešenia" v podobe napríklad FT výrobkov. Je samozrejme chvályhodné, že vďaka FT majú producenti o niečo vyššie mzdy, avšak fair trade sám osebe nedokáže zmeniť systém, v ktorom funguje. Práve naopak, svojou existenciou podporuje jeho reprodukciu. Dodáva mu ľudskú tvár, takže ľudia si spolu s FT kávou kupujú akoby odpustky za systém, v ktorom sú oni na strane utláčateľov. V tomto zmysle je vhodné diskutovať na túto tému so študentmi a študentkami. Má zmysel iba kupovať FT produkty (ktoré

sú na Slovensku tak ťažko dostupné)? Čo všetko môže jedinec urobiť, aby naozaj a reálne pomohol druhým? Ako prispieť ku zmene systému svetového obchodu? Je fair trade riešením, alebo sú riešením zásadné regulácie obchodu a jeho obmedzenia, prípadne obmedzenia osobného vlastníctva v prospech spoločnosti? Všetky tieto otázky môžu byť námetom na diskusiu po Žižekovom 10-minútovom videu.

Súčasťou diskusie o fair trade by mohla byť esej *The Fear of the Fairtrade Consumer – An Informed Guess on a Form of Consumer Anxiety, Post-colonial Guilt and Anti-conquest* od Matthiasa Zick Varula (Varul, 2011). Autor vysvetľuje, ako môže fair trade rozdeľovať spoločnosť na globálnom Severe. Vyššie a stredné vrstvy kupujúce fair trade výrobky sa oddeľujú od nižších vrstiev, ktoré si ich nemôžu dovoliť. Nižšie vrstvy sú tak stigmatizované. Vyučujúci môže začať provokatívnou otázkou, ako by sa k fair trade mohli stavať napríklad Rómovia.

Bibliografické zdroje:

1. ANAND, S., VIJAY, J. (1979): *Domestic Distortions, Income Distribution and the Theory of Optimum Subsidy.* The Economic Journal, vol. 89, s. 336 – 352.
2. BATEMAN, Milford (2010): *Why Doesn't Microfinance Work? The Destructive Rise of Local Neoliberalism.* London and New Jersey: Zed Books.
3. BEN-DAVID, D. (1993): *Equalizing Exchange: Trade Liberalization and Income Convergence.* Quaterly Journal of Economics, vol. 108, No. 3.
4. BLOCH, H., SAPSFORD, D. (2000): *Wither the Terms of Trade? An Elaboration of Prebisch-Singer Hypothesis.* Cambridge Journal of Economics, vol. 24, s. 461 – 481.
5. DICHTER, Thomas – HARPER, Malcolm (ed., 2007): *What's Wrong with Microfinance?* Rugby: Practical Action Publishing.
6. DOLLAR, D. (1992): *Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976 – 85.* Economic Development and Cultural Change, s. 523 – 544.
7. EDWARDS, S. (1993): *Openness, Trade Liberalization and Growth in Developing Countries.* Journal of Development Economics, vol. 31, No. 3, September 1993, s. 1358 – 1393.
8. EMRAN, M. S. – SIGLITZ, J. E. (2004): *On Selective Indirect Tax Reform in Developing Countries.* Journal of Public Economics, vol. 89, s. 599 – 623.
9. Fairtrade Slovakia – FAIRTRADE, on-line, kontrolované 26. 11. 2009.
10. Dostupné na internete: (http://www.fairtrade.sk/fairtrade.htm)
11. FERNANDO, Jude, L. (ed., 2006): *Microfinance : perils and prospects.* London and New York: Routledge.
12. FINE (2001): *Fair Trade Definitions and Principles.* On-line, kontrolované 26. 11. 2009. Dostupné na internete: (http://www.fairtrade-advocacy.org/documents/FAIRTRADEDEFINITIONnewlayout2.pdf)
13. FRANKEL, J. – ROMER, D. (1999): *Does Trade Cause Growth.* American Economic Review, vol. 89, No. 3, June 1999, s. 379 – 399.

14. FRIDEL, Gavin (2007): *Fair Trade Coffee*. The Prospects and Pitfalls of Market-driven Social Justice. Toronto: University of Toronto Press.
15. GEORGE, Clive (2010): *Pravda o obchode*. Bratislava: Nadácia Pontis.
16. GEORGE, Susan (1990): *A Fate Worse Than Debt*. Harmondsworth: Penguin.
17. GEORGE, Susan (1997): *How the Poor Develop the Rich*. In: RAHNEMA, Majid – BAWTREE, Victoria (ed.): *The Post-Development Reader*. London and New Jersey: Zed Books, s. 207 – 213.
18. HOLMAN, R. (2003): *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck.
19. MOSLEY, Paul – HARRIGAN, Jane – TOYE, John (1991): *Aid and Power*. The World Bank and Policy-based Lending. Volume 1. London and New York: Routledge.
20. NEWBERY, D. M. G. – STIGLITZ, J. E. (1984): *Pareto-Inferior Trade*. Review of Economic Studies, vol. 51, s. 1 – 12.
21. OATELY, T. (2006): *International Political Economy, Interests and Institutions in the Global Economy*. Pearson Education, Inc., USA.
22. O'HEARN, Denis (2011): *Je obchod hybnou silou rozvoja?* In: McCANN, Gerard – McCLOSKEY, Stephen (ed.): *Od lokálneho ku globálnemu. Kľúčové problémy rozvojových štúdií*. Bratislava: Nadácia Pontis, s. 67 – 78.
23. PREBISCH, R. (1950): *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*. UN ECLA; also published in Economic Bulletin for Latin America, vol. 7, 1962, s. 1 – 22.
24. PROFANT, Tomáš (2013, v príprave): *„Rozvoj" a moc. Sociologické analýzy moci v „rozvojovej" spolupráci*. In: Sociologický časopis, 49 (1).
25. RAFFER, Kunibert (1994): *Disadvantaging Comparative Advantages: The Problem of Decreasing Returns*. In: PRENDREGAST, Renée – STEWART, Frances (ed.): *Market Forces and World Development*. London and Basingstoke/New York: Macmillan/St. Martin's Press, s. 75 – 90.
26. RAFFER, Kunibert (2011a): *Terms of Trade and Development*. In: O'HARA, Phillip Anthony (ed.): *International Encyclopedia of Public Policy*. Volume 1 – Global Governance and Development. Perth: Gperu, s. 454 – 464.
27. RAFFER, Kunibert (2011b): *Sovereign Debt*. In: O'HARA, Phillip Anthony (ed.): *International Encyclopedia of Public Policy*. Volume 1 – Global Governance and Development. Perth: Gperu, s. 442 – 453.
28. RAFFER, Kunibert – SINGER, Hans W. (2001): *The economic North-South divide. Six decades of unequal development*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.
29. RODRÍGUEZ F. – RODRIK, D. (2000): *Trade policy and economic growth: A skeptic's guide to the cross-national evidence*. Newly revised, May 2000. Dostupné na internete: (http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/skepti1299.pdf).
30. SACHS, J. – WARNER, A. (1995): *Economic Reform and the Process of Global Integration*. Brookings Papers on Economic Activity, s. 1 – 118.
31. SINGER, H. (1950): *The distribution of gains between investing and borrowing countries*. American Economic Review, Papers and Proceedings, vol. 40, s. 473 – 85

32. STIGLITZ, J. – CHARLTON, A. (2005): *Fair trade for all, How trade can promote development*. Oxford University Press, Oxford.
33. VARUL, Matthias, Zick (2011): *The Fear of the Fair Trade Consumer – An Informed Guess on a Form of Consumer Anxiety, Post-colonial Guilt and Anti-conquest*. Dostupné na internete: (http://blogs.exeter.ac.uk/unfinishedbusiness/blog/2011/06/19/the-fear-of-the-fairtrade-consumer-%E2%80%93-an-informed-guess-on-a-form-of-consumer-anxiety-post-colonial-guilt-and-anti-conquest/)

O autorovi:

Tomáš Profant

Autor je doktorand na Viedenskej univerzite. Vo svojom výskume sa venuje vzťahom medzi globálnym Severom a Juhom, postrozvojovému a postkoloniálnemu prístupu a diskurzívnej analýze.

Kontakt: tom_o_shanter@yahoo.com

MIEROVÉ VZDELÁVANIE, VOJENSKÉ KONFLIKTY A TERORIZMUS

Eva Godovičová

Anotácia:

Tento príspevok sa venuje kľúčovým aspektom bezpečnosti v kontexte globálneho vzdelávania. Je potrebné hľadať spôsoby, ako odpovedať na teroristickú hrozbu či ako vyriešiť množstvo vojenských konfliktov odohrávajúcich sa na rôznych miestach sveta. Vedomosti a znalosti súvisiace s takýmto hľadaním a s budovaním a udržaním mieru sú súčasťou mierového vzdelávania, a teda aj globálneho vzdelávania o problémoch súčasného sveta. V úvodnej časti príspevku je rozpracované teoretické vymedzenie súčasnej globálnej bezpečnostnej situácie s dôrazom na témy a problémy, ktoré sú súčasťou vzdelávania o globálnom občianstve. Jednotlivo rozpracovanými oblasťami sú 1. *vojenské konflikty a ich príčiny*, 2. *teroristická hrozba*, kde je nevyhnutné orientovať pozornosť aj na príčiny inklinácie aktérov k terorizmu a na ich motivácie. Poslednou oblasťou, nemenej dôležitou, je téma *prevencie konfliktov* a spôsoby ich riešenia ako súčasti mierového vzdelávania.

Kľúčové slová: bezpečnosť, vojenské konflikty, terorizmus, riešenie a prevencia konfliktov, analýza

1. CHARAKTER SÚČASNÉHO BEZPEČNOSTNÉHO PROSTREDIA V KONTEXTE GLOBÁLNEHO VZDELÁVANIA

Bezpečnosť a jej vnímanie sa za posledné desaťročia výrazne transformovala. Od druhej svetovej vojny sa usporiadanie sveta výrazne zmenilo a neskorší rozpad povojnového bipolárneho usporiadania sveta mal za následok rad zmien v oblasti medzinárodnej bezpečnosti. Mnohé z týchto zmien je možné definovať ako pozitívne, či už je to nárast počtu demokratických krajín, alebo prehlbujúca sa ekonomická spolupráca krajín, ktorá znamená, že efektivita vedenia vojny sa v mnohých prípadoch rapídne znížila. Avšak mnohé z javov, ktoré vyplynuli z transformácie bezpečnostného prostredia po páde železnej opony, rozhodne nemožno klasifikovať ako pozitívne. Významnou bezpečnostnou hrozbou je nárast počtu vnútroštátnych konfliktov ako dôsledku meniaceho sa usporiadania sveta. Následkami dlhotrvajúcich občianskych vojen a iných konfliktov vnútri štátov, ako sú šírenie chorôb, chudoba, hlad či vysídlenie, trpia milióny obyvateľov dotknutých krajín. Medzi vážne bezpečnostné hrozby súčasnosti patria tiež proliferácia zbraní hromadného ničenia, hrozba terorizmu, environmentálna degradácia.

Globálne vzdelávanie má za cieľ rozvíjať vedomosti, znalosti a schopnosti vedúce k efektívnemu globálnemu občianstvu. To znamená, že je potrebné poznať rozličné národy, kultúry a etniká, mať vedomosť o ich odlišnostiach, ako aj o ich spoločných charakteristikách. Taktiež to znamená rozvíjanie znalostí o globálnej dynamike, jej témach, problémoch a trendoch. Tieto znalosti ďalej predpokladajú schopnosť reflektovať problémy a témy v kontexte globálnej komparácie, a teda aj schopnosť rozhodovať sa a aplikovať získané vedomosti na riešenie problémov globálnej komunity (Abdullahi, 2010). Globálne občianstvo tak možno charakterizovať ako poznanie globálnych procesov, agendy rozvoja a medzinárodnej solidarity. Potreba globálneho občianstva, resp. znalostí o globálnych témach a problémoch sa tak týka aj obyvateľov krajín globálneho Severu, ktorých kritický prístup môže výrazne napomôcť definovaniu rozvojových priorít. Významným argumentom je aj otázka ľudskej bezpečnosti. Najmä po 11. septembri 2001 sa zintenzívnilo volanie po zvyšovaní miery ľudskej bezpečnosti v krajinách globálneho Juhu, majúc za cieľ zvýšenie bezpečnosti obyvateľov krajín globálneho Severu. Na plnenie tohto cieľa je potrebné, aby obyvatelia krajín globálneho Severu poznali realitu života ľudí žijúcich na globálnom Juhu a tiež základné príčiny nespravodlivosti voči týmto krajinám (O'Loughlin a Wegimont, eds., 2007). Ľudská bezpečnosť je koncept zameraný na bezpečnosť jednotlivca v kontraste s tradičným vnímaním bezpečnosti, ktorá vychádza z ponímania štátu podľa Maxa Webera. Štát je podľa tejto definície tou entitou, ktorá má monopol na použitie sily na danom území. (Weber, 1946) Bezpečnosť je vnímaná ako bezpečnosť vnútri týchto štátov. Hrozbou pre bezpečnosť je tak čokoľvek, čo tento monopol naruší – či už je to ohrozenie zvonka, alebo zvnútra štátu. Toto vnímanie bezpečnosti sa v súčasnosti aj z hľadiska vyššie opísaných zmien v charaktere bezpečnostného prostredia javí ako nedostatočné. Ľudská bezpečnosť ako koncept spochybňuje privilegovanosť tradičného ponímania bezpečnosti a preferuje individuálne skúsenosti a deprivácie. Zjednodušene možno povedať, že: „...tradičný koncept

štátnej bezpečnosti je nevyhnutná, ale nie dostatočná podmienka ľudského blahobytu" (Newman, 2010, s. 79). Analýza súčasných bezpečnostných hrozieb už teda nie je viazaná len na štát ako základnú referenčnú jednotku bezpečnosti, ale sa analyzujú rozličné hrozby a ponúkajú rozličné riešenia podľa toho, kto je referenčným objektom bezpečnosti. Môžu ním byť štáty, ale taktiež neštátni aktéri – jednotlivci, skupiny či globálna spoločnosť ako celok. Bezpečnosť tak nadobudla multidimenzionálny charakter (Bilgin, 2003). OSN vo svojom dokumente A more secure world: Our shared responsibility (Bezpečnejší svet: Naša spoločná zodpovednosť) (UNDP, 1994, s. 14) zdôrazňuje, že hrozby dnešného sveta sú viac ako kedykoľvek predtým vzájomne prepojené. Je teda zrejmé, že pri analýze súčasného bezpečnostného prostredia a bezpečnostných rizík je potrebné zvažovať celé spektrum hľadísk. Ako je uvedené vyššie, riziká už nie sú viazané len na štát ako výlučného aktéra bezpečnosti, ale sa viažu aj k jednotlivcom či globálnej spoločnosti ako celku. Práve tu je priestor na koncept ľudskej bezpečnosti, ktorý je charakterizovaný posunom od vnímania bezpečnosti v intenciách štátu smerom k bezpečnosti jednotlivcov. Ľudská bezpečnosť má multisektorálny charakter, to znamená, že zahŕňa veľký rozsah neistôt, resp. možných hrozieb pre jednotlivca (ekonomické, politické, environmentálne). Má tiež komplexný charakter, to znamená, že kladie dôraz na spoločné konanie tých, ktorí sa zaoberajú bezpečnosťou, ľudskými právami alebo otázkami rozvoja.

V súvislosti so zmenami v charaktere bezpečnostného prostredia v posledných desaťročiach je tak aj globálne vzdelávanie sústredené na témy, ktoré sú dominantnými témami, resp. problémami súčasnej bezpečnosti. Takýmito témami nepochybne sú aj chudoba, globalizácia, terorizmus, porušovanie ľudských práv či degradácia životného prostredia. Ďalším problémom je fakt, že na existenciu jedného problému často nadväzuje celá škála ďalších problémov, napríklad dlhotrvajúce vojnové konflikty vnútri štátov znamenajú nielen dlhodobé ohrozenie pre obyvateľov týchto krajín v mnohých oblastiach ich života, ale sú tiež hrozbou pre daný región a jeho stabilitu (pozri aj Abdullahi, 2010). Globálne vzdelávanie ako výchova ku globálnemu občianstvu sa tak nevyhnutne musí zaoberať aj problematikou vojenských konfliktov, mierového vzdelávania a terorizmu, keďže patria medzi témy, ktoré sú v dnešnej bezpečnostnej situácii veľmi aktuálne.

2. VOJENSKÉ KONFLIKTY A ICH PRÍČINY

Konflikty sú nevyhnutnou súčasťou interakcie medzi ľuďmi. Vznikajú vtedy, keď dve strany (ľudia, skupiny, štáty...) majú nekompatibilné ciele a na tomto základe definujú svoje vzájomné vzťahy. Deštruktívnou formou konfliktu je násilie, konštruktívna forma zahŕňa riadenie príčin konfliktu a snahy o nájdenie trvalého riešenia konfliktu (Åkerlund, 2005). Trendy v oblasti ozbrojených konfliktov sa za posledné desaťročia zmenili. Vznikol tzv. „nový svetový poriadok", pre ktorý sú charakteristické najmä nacionalistické konflikty v rámci štátov, ktoré podrývajú mier, bezpečnosť a stabilitu (Ayres, 2000). V prípade konfliktov, do ktorých sa zapájajú aj tretie strany, hovoríme o vnútroštátnych konfliktoch so zahraničnou

účasťou. Pri posudzovaní charakteru daného ozbrojeného konfliktu musíme vziať do úvahy nekompatibilitu (pozri nižšie) a konfliktné strany (Harbom, Wallensteen, 2009).

Konflikty možno vysvetliť pomocou „trojuholníka konfliktu", kde písmená A, B, C predstavujú vrcholy trojuholníka. A znamená „attitudes" čiže postoje. Každá strana vníma konflikt subjektívne a pri hodnotení konfliktu je potrebné vziať do úvahy každý pohľad. B v trojuholníku znamená „behaviour" – správanie, čo sa stáva problémom najmä vtedy, ak príde k násiliu. Analýza konfliktov sa musí zameriavať na predchádzanie násilného správania. C znamená „contradiction" – protirečenie či nezrovnalosť, ktorá málokedy predstavuje jeden problém, zväčša ide o komplex tém. Trojuholník má za cieľ definovať konflikt ako dynamický proces, čiže ak sa nám podarí pozitívne ovplyvniť správanie v konflikte, bude to mať vplyv na postoje konfliktných strán, čo zase ovplyvní samotný rozpor (Åkerlund, 2005). Konflikt možno transformovať, ak vplyv na postoje, správanie a rozpor samotný mení negatívne smerovanie konfliktu na pozitívne. Možno si to predstaviť ako transformáciu trojuholníka na kruh, kde sú jeho tri vrcholy transformované na sféry budovania mieru, posilnenej kapacity pre manažment a elimináciu štrukturálnych rizikových faktorov. Mierový proces sa musí zamerať na vybudovanie lepšej spoločnosti – takej, „ktorá sa vyhýba násiliu a rešpektuje ľudské práva. V takejto spoločnosti fungujú inštitúcie, ktoré sa zaoberajú riešením konfliktov bez použitia násilia a štrukturálne príčiny konfliktov sú eliminované" (tamtiež, s. 54). Trojuholník nám tak môže slúžiť ako efektívny analytický nástroj na identifikáciu dynamiky konfliktu, resp. na určenie spôsobu intervencie v konkrétnom prípade (SIDA, 2006).

Aby sme porozumeli konfliktom a mohli ich analyzovať, je potrebné definovať ich príčiny. Príčina konfliktu nikdy nie je len jedna, zvyčajne je to súhrn rôznych faktorov.

Vojenský konflikt možno definovať ako boj o moc a vplyv, v ktorom chamtivosť na jednej strane či pocit krivdy na druhej spolu s ambíciami jednotlivých aktérov vedú k ozbrojenému konfliktu a násiliu (SIDA, 2006). Významným faktorom ovplyvňujúcim vznik a trvanie konfliktov sú tiež štrukturálne faktory, ktoré sú detailnejšie opísané nižšie. Podstatou väčšiny konfliktov je boj medzi dvoma stranami, ktoré majú nekompatibilné ciele. Hoci je niekedy táto nekompatibilita relatívne malá, konflikt napriek tomu trvá. Databáza UCDP definuje ozbrojený konflikt ako „nekompatibilitu týkajúcu sa vlády alebo územia (v prípade konfliktu, v ktorom jednou z bojujúcich strán je štát), ktorá pri použití sily vyústi do najmenej 25 úmrtí spojených s bojmi počas jedného kalendárneho roka"[1] (UCDP).

Bezpečnostná dilema je situácia, keď strach vedie k udržateľnosti konfliktu. Čím sú bojujúce strany zraniteľnejšie, tým je bezpečnostná dilema vážnejšia (SIDA, 2006).

V súčasnosti neexistuje názorová zhoda v tom, ktoré faktory sú najpravdepodobnejšou príčinou vzniku (násilných) konfliktov. Ich prvotnými príčinami môžu byť napríklad ekonomické zdroje, prírodné bohatstvo, politický vplyv a organizácia spoločnosti či národné sebaurčenie. Tieto faktory vytvárajú nestabilitu, ktorá môže mať za následok eskaláciu napätia a vznik násilného konfliktu. Pri analýze príčin násilných konfliktov Je teda nevyhnutné

1 V prípade neštátneho konfliktu ani jedna z bojujúcich strán nie je štát. Pozri definície na http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/#Active

zaoberať sa nielen jednotlivými faktormi, ale tiež interakciami medzi nimi (SIDA, 2006). Čo sa týka príčin vedúcich ku vzniku konfliktu či tých, ktoré ovplyvňujú jeho trvanie, *ekonomické ukazovatele* sú jedným z významných faktorov. Collier et al. (2003) v práci „Breaking the Conflict Trap" (Ako sa vymaniť z pasce konfliktov) poukazuje na fakt, že krajiny, ktoré sú vo fáze ekonomického poklesu, sú závislé od exportu primárnych komodít a ich zdroje sú nerovnomerne rozdelené, sú veľmi rizikové z hľadiska vzniku občianskej vojny. Kľúčovým faktorom je tu neexistencia ekonomického rozvoja. Chudoba samotná však nie je dostatočnou ani nevyhnutnou príčinou vzniku násilného konfliktu. Medzi faktory ovplyvňujúce rozhodnutie o začatí občianskej vojny možno zaradiť externú vojenskú a finančnú pomoc, úroveň dostupnej technológie, zdroje, ktoré má každá ozbrojená skupina k dispozícii, a sila ideologického presvedčenia členov týchto skupín. Dôležitá je tiež podpora a zapojenie sa miestnej populácie. Justino (2009) uvádza ako dôvod individuálnej motivácie participovať na ozbrojenom konflikte potrebu a nedostatok príležitostí uspokojiť základné potreby. „Úroveň chudoby môže spôsobiť, že jednotlivec sa zapojí do konfliktu, keďže niektorí (jedinci) môžu viac získať v úlohe bojovníka ako počas mieru, a to najmä v situácii, keď je nedostatok pracovných príležitostí, úroveň nezamestnanosti je vysoká a návratnosť investícii do poľnohospodárstva je nízka (Justino, 2009, s. 319).

Najúspešnejší systém, ktorý mierovou cestou zvláda konflikty, je v súčasnosti stabilná demokracia. Je preto zrejmé, že rozvojová spolupráca sa zameriava aj na podporu fungovania demokratických inštitúcií a občianskej spoločnosti, v ktorej sú rešpektované práva a potreby všetkých skupín obyvateľstva. Súčasne je však nutné podotknúť, že proces prechodu k demokracii môže byť zdrojom konfliktu, a to z viacerých dôvodov. Demokratizačný proces je procesom dramatických zmien. Jeho dôsledkom sú zmeny v rozložení moci a často aj nové elity. Zvýšené riziko vzniku konfliktu má skôr krátkodobý charakter (SIDA, 2006, s. 40). Neexistencia, resp. nedostatočnosť fungujúcich inštitúcií a štruktúr v tzv. zlyhávajúcich štátoch môže spôsobiť neúspech v procese prechodu ku konsolidovanej demokracii. Tieto zlyhávajúce štáty sú tiež neefektívne vo vzťahu k secesionistickým konfliktom, v ktorých bojujúci majú úžitok z nefunkčného systému riadenia krajiny a faktickej neschopnosti prevziať kontrolu nad spornými územiami. Žiaľ, takéto štáty tiež často páchajú násilie na vlastných občanoch[2]. Štát neschopný zabezpečiť svojim občanom stabilitu a bezpečnosť sa tak stáva *agresorom* (Humphreys, 2005).

Faktorom, ktorý zvyšuje pravdepodobnosť vzniku pocitu krivdy a nespravodlivosti, a tým eskaluje napätie vedúce k násilnému konfliktu, môže byť aj *porušovanie ľudských práv*. Náboženská, etnická alebo kultúrna diskriminácia je bežnou praxou v mnohých potenciálnych či prebiehajúcich násilných konfliktoch. Štát je často založený na dominantnej náboženskej či kultúrnej identite a menšinové jazyky a náboženské zvyklosti sú zakázané, či dokonca trestané (SIDA, 2006, s. 41).

2 OSN definuje agresiu ako „použitie ozbrojenej sily štátom proti suverenite, teritoriálnej integrite či politickej nezávislosti iného štátu, alebo akéhokoľvek iného spôsobu, ktorý nie je v súlade s Chartou OSN." Úplnú definíciu pozri na: http://jurist.law.pitt.edu/3314.htm

Etnicita môže byť ďalšou z príčin vzniku ozbrojeného konfliktu. Etnický konflikt je definovaný ako forma občianskych nepokojov, či už vnútri hraníc danej krajiny, alebo za nimi, pričom aspoň jedna z bojujúcich strán je organizovaná na základe etnickej línie alebo koná v mene konkrétnej etnickej skupiny (Tishkov, 1999).

Environmentálna degradácia a prírodné zdroje sú takisto významným činiteľom vo vzťahu k ozbrojeným konfliktom. Nedostatok životne dôležitých prírodných zdrojov, ako sú prístup k čistej vode či úrodnej pôde, alebo naopak prístup ku vzácnym prírodným zdrojom ako diamanty či ropa, môžu vo vyhrotených situáciách zapríčiniť či pôsobiť na trvanie násilného konfliktu. Nerovnomerná distribúcia čoraz vzácnejších prírodných zdrojov tak môže prispieť ku vzniku a trvaniu lokálnych či regionálnych konfliktov (SIDA, 2006, s. 45).

3. PREVENCIA A RIEŠENIE KONFLIKTOV

Ako už bolo spomínané vyššie, konflikt je nevyhnutnou súčasťou sociálnej interakcie medzi ľuďmi. Problémom sa stáva až vtedy, keď nadobúda deštruktívnu formu, resp. ak je jeho súčasťou násilie. Je preto nevyhnutné hľadať spôsoby, ako zabrániť eskalácii konfliktov, keďže priamymi dôsledkami vojen a násilia sú obete na životoch, humanitárne katastrofy a často aj nestabilita v danom regióne. Jednotná definícia *prevencie konfliktov* neexistuje, možno však uviesť rozsah, v ktorom sa pohybujú existujúce definície – od obmedzenia násilia po odstránenie inkompatibility. Wallensteen a Möller (2003) uvádzajú dva spôsoby, ako porozumieť termínu „prevencia konfliktu". Prvým je *priama preventívna akcia*, ktorá má zabrániť hroziacej eskalácii konfliktu. Aktérom je tu tretia strana, ktorej záujmom nie je to, čo je predmetom inkompatibility medzi primárnymi stranami konfliktu. Druhým spôsobom ako možno nazerať na prevenciu konfliktov je štrukturálna prevencia, čiže vytvorenie takých podmienok, ktoré neumožňujú eskaláciu napätia či násilného správania. Úlohou tretích strán je pomôcť vytvárať takéto podmienky. Melander a Pigache (2007) uvádzajú aj tretí spôsob, resp. tretiu dimenziu praktickej aplikácie preventívnych stratégií, a tou je tzv. *systémová prevencia*. Vzťahuje sa na témy, ktoré je možné efektívne riešiť iba prostredníctvom globálnych partnerstiev a vytvárania rámcov v medzinárodnom meradle. Témy takejto prevencie sú napríklad pašovanie drog, šírenie HIV/AIDS, environmentálna degradácia a pod.[3]

V prípade, že už konflikt eskaloval a bolo použité násilie, je potrebné konflikt vyriešiť, teda odstrániť *inkompatibilitu* medzi dvoma bojujúcimi stranami. Prvoradé je okamžité zastavenie násilia. Wallensteen (2007, s. 8) definuje riešenie konfliktu ako „situáciu, v ktorej konfliktné strany súhlasia s postupom riešiacim ich hlavnú inkompatibilitu (inkompatibility), vzájomne akceptujú svoju ďalšiu existenciu a vzdávajú sa použitia akéhokoľvek násilia jeden voči druhému". Riešenie konfliktov ale nie je automaticky identické s mierom. *Mier* znamená neprítomnosť alebo ukončenie vojny, riešenie konfliktu je však viac ako len toto užšie poňatie mieru. Znamená súhlas oboch konfliktných strán, že budú jedna druhú rešpektovať,

3 Kofi Annan použil termín systémová prevencia vo vzťahu ku „spôsobom, ako odpovedať na globálne riziko konfliktu, ktoré presahuje konkrétne štáty" (Annan, 2006, s. 5).

a tiež prípravu na ďalšiu spoločnú existenciu. Existujú však aj definície mieru, ktoré o ňom hovoria ako o „prítomnosti spolupráce, spravodlivosti a integrácie“ (Wallensteen, 2007, s. 9). Riešenie konfliktov je tak akoby mostom medzi úzko definovaným konceptom mieru v zmysle neexistencie vojny a naopak, širokého poňatia mieru ako všeobecnej spravodlivosti (tamtiež, s. 11).

V literatúre možno nájsť tri termíny vzťahujúce sa na riešenie konfliktov a následné budovanie a udržanie mieru. Sú to anglické termíny „peacemaking“, „peacekeeping“ a „peacebuilding“. Prvý z nich – „*peacemaking*“ – sa vzťahuje na proces zastavenia násilia medzi bojujúcimi stranami. Druhý termín „*peacekeeping*“ označuje snahu zabrániť opätovnej eskalácie napätia, ktorá by mohla viesť k násiliu, napríklad prostredníctvom nasadenia mierových jednotiek po podpísaní mierovej dohody medzi bojujúcimi stranami. Posledný termín „*peacebuilding*“ zahŕňa aktivity a procesy na posilnenie a utuženie mieru (Autessere, 2011). Tento proces „budovania mieru“ by však mal znamenať oveľa viac ako len obnovu vojnou zničenej krajiny. Ak nadviažeme na tému ľudskej bezpečnosti z úvodu tohto príspevku, môžeme povedať, že aj v procese budovania mieru v postkonfliktných regiónoch je možné, ba priam žiaduce orientovať tieto snahy predovšetkým na posilnenie bezpečnosti jednotlivcov. Tento prístup k procesu budovania mieru, ktorý zahŕňa miestne hodnoty, kultúru a potreby, môže významne pomôcť zlepšiť situáciu v danej krajine (Futamura, M., Newman, E., Tadjbakhsh, S., 2010).

4. TERORIZMUS

V súčasnosti je možné *terorizmus* charakterizovať ako globálny jav, ktorý nie je obmedzený na konkrétnu oblasť či krajinu, ale môže zasiahnuť ktorúkoľvek krajinu na svete. Medzníkom v tomto vývoji sa stal 11. september 2001. Od tohto dátumu sa na globálnej úrovni diskutuje o príčinách terorizmu a o spôsoboch, ako mu čeliť. Samotné vymedzenie pojmu terorizmus prešlo určitým vývojom. V období pred druhou svetovou vojnou bol terorizmus vnímaný ako „zvláštna metóda ozbrojeného boja“ (Strmiska, 2001). Neskôr nasledovali nespočetné pokusy o jeho vymedzenie. Pôvod slova „terorizmus“ možno nájsť v latinských slovách „terror“ (čo znamená naháňať, strach, desiť, zastrašovať) či „terroris“ (teroristi). Etymologické vymedzenie je možné ľahko určiť, s konkrétnym vymedzením je to náročnejšie (Mareš, 2004). Walter Laqueur (1978) vymedzuje terorizmus ako použitie násilia, resp. hrozbu násilím s úmyslom dosiahnuť politické ciele. Samotné teroristické metódy pritom nemusia byť doménou „šialencov“. Terorizmus a jeho metódy môžu byť výsledkom veľmi racionálnej kalkulácie (Strmiska, 2001).

Jan Eichler (2007) uvádza niekoľko bodov základnej charakteristiky terorizmu. Ako základnú črtu terorizmu uvádza jeho nepriamu stratégiu. Na rozdiel od klasickej vojny sa teroristické skupiny vyhýbajú priamemu a čelnému súboju, napádajú zákerne a nečakane. Tak dosahujú aj pri malom počte a relatívne nízkych nákladoch ničivé účinky s obrovskými psychologickými dopadmi na verejnosť. Hlavnými nástrojmi terorizmu sú podľa Eichlera násilie a strach. Násilie sa uplatňuje aj pri vedení klasickej vojny, avšak teroristi útočia v momente

prekvapenia a takmer výlučne na civilné ciele. V atmosfére šírenia strachu je pre teroristov veľmi jednoduché vynucovať si splnenie ich požiadaviek. Strmiska (2001, s. 14) základné vymedzenie terorizmu zhrnul takto: „...politický terorizmus predstavuje motivovanú a zdôvodňovanú metódu (...) viac-menej systematického používania násilia, (...) ktorého hlavným cieľom je dosiahnutie určitého zamýšľaného psychologického efektu... Organickou súčasťou tohto psychického efektu je moment zastrašovania, terorizovania cieľového publika." Teroristické činy a praktiky vedú k deštrukcii ľudských práv a slobôd bez ohľadu na to, v akej forme sa uskutočňujú. Terorizmus tiež priamo ovplyvňuje a ohrozuje teritoriálnu integritu a bezpečnosť štátov a má destabilizujúci vplyv na vlády dotknutých krajín. Neexistuje právo, ktoré by nebolo vystavené účinkom terorizmu (Ibáñez, 2009). Terorizmu chýba akákoľvek legitimita, keďže nerešpektuje žiadne pravidlá a nemá zábrany voči žiadnym ľudským či morálnym aspektom (tamtiež).

Čo teda vedie k terorizmu? Aké sú jeho príčiny? Terorizmus ako fenomén komplexnej povahy si vyžaduje multidisciplinárny prístup aj v tejto otázke. Po roku 1945 terorizmus motivovali primárne revolučné a strategické ideológie. Neskôr nabral na dôležitosti náboženský fundamentalizmus. Niektorí autori, ktorí sa zaoberajú terorizmom, pripisujú náboženskému fundamentalizmu významnú úlohu v motiváciách teroristov (Crenshawová, 2001). Sú však aj teórie, ktoré na terorizmus a motivácie jeho aktérov nazerajú z iného hľadiska. Blomberg et al. (2004) napríklad stavia na teórii, podľa ktorej je terorizmus (inklinácia k nemu) podporený pocitmi relatívnej ekonomickej deprivácie a z toho vyplývajúcej nespokojnosti so súčasnou situáciou. Táto situácia podporuje túžbu po zmene. Spôsob, ktorým možno situáciu zmeniť, sú voľby. Avšak v krajinách s autokratickým režimom takáto možnosť neexistuje, a preto môže byť terorizmus spôsobom, ako vyjadriť túžbu zmeniť *status quo*. Luis de la Corte Ibáñez (2009) v zásade potvrdzuje, že je do istej miery pochopiteľné, ak uvažujeme o príčinách terorizmu v intenciách chudoby a nedostatku. Avšak vzťah medzi pociťovaním nedostatku a reálnym politickým násilím nie je úplne jednoznačný. Ako už bolo spomínané vyššie, ľudia v chudobných krajinách sú priveľmi zamestnaní každodennými starosťami o prežitie, aby mohli viesť násilný boj. Ibáñez ďalej uvažuje o autoritárstve a represii ako možnej príčine terorizmu. Je ale nutné konštatovať, že terorizmus nie je častým problémom v autoritárskych či totalitných systémoch. Naopak, často boli obeťami teroru zo strany štátu práve občania týchto režimov (nacistické Nemecko, Sovietsky zväz). Je tu však fenomén tzv. importovaného terorizmu, ktorý vzniká v krajinách s autoritárskym režimom, ale realizuje sa v iných krajinách. Tak napríklad silná represia egyptskej vlády vytlačila násilie mimo krajiny a podporila tým globálny terorizmus Al-Káidy. Ak však vlády autoritárskych štátov nie sú dosť pevné, ale naopak, sú slabé a neefektívne, vtedy riziko vzniku terorizmu rastie (tamtiež). Aktéri terorizmu teda majú viacero príčin a motivácií – či už je to náboženský fundamentalizmus, ekonomické deprivácie alebo politická situácia v danej krajine. Je preto dôležité analyzovať konkrétnych aktérov a ich konkrétne motivácie. Hoci má terorizmus množstvo rôznych aspektov, jeho korene možno nájsť v psychológii človeka. Pri analýze terorizmu je teda veľmi dôležité skúmať aj psychologické aspekty motivácie jednotlivcov a ich inklinácie k terorizmu.

5. PRAKTICKÁ ČASŤ

Pri príprave prednášok či seminárov zameraných na tematiku vojnových konfliktov, terorizmu alebo prevencie a riešenia konfliktov prídu vhod aj praktické cvičenia a aktivity zamerané na využitie a osvojenie si teoretických znalostí a konceptov ako sú nižšie opísané schémy analýz. Nemenej dôležitú úlohu zohráva výber kvalitnej a relevantnej literatúry, preto sa v tejto časti venuje pozornosť aj databázam, ktoré môžu byť prínosom pri vypracúvaní analýz, ako aj pri príprave prednášok či seminárov.

5.1 Tipy na databázy/stránky zamerané na výskum konfliktov, mieru, terorizmu a pod.

Uppsala Conflict Data Program (www.ucdp.uu.se)

Tento program, zastrešený Inštitútom výskumu konfliktov a mieru univerzity v Uppsale (Švédsko), zbiera informácie o rozličných aspektoch ozbrojených konfliktov datovaných od roku 1946. UCDP tiež mapuje aktuálne násilné konflikty (od 70. rokov). Na stránke možno nájsť interaktívnu mapu: ak sa v krajine odohráva, resp. sa v sledovanom období odohrával násilný konflikt, pri kliknutí na konkrétnu krajinu sa zobrazí detailná informácia o danom konflikte, jeho klasifikácia, primárni aktéri, inkompatibilita, priebeh konfliktu a ďalšie relevantné informácie. Definícia ozbrojeného konfliktu z dielne UCDP sa stala štandardom hodnotenia a definovania konfliktov nielen v akademickom svete. Stránka je veľmi užitočná pri príprave akejkoľvek prednášky/seminára, či už ako základ na porovnanie trendov v oblasti konfliktov/mieru, príčin vzniku či trvania ozbrojených konfliktov a pod., alebo ako inšpirácia pri vypracúvaní analýzy konkrétneho konfliktu.

PRIO – Peace Research Institute Oslo (http://www.prio.no)

Inštitúcia, ktorá sa zaoberá výskumom podmienok na vytváranie a udržanie mierových vzťahov medzi štátmi, skupinami a ľuďmi. Jej snahou je identifikovať nové trendy globálneho konfliktu a tiež formulovať odpovede na ozbrojené konflikty vo všeobecnosti. Kľúčové oblasti výskumu sú príčiny ozbrojených konfliktov, príčiny pretrvávania vojen a spôsoby, akými možno zabezpečiť trvalý mier. Databáza PRIO môže rovnako ako UCDP napomôcť pri spracúvaní tém súvisiacich s výskumom ozbrojených konfliktov, ich príčin a spôsobov ich transformácie na trvalo udržateľný mier.

International Crisis Group (www.crisisweb.org)

Nezisková mimovládna organizácia, ktorej činnosť je zameraná na prevenciu a riešenie konfliktov. Ponúka popis a analýzu veľkého počtu súčasných konfliktov, slúži ako poradca a zdroj pre mnohé významné medzinárodné inštitúcie ako napr. OSN, Svetová banka, EÚ a pod. Jej analýzy spolu so schopnosťou presadiť stanovené ciele majú priamy vplyv na prevenciu a riešenie konfliktov v mnohých oblastiach sveta. Každý mesiac vychádza „Crisis

Watch Bulletin", ktorý slúži ako systém včasného varovania v prípade vzrastajúceho napätia alebo v konkrétnych prípadoch konfliktov (Darfúr, Somálsko, Gruzínsko-Rusko, Srí Lanka...).

Relief Web (www.reliefweb.int)

Zdroj humanitárnej informácie a analýzy. Činnosť je zameraná na humanitárne krízy na celom svete. S týmto cieľom autori prechádzajú stránky medzinárodných a mimovládnych organizácií, vlád, výskumných inštitúcií a tiež médiá (správy, tlačové správy, analýzy, mapy) vzťahujúce sa k naliehavým humanitárnym krízam sveta.

Global Terrorism Database (http://www.start.umd.edu/gtd)

Databáza, ktorá obsahuje informácie o teroristických útokoch na celom svete v období od roku 1970 do roku 2010 (plánovaná aktualizácia údajov do budúcnosti). Zahŕňa systematicky zhromažďované údaje o domácich, transnacionálnych aj medzinárodných teroristických útokoch. Momentálne sa v databáze nachádza viac ako 98 000 prípadov. Pri každom je uvedený dátum a miesto incidentu, použité zbrane a ciele, počet obetí a – ak sa dá určiť – zodpovedná skupina či jedinec. Databáza tak má široké využitie v rámci akademickej a vedeckej praxe.

5.2 Analýza konfliktu

Analýza konfliktu nie je len praktickou aplikáciou teoretických konceptov, je to najmä spôsob, ako efektívne adresovať otázky a problémy týkajúce sa krajín, kde prebieha násilný konflikt, a kde je potrebné nájsť spôsob, ako tento konflikt vyriešiť a následne začať proces udržania a budovania mieru. Organizácie a inštitúcie venujúce sa týmto otázkam vypracovali mnohé odporúčania a tipy, ako vypracovať kvalitnú analýzu konfliktu. Organizácia SIDA[4] napríklad odporúča vykonávať analýzu konfliktu pre krajiny či regióny, kde je riziko vypuknutia násilného konfliktu, pre krajiny, kde násilný konflikt práve prebieha, a tiež pre krajiny, ktoré sú v postkonfliktnej fáze. Násilné konflikty majú totiž negatívny vplyv na zvyšovanie chudoby v dotknutých krajinách a takáto analýza môže pomôcť hlbšie porozumieť kontextu daného konfliktu. Tiež môže pomôcť pri plánovaní znižovania chudoby prostredníctvom rozvojovej spolupráce v oblastiach a situáciách so zvýšeným rizikom konfliktu (SIDA, 2006, s. 20). Zmyslom analýzy konfliktu nie je samotná analýza, ale jej ďalšie využitie ako základu pre návrh efektívnej stratégie na odstránenie inkompatibilít medzi konfliktnými stranami, a tým aj na ukončenie násilia a následné budovanie mieru.

Samotná analýza konfliktu by sa mala začínať definovaním **kľúčových zdrojov napätia a štrukturálnych príčin vzniku konfliktu,** ako aj faktorov, ktoré by mohli pomôcť dosiahnuť mier. Medzi dôležité štrukturálne faktory patria ekonomický rozvoj a úroveň distribúcie zdrojov, politický systém, demokratické štruktúry, rešpektovanie ľudských práv, prírodné

4 SIDA – švédska organizácia na rozvoj spolupráce v oblasti rozvoja pracujúca v mene švédskej vlády a parlamentu. Jej hlavným cieľom je znižovanie chudoby vo svete. Viac na www.sida.se

zdroje a životné prostredie. Ďalším krokom je analýza jednotlivých **aktérov konfliktu,** teda tých, ktorí ovplyvňujú či sú ovplyvnení daným násilným konfliktom. Je potrebné analyzovať všetky postoje a správanie kľúčových aktérov konfliktu, pričom sa treba zamerať aj na nekompatibilné záujmy jednotlivých aktérov, ktoré sú založené na pocite krivdy, či naopak, na chamtivosti. Ďalším bodom analýzy je analýza **dynamiky konfliktu,** ktorá sa zameriava najmä na udalosti, aktivity či rozhodnutia, ktoré môžu slúžiť ako „rozbuška", čo vedie k negatívnym vzájomným postojom a k násilnému správaniu. Sú to faktory ako rapídny ekonomický pokles, zmeny v rozdelení moci či zmeny v stupni štátnej kohézie. Analýzou týchto základných bodov by sme mali byť schopní definovať mechanizmus, ktorý je hnacím mechanizmom daného konfliktu. Je to dôležité najmä vtedy, keď je nevyhnutné nájsť vhodné formy rozvojových či humanitárnych odpovedí na konflikt a spôsob jeho riešenia (SIDA, 2006, s. 21 – 23).

5.3 Analýza konfliktu – schéma

Na základe vyššie uvedeného je teda možné vypracovať podrobnú strategickú analýzu konfliktu, ktorej schéma by mohla vyzerať nasledovne (s využitím definícií a konceptov používaných pri kódovaní konfliktov fungujúcich v rámci už spomínaného Uppsala Conflict Data Program):

A. **Kontext a pozadie daného konfliktu:** Tu je potrebné zamerať sa na pozadie konfliktu. Pozornosť sa pritom sústredí na faktory, ktoré sú dôležité na celkové pochopenie konfliktu – geografiu, politické štruktúry a iné. Boli v danom prípade nejaké varovné signály pred samotným vypuknutím konfliktu? Ak áno, aké? Sem by sme mohli zahrnúť aj analýzu príčin konfliktu, čiže faktory, ktoré prispievajú k pocitom krivdy a ktoré následne môžu viesť k stupňovaniu napätia a eskalácii násilných konfliktov.

B. **Strany/Aktéri:** Táto časť sa sústredí na analýzu jednotlivých konfliktných strán. Rozlišujeme pritom strany primárne, tzv. „primary parties", čiže dvojice priamych aktérov daného konfliktu. Pozornosť by sa ale mala venovať aj stranám, ktoré aktívne podporujú jednu z primárnych strán (vojensky, ekonomicky atď.). Možno ich nazvať stranami sekundárnymi.

C. **Inkompatibilita a jej typ:** Inkompatibilita je jadrom celého konfliktu. Vyjadruje nezhodné pozície bojujúcich strán vzťahujúce sa na určitý cieľ. Realizácia tohto cieľa je to, čo sa aktéri konfliktu snažia dosiahnuť prostredníctvom konfliktného správania. V analýze konfliktu je dobré zamerať sa na typ inkompatibility (či sa konflikt týka územia – požiadavka secesie či autonómie, alebo vlády, resp. požiadavky na zmenu centrálnej vlády). Každá zo strán môže túto inkompatibilitu vnímať subjektívne, je preto nutné definovať aj toto subjektívne vnímanie inkompatibility.

D. **Mocenské vzťahy:** V tejto časti sa zameriame na opis a analýzu mocenských zdrojov, ktoré majú k dispozícii primárne strany konfliktu. Netýka sa to výlučne vojenských kapacít, ale aj politických, ekonomických a sociálnych faktorov. Pozornosť sa sústredí aj na podporu niektorej z primárnych konfliktných strán od sekundárnej strany v zmysle mocenských zdrojov. Definujeme aj to, či je konflikt symetrický alebo asymetrický[5].

E. **Dynamika konfliktu:** Táto časť by mala obsahovať charakteristiky konkrétneho správania konfliktných strán. Konfliktným správaním jednotlivé strany konfliktu sledujú naplnenie svojich cieľov, je teda možnosť, že správanie jednej zo strán môže druhú stranu primäť, aby sa vzdala svojich cieľov. V tomto bode sa pozornosť sústredí aj na tzv. jednostranné násilie[6], čiže násilie namierené proti civilistom. Do opisu dynamiky konfliktu patrí aj opis postojov primárnych aktérov konfliktu. Zmenili sa počas trvania konfliktu? S otázkou postojov súvisí aj otázka polarizácie, čiže situácie, keď jednotlivci z niektorej z dotknutých skupín môžu byť rozdelení na základe svojho postoja k inkompatibilite. Sú v danom konflikte prítomné faktory, ktoré by mohli mať vplyv na jeho priebeh, či už v pozitívnom alebo negatívnom smere? Sú takýmito faktormi interné záležitosti, ako napr. hodnoty vyznávané jednou zo strán, alebo externé faktory (čiže napríklad medzinárodná pozornosť médií)? Zapojila sa do konfliktu aj nejaká tretia strana? Tretími stranami môžu byť štáty, domáce alebo medzinárodné organizácie či jednotlivci, ktorí napomáhajú bojujúcim stranám v regulovaní inkompatibility a/alebo v znižovaní úrovne násilia. Tretie strany slúžia ako mediátori medzi bojujúcimi stranami.

F. **Návrhy možných riešení daného konfliktu:** V tejto časti možno opísať návrhy riešení od jedného či oboch hlavných aktérov konfliktu, ak existujú. Ak neexistujú žiadne návrhy riešení priamo od hlavných aktérov, je možné opísať návrhy iných aktérov, či už je to napr. OSN, alebo mimovládna organizácia. Ak sú tieto návrhy vágne, vzniká priestor na návrh vlastného riešenia konfliktu. Pri opise návrhov riešenia či pri jeho návrhu je potrebné zamerať sa na tieto otázky: Obsahuje tento návrh zmenu v štruktúre konfliktu? Je v tomto návrhu inkompatibilita len regulovaná (napr. vo forme regulácie konfliktného správania), alebo tento návrh inkompatibilitu úplne odstraňuje? Ako návrh ovplyvní spoločenské vzťahy medzi jednotlivými stranami do budúcnosti?

---

5 Asymetria sa v prípade konfliktov vníma ako nerovnosť, resp. rozdiely medzi bojujúcimi stranami. Pozri napr. GEISS, R. (2006): Asymmetric conflict Structures. In: International Review of the Red Cross. 88 (864), pp. 757 – 777.

6 Jednostranné násilie – „one-sided violence" je definované ako použitie násilia vládou/štátom alebo inou formálne organizovanou skupinou voči civilistom, ktoré má za následok viac ako 25 mŕtvych za rok. Pozri http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/

5.4 Analýza existujúcich návrhov na riešenie konfliktu/Návrh na riešenie prebiehajúceho konfliktu

Analýza konfliktu môže byť vypracovaná ako samostatné zadanie v rámci výučby predmetu zameraného na problematiku konfliktov a ich riešenie a následne prediskutovaná v rámci seminárov či praktických cvičení k danému predmetu. V nadväznosti na toto zadanie je možné doplniť samostatnú **analýzu existujúceho návrhu na riešenie** vybraného konfliktu alebo **navrhnúť možné riešenie** prebiehajúceho konfliktu, ktoré by odstránilo existujúcu inkompatibilitu medzi bojujúcimi stranami. Táto forma praktickej aplikácie teoretických znalostí by mohla byť založená na analýze návrhu riešenia vybraného konfliktu porovnaním so siedmimi mechanizmami riešenia konfliktov, ktoré uvádza Wallensteen (2007, s. 51 – 54):

a) *Posun priorít*: Je nepravdepodobné, že by niektorá zo strán úplne zmenila svoje základné požiadavky, ale je tu možnosť posunu v pripisovaní najvyššej dôležitosti tej-ktorej požiadavke. To vytvára priestor pre druhú stranu. V tomto zmysle sú veľmi relevantné zmeny vo vedení, keď sa vytvárajú nové možnosti.
b) *Rozdelenie zdrojov:* Je to klasický koncept vo forme kompromisu. V konflikte týkajúcom sa teritória je to napríklad možnosť nakresliť hranice približne uprostred vzdialenosti medzi oboma požiadavkami. Problém nastáva, ak ide o územia obývané obyvateľstvom, ktoré má vlastné požiadavky, alebo sú tieto územia bohaté na prírodné zdroje, ktoré takisto môžu byť príčinou sporu. Takýto kompromis sa dá najlepšie využiť v otázkach finančných zdrojov.
c) *„Horse-trading"*, resp. situácia, keď sa požiadavky jednej zo strán akceptujú v jednej téme a požiadavky druhej strany zase v inej. Keby obe konfliktné strany mali v prípade teritoriálneho sporu záujem o obe oblasti 1 a 2, strana A dostane územie 1 a strana B územie 2.
d) *Zdieľaná kontrola*: Obe strany konfliktu sa rozhodnú spoločne rozhodovať o sporných zdrojoch. Vyžaduje sa tu istá miera dôvery, alebo to môže byť forma dočasného usporiadania v tranzitnom období. Tento mechanizmus je aplikovateľný napríklad v prípade pravidiel využívania vody riek tečúcich cez územia viacerých štátov. V medzinárodných vzťahoch je takéto riešenie možným predpokladom regionálnej integrácie.
e) *Ponechanie kontroly na iného*: Znamená to externalizáciu kontroly, čiže bojujúce strany sa dohodnú na tom, že nebudú o sporných zdrojoch rozhodovať samy. Súhlasia, resp. akceptujú účasť tretej strany. Aj v súčasnosti možno nájsť príklady takéhoto riešenia, napríklad v prípade medzinárodných konfliktov v 90. rokoch a ich následného riešenia.
f) Možnosť uchýliť sa k takým *mechanizmom riešenia konfliktov*, ako je napr. arbitráž či iné právne procedúry, ktoré sú akceptované oboma konfliktnými stranami. Znamená to nájsť takú procedúru, ktorá by vyriešila konflikt podľa niektorého z vyššie uvedených 5 spôsobov s pridanou hodnotu, že sa tak deje mimo priamej kontroly dvoch konfliktných strán.

g) Poslednou možnosťou je *ponechanie „na neskôr“,* dokonca do zabudnutia. Ustanovením komisií môžu obe strany získať čas a počas neho sa postoje a podmienky môžu zmeniť.

Ak ide o samotný návrh možného riešenia existujúceho konfliktu, je možné navrhnúť, ktorý z týchto siedmich mechanizmov by bol najvhodnejší na odstránenie inkompatibility v nami vybranom prípade.

5.5 „Scenario analysis“

Ďalším praktickým cvičením, ktoré súvisí a nadväzuje na vypracovanie analýzy konfliktu, je vypracovanie **analýzy pravdepodobného scenára vývoja konfliktu** – v angličtine „scenario analysis“. Jej význam spočíva najmä v predpovedaní pravdepodobného vývoja konfliktu, ktorý analyzujeme, a teda v príprave na situácie, ktoré môžu nastať. Tak je možné pripraviť sa na ne, resp. navrhnúť také riešenie konfliktu, aby sa zabránilo neželanému vývoju situácie (napr. zintenzívneniu násilia a pod.), resp. aby bolo možné pri odlišných okolnostiach adekvátne zareagovať. Nejde o predpovedanie budúcnosti, ale o náčrt možného vývoja situácie na základe realistických odhadov (SIDA, 2006, s. 23). Takáto analýza hodnotí trendy vývoja na základe indikátorov konfliktu či mieru. Pri vypracúvaní takejto analýzy sa treba zamerať aj na otázku, čo by mohlo spôsobiť zmenu súčasného stavu, resp. čo by mohlo byť „spúšťačom“ takejto zmeny. Analýzy pravdepodobného vývoja situácie možno rozdeliť do troch skupín (CPR Network, 2005):

- Scenár *najlepšieho možného vývoja*: optimálny, čiže pozitívny scenár vývoja situácie. Môže byť založený na určitých predpokladoch, napríklad na ochote aktérov vyjednávať.
- Scenár, v rámci ktorého *neočakávame žiadnu zmenu* v statuse quo (situácia, keď boje pokračujú).
- A napokon scenár *najhoršieho možného vývoja*, v ktorom je možné predpokladať zhoršenie situácie napríklad na základe štartu vládnej protiofenzívy voči rebelom a pod.

Kľúčové otázky, ktoré by sme si mali pri vypracovaní tejto analýzy položiť, sú otázky o trendoch vývoja konfliktu – či je násilie v danom konflikte na vzostupe, alebo naopak, na ústupe, či silnejú mierové iniciatívy, alebo naopak, slabnú. Ďalej je to otázka, ktoré faktory by mohli byť tými, ktoré naklonia „misku váh“ k mieru, alebo naopak, k násiliu. Na základe vypracovanej analýzy sa potom dajú zvážiť možnosti angažovania sa v danom konflikte, resp. možnosť efektívneho riešenia daného konfliktu vzhľadom na jeho predpokladaný vývoj.

Na precvičenie a zvnútornenie problematiky vojenských konfliktov, ich prevencie, riešenia a terorizmu možno použiť aj ďalšie praktické cvičenia. Napríklad ak už máme vypracované analýzy viacerých konfliktov, môžeme v rámci skupiny porovnávať trendy vývoja konfliktu/konfliktov v danom regióne alebo regionálne faktory, ktoré môžu byť príčinami vzniku či pretrvávania takýchto konfliktov. Taktiež možno určiť lokálne špecifiká konkrétneho konfliktu a na tieto poznatky následne aplikovať návrhy riešení. Je tiež možné analyzovať fenomén terorizmu, jeho motivácie a ciele – konkrétne prípady na základe teoretických znalostí.

Bibliografické zdroje:

1. ABDULLAHI, S. A. (2010): *Rethinking Global Education in the Twenty-first Century.* In: ZAJDA, J. (ed.): *Global Pedagogies: Schooling for the Future.* Springer, 208 p.
2. ÅKERLUND, A. (2005): *Transforming Conflicts and Building Peace: Experience and Ideas of Swedish CSOs*. Sida Studies No. 13, 195 p.
3. ANNAN, K. (2006): *Progress Report of Armed Conflict.* A/60/891.
4. AUTESERRE, S. (2011): *Constructing Peace: Collective Understandings of Peace, Peacemaking, Peacekeeping, and Peacebuilding.* In: Critique Internationale, vol. 51.
5. AYRES, R. W. (2000): *A World Flying Apart? Violent Nationalist Conflict and the End of Cold War.* In: Journal of Peace Research. 37 (1), pp. 107 – 117.
6. BILGIN, P. (2003): *Individual and Societal Dimensions of Security.* In: International Studies Review, 5(2), pp. 203 – 222.
7. BLOMBERG, B . S., HESS, G. D., WEERAPANA, A. (2004): *Economic Conditions and Terrorism*. In: European Journal of Political Economy, 20(2), pp. 463 – 78.
8. BLOMBERG, B., HESS, G. D. (2008): *The Lexus and the Olive Branch: Globalization, Democratization and Terrorism*. In: KEEFER, P., LOYAZA, N. (eds.): *Terrorism, Economic Development and Political Openness*. Cambridge University Press, pp. 116 – 147.
9. COLLIER, P., ELLIOT, L., HEGRE, H., HOEFFLER, A., REYNAL-QUEROL, M., SAMBANIS, N. (2003): *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy.* Washington: The World Bank and Oxford University Press, 244 p.
10. CPR NETWORK (2005): *Peace and Conflict Impact Assessment.* (PCIA) Handbook. [cit. 2012 – 7-27], dostupné na internete: http://toolkit.ineesite.org/toolkit/INEEcms/uploads/1053/Peace_and_Conflict_Impact_Assessment.pdf.
11. CRENSHAW, M. (2001): *Why America? The Globalization of Civil War.* In: Current History, vol. 100, pp. 425 – 32.
12. GEISS, R. (2006): *Asymmetric conflict Structures.* In: International Review of the Red Cross, 88 (864), pp. 757 – 777.
13. HARBOM, L., WALLENSTEEN, P. (2009): *Armed Conflicts, 1946 – 2008*. In: Journal of Peace Research, 46 (4), pp. 577 – 587.
14. HUMPHREYS, M. (2005): *Natural Resources, Conflict and Conflict Resolution, Uncovering the Mechanisms.* In: Journal of Conflict Resolution, 49 (4), pp. 508 – 537.
15. IBÁÑEZ de la CORTE, L. (2009): *Logika terorismu*. Praha: Academia, 322 p.
16. JUSTINO, P. (2009): *Poverty and Violent Conflict: A Micro-Level Perspective on the Causes and Duration of Warfare.* In: Journal of Peace Research, 46 (3), pp. 315 – 333.
17. LAQUEUR, W. (1987): *The Age of Terrorism*. Boston: Little Brown. 385 p.
18. MAREŠ, M. (2004): *Vymezení pojmů terorismus, válka a guerilla v soudobé bezpečnostní terminologii.* In: Obrana a strategie, vol. 4(1), pp. 19 – 32.
19. MELANDER, E., PIGACHE, C. (2007): *Conflict Prevention: Concepts and Challenges.* In: Walter FEICHTINGER, W., JUREKOVIC, p. (eds.): *Konfliktprävention zwischen Anspruch und Wirklichkeit*. Wien: The Austrian National Defence Academy. pp. 9 – 17.

20. NEWMAN, E. (2010): *Critical Human Security Studies.* In: Review of International Studies, vol. 36, pp. 77 – 94.
21. O'LOUGHLIN, E., WEIGMONT, L. (eds.) (2007): *Global Education, Public Awareness – Raising and Campaigning on Development Issues: An Overview of Evaluation Practice and Policy.* Background Paper prepared for Informal Experts' Workshop: Development Communication, Advocacy and Education: Tips and Tools for Improving Evaluation. Bonn. Dostupné na internete: http://www.oecd.org/dev/perspectivesonglobaldevelopment/38405962.pdf
22. SIDA (Swedish Innternational Development Cooperation Agency) (2006): *Manual for Conflict Analysis.* Division for Peace and Security through Development Cooperation, 38 p.
23. STRMISKA, M. (2001): *Terorismus a demokracie: pojetí a typologie subverzívního teroristického násilí v soudobých demokraciích.* Vyd. 1. Brno : Mezinárodní politologický ústav, 106 p.
24. TISHKOV, V. (1999): *Ethnic Conflict in the Former USSR: The Use and the Misuse of Typologies and Data.* In: Journal of Peace Research, 36 (5), pp. 571 – 591.
25. United Nations Development Programme (UNDP) (1994): *Human Development Report*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
26. WALLENSTEEN, P., MÖLLER, F. (2003): *Conflict Prevention: Methodology for Knowing the Unknown.* Uppsala Peace Research, Papers No. 7, Department of Peace and Conflict Research. Uppsala University, Sweden, 31 p.
27. WALLENSTEEN, P. (2007): *Understanding Conflict Resolution. War, Peace and the Global System.* London: Sage, 320 p.
28. WEBER, M. (1946): *Politics as a Vocation.* In: Essays in Sociology. Edited by H. H. Garth and C. Wright Mills. New York: Macmillan, pp. 26 – 45.

Databázy:

UCDP – Uppsala Conflict Data Program: www.ucdp.uu.se
PRIO – Peace Research Institute Oslo: www.prio.no
International Crisis Group: www.crisisgroup.org
ReliefWeb: www.reliefweb.int
Global Terrorism Database: http://www.start.umd.edu/gtd

O autorke:

Eva Godovičová

Autorka je študentkou externej formy doktorandského štúdia v odbore Teória politiky na Katedre politológie a európskych štúdií, Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Zároveň pracuje na Fakulte sociálnych vied Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Hlavnými oblasťami jej záujmu sú medzinárodné vzťahy a medzinárodná bezpečnosť s dôrazom na ľudskú bezpečnosť.

EFEKTÍVNA KOMUNIKÁCIA

Katarína Kurčíková

Anotácia:

V úvodnej časti sa zameriame na všeobecnú analýzu ľudskej komunikácie, jej formy, ako aj komunikáciu ako spôsob adaptácie v spoločnosti. V teoretickej časti ďalej rozoberieme aspekty masmediálnej komunikácie a črty masovej komunikácie. Súčasťou príspevku budú aj aktivity zamerané na osvojenie si efektívnej komunikácie. Pomocou nich sa budeme snažiť pomôcť rozvíjať emocionálnu inteligenciu, toleranciu, empatiu a asertivitu, ako aj akceptáciu a spoluprácu.

Kľúčové slová: komunikácia, médiá, masová komunikácia, masmediálna komunikácia, emocionálna inteligencia

1 VYMEDZENIE ZÁKLADNÝCH POJMOV

Pojem **komunikácia** pochádza z latinského slova communicatio, ktorého význam je spoluúčasť, spoločné zúčastňovanie sa, spoločné zdieľanie. V odborných slovníkoch je komunikácia definovaná ako tok informácií medzi dvomi bodmi, ako prenos informácií (Gabura J., Gabura P., 2004).

Podobne uvádza Škvareninová: „Slovo komunikácia sa vyvinulo z latinského communicare, ktorého význam je robiť niečo spoločným, radiť sa, rokovať, zhovárať sa. Komunikáciu teda chápeme ako rozhovor a komunikovať ako sprostredkovať, spájať, dohovárať sa." (Škvareninová, 1995, s. 7). Komunikáciu vnímame ako základ medziľudského kontaktu, je definovaná ako výmena informácií medzi ľuďmi, skupinami, komunitami, teda živými systémami.

V širšom slova zmysle sa pod pojmom komunikácia rozumie spojenie človeka s vonkajším svetom, ktoré umožňuje získať informácie o všetkom, čo ho obklopuje. V užšom slova zmysle možno komunikáciu definovať ako proces odovzdávania informácií od človeka k človeku, prostredníctvom ktorého je možné sociálne konanie (Tokárová a kol., 2003).

Môžeme konštatovať, že komunikáciu vnímame ako možné spôsoby kontaktov medzi ľuďmi, prípadne ako kontakt medzi všetkými živými organizamami.

Keď sa zamýšľame nad históriou komunikácie a vznikom samotného dorozumievania sa, prichádzame na skutočnosť, že komunikácia je taká stará ako ľudstvo samo. Už odpradávna sa ľudia dorozumievali rôznymi spôsobmi, ktoré aj dnes predstavujú predmet skúmania mnohých vedných disciplín. Chceme podotknúť, že ak hovoríme o globálnych témach, komunikácia tvorí centrálny pracovný nástroj, ktorý využívajú všetky zúčastnené strany.

Jazyk sa podobne ako komunikácia rozvíjal od najstarších dôb, slúžil kultúrnym, spoločenským a náboženským motívom, ktoré boli v každej kultúre odlišné (Pokorný, 2010). Verbálna komunikácia alebo dorozumievanie sa pomocou slov je výsadou ľudských bytostí. Komunikácia a s ňou súvisiace jazyk a reč prešli počas celých storočí až po súčasnosť obrovskou transformáciou. Nazdávame sa, že vývoj komunikácie a jazyka sa nikdy nezastaví, ale stále sa bude formovať a vyvíjať. Vývoj komunikovania je úzko spätý a nadväzuje na históriu dorozumievania sa, ktorá je spojená s pôvodom slova komunikácia.

Ako sme uviedli vyššie, slovo komunikácia má pôvod v latinskom slove communicare, ktoré znamená robiť niečo spoločným, spolu sa zúčastňovať, sprostredkovať informácie. Komunikácia teda znamená aj dorozumievanie sa. Medzi ľuďmi sa realizuje pomocou jazykových i nejazykových signálov – ústne i písomne, s využitím rozličných dostupných prostriedkov a foriem, ktorými sa možno vyjadrovať. Komunikáciu môžeme definovať aj ako spoluúčasť, spoločné zúčastnenie sa, spoločné zdieľanie. Tok informácií medzi dvoma bodmi alebo prenos informácií, aj takto si môžeme vysvetliť pojem komunikácia. Môžeme ju chápať ako základný nástroj ľudskej interakcie. Komunikáciou ako vednou disciplínou sa zaoberajú mnohé vedné odbory. Je v centre jazykovedy, kultúrnej antropológie, etnológie, logiky, zaoberajú sa ňou mnohí filozofi a psychológovia (Gabura J., Gabura P., 2004). Podľa Oravcovej (2004) komunikácia predpokladá zdieľanie významu znakov, ktoré sú prostriedkami komunikácie. Len vtedy, ak komunikujúci ovládajú a chápu význam komunikovaných

znakov rovnako, vzniká medzi nimi zmysluplná komunikácia. Každá kultúra má vlastný systém znakov, ktorý zahŕňa nielen jazyk, čiže slová, ale tiež jazykové znaky. Medzi ne patrí mimika, gestá, prejavy tela a spôsoby správania, ktoré slúžia ako prostriedky dorozumievania sa. V mnohých ohľadoch sú kultúrne odlišné. Charakterizovať ľudskú komunikáciu možno ako médium pozorovateľných manifestácií ľudských zdrojov. Komunikácia má syntax, sémantickú a pragmatickú zložku. V rámci syntaxe sa skúmajú javy ako kódovanie správ, komunikačné kanály, kapacita komunikácie, poruchy komunikácie. Sémantická časť sa zaoberá významom slov a aký význam slovu pripisujú vysielateľ a prijímateľ. Posledná pragmatická zložka je analýzou vzťahu medzi vysielateľom a prijímateľom, otázka porozumenia zámeru a rozbor fenoménov, ako sú presviedčanie a potvrdzovanie (Gabura J., Gabura P., 2004).

Ďalším pojmami, ktoré sú doležité pre našu tému, sú **masovokomunikačné prostriedky (masmédiá/médiá)**. Sú to všetky prostriedky masovej komunikácie, ktoré prenášajú informácie od komunikátora k adresátovi (príjemcovi). Delíme ich na médiá tlačené (noviny, časopisy), elektronické (rozhlas, televízia) a nové (internet). Médiá sa v súčasnosti spolupodieľajú na vytváraní reality. Jednoducho povedané, aj keď považujeme svet okolo nás za samozrejmosť, za realitu, ide o skutočnosť vznikajúcu, priebežne tvarovanú a udržiavanú ľudskými interakciami, ktoré v nej neustále pôsobia. Médiá sú pri vytváraní našej každodennosti kľúčovým činiteľom. Základný proces fungovania médií je selekcia tém a udalostí. V dôsledku tzv. novinárskej rutiny však často prichádza k prílišnému zjednodušovaniu a generalizácii, vrátane opakovania stereotypov prítomných v danej kultúre. Je to výsledok snahy médií prilákať čo najväčšiu pozornosť spojený so zábavným spôsobom prezentácie udalosti. A tak sme často svedkami personalizácie, bulváru, dramatizácie a skratkovitosti prezentovaných informácií. Preto je dôležité vedieť, aké obrazy nám médiá predkladajú. Médiá sú prostriedky, ktoré majú moc ovplyvňovať verejnú mienku. Pre pojem **verejná mienka** sa nezaužívala žiadna všeobecne prijímaná definícia. Najčastejšie týmto pojmom označujeme:

- Súhrn názorov a hodnotení, ktoré členovia spoločnosti vyjadrujú k určitej téme
- Zhodu názorov medzi členmi spoločnosti dosiahnutú vzájomnou diskusiou
- Zverejnenú mienku, ktorú ľudia vyjadrujú verejne voči cudzím osobám a ktorá môže byť iná ako ich súkromný názor

Život v súčasnosti prináša stále väčší objem informácií o najrôznejších témach. Tu médiá hrajú kľúčovú úlohu a významne sa podieľajú na formovaní názorov každého z nás. Vytvorený obraz či názor neinformovaného človeka na určitý problém zodpovedá miere dostupnosti kvalitných informácií o tomto probléme. Pokiaľ teda médiá informujú napríklad o Rómoch len v súvislosti s ich kriminalitou či neochotou pracovať a nezobrazujú iné stránky ich života, reprodukujú tak stále stereotypy, ktoré výrazne bránia bezproblémovej integrácii spoločnosti a tejto skupiny. Takto by sme mohli hovoriť o ďalších a ďalších témach globalizácie či globálnych problémoch. Na základe uvedeného môžeme definovať **masmediálnu komunikáciu** ako komunikovanie osôb prostredníctvom tlače, rozhlasu a ďalších médií s adresátmi svojho pôsobenia. V bežnom živote sa však pre komunikáciu s verejnosťou zaužíval

aj iný termín – masová komunikácia. **Masová komunikácia** je pojem s obmedzenejším a zároveň špecifickejšie vymedzeným obsahom. S verejnosťou je však možné komunikovať aj „nemasovo" (je možné ovplyvňovať aj členov uzavretých skupín a podobne).

Posledný pojem, ktorý si zaslúži pozornosť vo vzťahu ku komunikácii, je emocionálna inteligencia. **Emocionálna inteligencia** (EQ) je schopnosť poznať a ovládať vlastné emócie aj emócie ostatných ľudí. Od tejto schopnosti závisí, ako sa jedinec so svojimi schopnosťami a zručnosťami presadí v určitom sociálnom prostredí. Zahŕňa také kvality, ako sú chápanie vlastných citov, schopnosť vcítiť sa do iných ľudí a riadiť city tak, aby sa zlepšila kvalita života. Na rozdiel od IQ teda môžeme o EQ povedať, že je jedným zo základov úspešnosti a spokojnosti človeka v jeho živote. Okrem schopností súvisiacich s IQ (rozmýšľať, skúšať, rozhodovať sa na základe logiky...), potrebujeme na bežné i špecifické fungovanie osobnosti aj tie, ktoré spadajú pod emocionálnu inteligenciu (v zásade bleskové, a preto aj nepresné rozhodnutia, ktoré sa nám však zdajú absolútne správne). Dargová a Čonková (2002, s. 95) uvádzajú, že emocionálna inteligencia odzrkadľuje plynulý prechod od sebapoznania, sebaovládania, cez empatiu ku svetu druhých. Je cestou od seba k iným, teda od personalizácie k socializácii. Seipelová (podľa von Kanitzovej, 2008) popisuje emocionálne inteligentných ľudí ako osoby, ktoré dokážu zladiť svoje pocity s myšlienkami, čo znamená, že svoje pocity vnímajú a vyjadrujú v jednotlivých situáciách rôzne a na základe toho prispôsobujú svoje myslenie a rozhodovanie. Emocionálne inteligentní ľudia sú schopní vnímať u seba a iných emocionálne procesy a primerane s nimi zaobchádzať, ďalej sú schopní emocionálne stavy predvídať a využiť ich na myšlienkové a rozhodovacie pochody.

Môžeme konštatovať, že emócie sú nielen pomocníkom pri rozhodovaní, ale aj prostriedkom komunikácie. Na základe tohto faktu považujeme emocionálnu inteligenciu aj za schopnosť efektívne komunikovať. Emocionálne inteligentný človek teda môže okrem iných disponovať aj týmito znakmi:

- posudzuje vlastné city a ich prejavy (empatia, asertivita, sebapoznávanie...)
- efektívne rieši náročné a problémové situácie
- analyzuje, mení, zdokonaľuje svoje komunikačné zručnosti
- kontroluje svoju verbálnu, neverbálnu komunikáciu a prijíma spätnú väzbu
- aplikuje svoje komunikačné a tiež sociálne zručnosti do vlastnej výchovnej činnosti, a tak efektívnejšie komunikuje s ostatnými
- prostredníctvom emocionálnej inteligencie (vrátane komunikácie) podporuje toleranciu, mravné hodnoty, bez negatívnych emócií vyjadruje svoj názor, argumentuje, tvorí, mení postoje, komunikuje s rôznymi kultúrami a podobne.

1.1 Základný model komunikácie

Prvé teórie o komunikácii vychádzali z poznania, že komunikácia je jednosmerný proces, ktorý sa odohráva tým spôsobom, že jeden účastník komunikácie hovorí a druhý mu načúva. Jeden informácie vysiela a druhý ich prijíma. Ťažisko komunikácie je na vysielateľovi. Ten informácie vysiela verbálne, neverbálne, môže ich poslať písomne (Šatánek, 2004).

Devito (2001) prezentuje tri základné modely komunikácie:

- lineárny
- interakčný
- transakčný

Prijímanie a vysielanie informácií považujeme za celkom odlišné procesy prebiehajúce v rôznych časoch. Dnes za takýto typ komunikácie označujeme monológ, čítanie alebo prácu s počítačom (Gabura, 2010). Táto koncepcia priebehu komunikácie je znázornená na obrázku č. 1.

Obrázok č. 1: Lineárny model chápania interpersonálnej komunikácie (podľa Devita, 2001)

Keďže lineárna koncepcia neobsahovala vzájomné prispôsobenie názorov pri komunikácii medzi dvoma jedincami, čoskoro ju nahradil interakčný model, kde sa roly vysielateľa a prijímateľa v procese komunikácie striedajú, ale príjem a vysielanie sa stále považujú za separátne akcie, ktoré sa neprekrývajú, a ktoré nemôže konkrétna osoba robiť súčasne (Gabura, 2010, s. 33). Jednoduchý interakčný model interpersonálnej komunikácie je znázornený na obrázku č. 2.

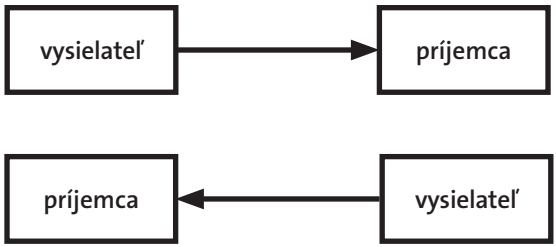

Obrázok č. 2: Interakčný model chápania interpersonálnej komunikácie (podľa Devita, 2001)

Počas komunikácie dochádza ku vzájomnému prispôsobovaniu sa a ovplyvňovaniu komunikujúcich. Komunikácia nie je procesom, v ktorom prebieha jednosmerný tok informácií, ale procesom, v ktorom aktívne vystupujú obidva subjekty, vysielateľ (komunikátor) i príjemca (komunikant – recipient). Oproti lineárnemu modelu komunikácie sa pri komunikácii využíva spätná väzba. V súčasnosti komunikáciu považujeme za transakčný proces, v ktorom každý účastník komunikácie signály súčasne vysiela i prijíma (Šatánek, 2004).

V tom istom okamihu, keď človek komunikuje, prijíma aj informácie od druhej osoby, napríklad vníma jej reakcie, neverbálnu komunikáciu a podobne (Gabura J., Gabura P., 2004, s. 20).

Nasledujúci obrázok zobrazuje základný – transakčný model chápania interpersonálnej komunikácie. Jasne znázorňuje, že proces výmeny a príjmu informácií medzi komunikátorom a komunikantom (recipientom) sa neustále strieda.

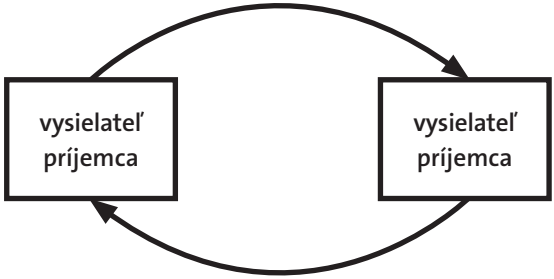

Obrázok č. 3: Základný – transakčný model chápania interpersonálnej komunikácie (podľa Devita, 2001)

V rámci podkapitoly sme objasňovali základné modely komunikácie, ktoré vysvetľujú, ako bola a je komunikácie chápaná a ako v skutočnosti prebieha. Komunikáciu sprevádza vzájomné ovplyvňovanie oboch komunikujúcich strán, pričom aktéri medzi sebou komunikujú nielen slovne – verbálne, ale aj inými spôsobmi: napríklad neverbálne, prípadne vokálne.

2. INTERKULTÚRNA KOMUNIKÁCIA

Komunikácia sa odohráva medzi všetkými živými organizmami a je podstatnou súčasťou osobného aj profesionálneho života. V súčasnosti sa pri komunikácii stretáva naraz aj niekoľko kultúr a v medzinárodnom kontexte je kľúčom k budovaniu a udržiavaniu priaznivých interkultúrnych vzťahov. V dnešnom globalizovanom svete je nevyhnutnou podmienkou pre každého rozvíjať svoje interkultúrne komunikačné zručnosti. Kutúru môžeme považovať za jeden z determinantov, ktorý formuje myslenie, správanie, názory i hodnoty osobnosti. Rôzne kultúry používajú rôzne jazyky a to ovplyvňuje aj vnímanie a interpretáciu určitých životných situácií. Preto je nesmierne dôležité venovať pozornosť učeniu sa o iných kultúrach, ako aj interkultúrnej komunikácii. V nasledujúcom texte preto uvádzame model interkultúrnej komunikácie a jej analýzu.

Model interkultúrnej komunikácie:

Šum

↓

Zdroj ⇢ Zakódovanie ⇢ Správa ⇢ Komunikačný kanál ⇢ Prijímateľ ⇢ Dekódovanie ⇢ Reakcia

Kultúra A **Kultúra B**

↑

↑ ← ← ← ← ← ← ← ← ← ← ← ← ← **Spätná väzba**

Zdroj: http://www.immi.se/intercultural/nr17/bakic.htm

Diagram predstavuje model komunikačného procesu medzi ľuďmi z dvoch odlišných kultúr. Model interkultúrnej komunikácie bol zostavený na základe všeobecného modelu komunikačného procesu, pričom bol doplnený o faktor multikultúrneho kontextu. Myšlienka prichádza zo zdroja, ktorým je vysielateľ správy. Na vysielateľa správy však pôsobí kultúra A, z ktorej pochádza. Myšlienka je zakódovaná do symbolov a následne je vytvorená správa. Pri kódovaní správy pre prijímateľa z odlišnej kultúry je potrebné venovať pozornosť správnemu výberu slov, ako aj štruktúry, dĺžky a štýlu podania danej správy, pretože pri takomto druhu komunikácie je riziko nesprávneho interpretovania správy oveľa vyššie. Zakódovaná myšlienka sa prenáša cez komunikačný kanál a do komunikačného procesu môže zasiahnuť aj tretia osoba – napr. tlmočník. Správa sa dostáva ku prijímateľovi, na ktorého pôsobí kultúra B. Prijímateľ na základe svojich vedomostí o vysielateľovi dekóduje správu do vlastného jazyka a potom prostredníctvom spätnej väzby reaguje na prijatú správu. Prenos správy však nenarúša len šum, ale aj multikultúrny kontext, ktorý predstavuje pre správne porozumenie oboch účastníkov oveľa väčšie riziko ako samotný šum. Negatívnymi prejavmi multikultúrneho kontextu sú bariéry interkultúrnej komunikácie.

Za základné bariéry v interkultúrnej komunikácii považujeme akýkoľvek faktor, ktorý narúša úspešnosť komunikačného procesu. Môže nastať medzi ľubovoľnými krokmi komunikačného procesu. Medzi základné bariéry interkultúrnej komunikácie, ktoré uvádzajú autori Jones a Quach (2001), patria:

- Vnímanie
- Presviedčanie
- Hodnoty
- Stereotypy
- Predsudky
- Kultúrny šok
- Jazyk (výber slov, denotatívny verzus konotatívny zmysel, slovo a jeho možný význam, domnienka a úsudok, gramatika, pravopis, interpunkcia, typ správy, vzhľad spávy, vzhľad odosielateľa – neverbálna komunikácia, fyzické bariéry okolia, schopnosť príjmateľa porozumieť)

Môžeme konštatovať, že komunikácia medzi dvoma kultúrami je často náročný proces a nezriedka nastanú zložité situácie. V interkultúrnej komunikácii je potrebné komunikovať ešte citlivejšie a empatickejšie v porovnaní s bežnou komunikáciou účastníkov rovnakých kultúr. Úspešnosť porozumenia v interkultúrnej komunikácii závisí v určitej miere od oboch zúčastnených strán – odosielateľa (kultúra A) i príjmateľa (kultúra B), ako aj ich skúseností s kontaktmi s inými kultúrami, poznanie a uvedomovanie si vlastnej verbálnej či neverbálnej komunikácie.

3. FORMY A DRUHY KOMUNIKÁCIE

V komunikačnom procese existujú viaceré možnosti, ako možno komunikovať. Z tohto hľadiska v nasledujúcej podkapitole rozoberieme tri najpoužívanejšie možnosti komunikácie. Podľa Mehrabiana získavame v rozhovoroch slovami, teda verbálne, len 7 % infomácií, ďalších 38 % prostredníctvom vokálnej stránky reči (tón hlasu, intenzita, rýchlosť) a až 55 % informácií nadobúdame na základe „čítania" z neverbálnej komunikácie (Šatánek, 2004). Takéto rozdelenie však nemôžeme vnímať dogmaticky a je potrebné povedať, že komunikáciu musíme vnímať vždy v kontexte, priestore, čase. Dôležité je tiež, či ide o bežnú komunikáciu, prednášku, workshop a podobne. Tieto tri typy komunikácie teraz rozanalyzujeme v nasledujúcom texte.

3.1 Verbálna komunikácia

Ide o komunikáciu, ktorá je sprostredkovaná hovorenou rečou, slovom, teda jazykovým znakom a významom, ktorý je k nemu viazaný. Verbálna komunikácia je špecifický spôsob komunikácie, spočíva v používaní slov, ktoré sú symbolmi objektov, ich tried, vlastností a vzťahov medzi nimi. Slová ako jazykové znaky vytvárajú znakový systém, ktorý symbolizuje (opisuje, vyjadruje) reálny aj pomyselný svet ľudí. Slová umožňujú opis, vysvetľovanie konkrétnych aj abstraktných javov, nie sú však všemožné. S nižšou mierou presnosti umožňujú opis prežívania človeka, emócií, preto musíme používať aj iné prostriedky, či už slovné (používanie opisného spôsobu, metafor), alebo mimoslovné. Aby bolo možné dorozumievať sa verbálne, je nutné, aby komunikujúci používali zhodný systém znakov, respektíve aby rovnako rozumeli symbolom, chápali ich obsah (Oravcová, 2004).

Do oblasti verbálnej komunikácie patrí ústna komunikácia, písomná komunikácia a reprodukovaná komunikácia. Verbálnu, teda slovnú komunikáciu využívame na zakódovanie nášho zámeru do informácie pomocou slov. Je vývojovo mladšia ako komunikácia neverbálna. Ľudia v minulosti zistili, že mimoslovná komunikácia neumožňuje presné vyjadrenie všetkých informácií, ktoré chceli komunikovať, a preto začali tvoriť reč, aby sa mohli dorozumievať pomocou slov (Gabura, 2010, s. 99).

3.2 Neverbálna komunikácia

Neverbálna komunikácia je mimoslovná komunikácia. V niektorých publikáciách je označená ako reč tela, čo však nie je celkom presné, pretože zužuje tento typ komunikácie iba na telesné prejavy (Gabura, 2010, s. 101).

Neverbálna komunikácia nepredstavuje iba jednu komunikačnú cestu. Odborníci poznajú niekoľko kanálov neverbálnej komunikácie, z ktorých sme vybrali deväť najfrekventovanejších:

- mimika – komunikácia prostredníctvom tváre, zrakový kontakt
- gestika – gestikulácia

- proxemika – komunikácia vzdialenosťou
- posturológia – komunikácia polohou tela
- haptika – komunikácia dotykom
- kinezika – komunikácia pohybom
- paralingvistika – mimoslovná komunikácia týkajúca sa reči
- teritorialita – komunikácia obsadením teritória
- produkcia – úprava, výzor, prostredie (Gabura, 2010)

Interpretácia neverbálnych prejavov je veľmi náročný proces. Žiadny neverbálny prejav nemá totiž iba jediný význam, naopak, každý má významov niekoľko. Ide o významy, ktoré sa neverbalite pripisujú pod vplyvom kultúrnych tradícií, konkrétnej výchovy aj individuálnej skúsenosti. Napríklad hranie sa s vlasmi môže znamenať nervozitu, neistotu, roztržitosť, ale môže znamenať aj upozornenie na nový účes (Šatánek, 2004, s. 47).

3.3 Vokálna komunikácia

Zvuková stránka reči, hlas, je vonkajšia podoba, oblek reči, ktorý výrazne charakterizuje jej nositeľa. Z bežnej praxe vieme, že aj na základe hlasu počutého z telefónu si môžeme utvoriť aspoň približný úsudok o človeku. Tak ako tvár môže byť fotogenická aj nefotogenická, aj hlas môže byť príjemne alebo nepríjemne zafarbený. Zvukové stvárnenie prejavu poukáže nielen na kultúrnu úroveň, ale aj na temperament, na inteligenciu, na charakter a momentálnu náladu hovoriaceho. Pomocou artikulácie a intonácie reči sa dajú vyjadriť desaťtisíce významov vyjadrujúce stupne radosti, pokoja, nadšenia či hnevu. Zvuková stránka reči je teda citlivým výrazovým prostriedkom. Je nositeľom vzťahu hovoriaceho k partnerovi, k predmetu rozhovoru, vyjadruje duševný stav hovoriaceho (Brindza, 1996).

Do oblasti vokálnej komunikácie patria nasledovné súčasti komunikácie: intenzita hlasového prejavu, tónová výška hlasu, farba hlasu, dĺžka prejavu, tempo reči, plynulosť reči, presnosť prejavu, mimoslovné zložky prejavu (zvuky, vzdychy, pazvuky).

3.4 Formy komunikácie:

- zámerná – komunikátor má pod kontrolou to, čo prezentuje
- kognitívna – logická, racionálna, zmysluplná
- afektívna – komunikácia prostredníctvom emočných prejavov
- asertívna – sebapresadzujúce správanie rešpektujúce právo iných
- agresívna – útočná, bezohľadná
- pasívna – ústupná, úniková, bojácna
- manipulatívna – používa neférové formy jednania
- intropersonálna – vnútorný monológ, problémy svedomia
- interpersonálna – komunikácia medzi viacerými ľuďmi – dialóg, rozhovor, vyjednávanie
- skupinová – môže nastať zmätok a skákanie do reči

- masová – informácia poskytovaná širšiemu obecenstvu, auditóriu
- medzikultúrna – je nutné poznať a rešpektovať rozdiely kultúr
- jednosmerná – len jeden hovorí, iný počúva
- dvojsmerná – striedajú sa roly komunikátora a komunikanta
- komunikácia činom – náš postoj, názor vyjadríme činom
- písomná
- verbálna
- neverbálna – zosilňuje verbálnu komunikáciu, väčšinu neverbálnych prejavov sa človek učí už v detstve, neverbálna komunikácia je menej presná ako verbálna, najväčší význam sa kladie na neverbálne prejavy v oblasti tváre a hlavy

3.5 Prekážky v komunikácii

V procese komunikácie často prežívame situácie, keď ju rušia rôzne vonkajšie i vnútorné vplyvy, ktoré nám bránia sústrediť sa na informácie a správy. Faktory, ktoré bránia či obmedzujú efektívnu komunikáciu, nazývame prekážky v komunikácii.

Prekážky v komunikácii rozdeľujeme na prekážky praktické, prekážky jazykové, prekážky v chápaní, prekážky emotívne a prekážky intelektuálne (Gabura, 2004).

Prekážky praktické

Praktické prekážky sa väčšinou týkajú rušivých vplyvov z nášho okolia, napríklad nepočujeme vysielateľa, pretože máme otvorené okno a na ulici jazdia automobily, čo vytvára nadmerný hluk, vysielateľ veľmi ticho rozpráva, neustále zvoní telefón a podobne. V tejto situácii by mal prijímateľ, ktorý nemôže efektívne prijímať vysielané informácie, upozorniť vysielateľa na situáciu, ktorá zlý príjem spôsobuje. Obaja by sa mali snažiť zmeniť podmienky prenosu správ, zmeniť miesto rozhovoru, odstrániť zdroj rušenia (Gabura, 2010).

Prekážky jazykové

Rozumieme pod nimi situácie, keď vysielateľ hovorí príliš rýchlo, nezrozumiteľne, prehĺta časti textu, formuluje dlhé vety s množstvom faktov. Ak v rozhovore nastane takáto situácia, prijímateľ by mal upozorniť vysielateľa, že nerozumie vysielanému obsahu a požiadať ho, aby hovoril zrozumiteľnejšie, aby spomalil tempo reči, dávkoval informácie v primeranom množstve. Po tomto upozornení by mal vysielateľ hovoriť zreteľnejšie, kontrolovať množstvo informácií a verifikovať, či prijímateľ lepšie rozumie vysielaným informáciám. Medzi jazykové prekážky môžeme zaradiť i sémantické bariéry, ktoré vznikajú, ak komunikujeme v jazyku, ktorý dokonale neovládame (Gabura, 2010).

Prekážky v chápaní

Prekážka v chápaní komunikovaného obsahu sa objavuje vtedy, keď vysielateľ a prijímateľ chápu vysielaný obsah odlišne. Dôvodom môže byť viacvýznamový obsah slov, iný pohľad na situáciu, iný zorný uhol vnímania. V tomto prípade by prijímateľ mal požiadať

vysielateľa o ďalšie informácie o komunikovanom obsahu alebo o objasnenie zámeru. Vysielateľ by mal čo najlepšie vysvetliť svoj zámer, zadefinovať terminológiu, dohodnúť sa na významoch slov a častejšie verifikovať, či komunikovaný obsah prijímateľ chápe rovnako ako vysielateľ (Gabura, 2004).

Emotívne prekážky

Počas komunikácie sa niekedy ťažko môžeme vyhnúť emóciám, ktoré v nás vyvoláva buď komunikovaný obsah, alebo osoba, s ktorou komunikujeme. Emócie sprevádzajúce komunikáciu môžu byť negatívne, ako sú rozčúlenie, hnev, nenávisť, zúrivosť, podráždenie, nuda, alebo pozitívne, ako sú veselosť radosť, nadšenie, láska. Pokiaľ komunikovaný obsah alebo osoba, s ktorou komunikujeme, vyvolávajú príliš silné emócie, bránia nám v efektívnom príjme či vysielaní informácií. Hovoríme o prekrývaní pozornosti a komunikácie emóciami. Pokiaľ spozorujeme, že partnerovi v komunikácii alebo nám emócie bránia v efektívnej komunikácii, mali by sme si vytvoriť priestor na vyventilovanie emócií, napríklad sa zasmejeme, vykričíme, a až potom pokračujeme v rozhovore. Niekedy je užitočné prerušiť komunikáciu na čas, kým emócie neodznejú, a až potom pokračovať v komunikácii (Gabura, 2010).

Prekážky intelektuálne

Tieto prekážky sa najčastejšie týkajú prispôsobenia jazyka vysielateľa intelektuálnemu potenciálu prijímateľa. Prijímateľ nechápe komunikovaný obsah, ak vysielateľ používa príliš odborný text, cudzie slová, komplikované vyjadrovanie, metafory, nevhodné príklady a podobne. Napríklad ak lekár hovorí pacientovi diagnózu latinsky. V týchto prípadoch by mal prijímateľ upozorniť vysielateľa, že mu nerozumie a vyžiadať si detailné vysvetlenie odovzdávaného obsahu správy. Vysielateľ by sa mal následne pokúsiť prispôsobiť slovník úrovni prijímateľa a viac verifikovať, prípadne vysvetliť prijímateľovi pojmy alebo slová, ktorým nerozumie (Gabura, 2010).

Na záver môžeme konštatovať, že komunikácia je téma široká a žiadna publikácia, príručka či príspevok nemôžu obsiahnuť všetky jej aspekty. O komunikácii sa niekedy píše príliš zjednodušeným spôsobom. Akoby šlo len o nástroj, ktorým možno manipulovať, ovládať a využívať iných len na svoj cieľ, svoj prospech. Na druhej strane sme radi, že o komunikácii sa píše aj ako o prostriedku, ktorý umožňuje v prvom rade lepšie pochopiť seba i svet a dáva mu zmysel vďaka kontaktu s inými.

4. METÓDY A TECHNIKY PRI PRÁCI SO ŠTUDENTMI ZAMERANÉ NA ROZVOJ A PODPORU EFEKTÍVNEJ KOMUNIKÁCIE A EMOCIONÁLNEJ INTELIGENCIE

4.1 Komunikácia a médiá (Zdroj: www.varianty.cz)

Aktivita: **Čo vidíte?**

Cieľ: Cieľom je odhaliť spôsob, ako médiá používajú a zneužívajú obrazový materiál. Uvedomiť si, že výber obrazov v médiách často vychádza z predsudkov a stereotypov, čím ich upevňuje, že snaha informovať je často až na druhom mieste za úsilím vyvolať emocionálne reakcie. Rozvíjať zručnosti kritickej analýzy.

Čas: 30 min.

Pomôcky: 6 fotografií z novín a časopisov, každá nalepená na samostatnom liste papiera, 12 pásikov papiera pre každého, ceruzky, lepidlo, špendlíky, samolepky na pripevnenie fotografií na tabuľu, nástenku alebo stenu

Počet: 20 študentov

Postup: Pripevníme fotografie na tabuľu, požiadame študentov, aby si fotografie dobre prezreli a na každú z nich napísali na zvláštne pásiky papiera 2 rozdielne opisy – jeden pozitívny a jeden negatívny. Keď sú všetci hotoví, pripevníme pod každú fotografiu všetky negatívne a pozitívne opisy. Dajte všetkým čas, aby si prečítali všetky opisy. Následne môžeme diskutovať (prípadne tieto otázky môžeme dať študentom zodpovedať najprv individuálne, potom vo dvojiciach a v malých skupinách, na záver svoje odpovede odprezentujú) o:

- Koľko rôznych a rozdielnych interpretácií sa stretlo k jednému obrázku (fotografii)?
- Pri ktorej fotografii sa opisy najviac odlišovali?
- Keď sa rôzni ľudia pozerajú na rovnakú fotografiu, vidia všetci vždy to isté?
- Keď čítate noviny, pozriete si najskôr text, alebo obrázky?
- Do akej miery fotografie zobrazujú „pravdu“?

Pokúste sa nájsť také fotografie, ktoré umožňujú čo najrôznejšiu interpretáciu – napr. Rómov z osady, zobrazenie chudoby, dômyselnosť pri budovaní obydlia, šperky žien...

Aktivita: **Obrazy v médiách** (podľa Pike, Delby, 2000)

Cieľ: Uvedomiť si výskyt stereotypov a negatívnych obrazov v médiách, viesť študentov k zručnosti vyhľadať stereotypy a negatívne obrazy v médiách, nadobúdať schopnosť uvedomovať si, aké dôsledky môže mať stereotypné

a negatívne zobrazovanie určitých skupín ľudí, akým zdrojom moci môžu médiá byť a v neposlednom rade viesť študentov k dešifrovaniu mediálnych správ.

Čas: 40 min.

Pomôcky: súbor materiálov, ktorý bude obsahovať fotografie, ilustrácie (napr. noviny, učebnice, časopisy, katalógy, brožúry cestovných kancelárií, ilustrované detské knihy...), záznamový list s tabuľkou pre každú dvojicu

Počet: párny počet študentov

Postup: Rozdelíme študentov do dvojíc. Oboznámime ich so záznamovým listom (pozri nižšie). Výber materiálu zo súboru ponecháme na študentoch. Ďalej by študenti mali skúmať tlač (materiál, ktorý si vybrali) pomocou kategórií záznamového listu. Vysvetlíme dvojiciam, že ich úlohou bude tiež doplniť dve ďalšie vlastné kategórie a celú svoju činnosť vo dvojici pripraviť a prezentovať ako triednu výstavu. Po jej zhliadnutí pokračujeme diskusiou na tému pomocou otázok, napr.:

- Aké obrazy mužov a žien médiá väčšinou prezentujú?
- Ako predstavujú obrazy rôznych národností a rás?
- Sú niektoré médiá viac predpojaté a prečo?
- Aké dôsledky môže mať stereotypné a negatívne zobrazovanie určitých skupín a ľudí?

Študentom vysvetlíme, že vytváranie stereotypov sa deje nielen aktívnym spôsobom, ale aj pasívnym (nezobrazovanie ľudí a javov určitým spôsobom). V aktivite môžeme ďalej pokračovať písaním listov redakciám alebo tvorbou návrhu nových novín. Študenti môžu pokračovať tiež skúmaním obsahu tlačeného či hovoreného slova. Aktivita zameriavajúca sa na výskyt stereotypov a negatívnych obrazov v médiách.

Záznamový list – obrazy v médiách

Obrazy v médiách				
Typ média	**Titul**			
	Muži		**Ženy**	
	Slováci/Francúzi...	**Iné národnosti**	**Slovenky/Francúzky...**	**Iné národnosti**
Celkový počet fotografií				
Celkový počet ilustrácií				
Celkový počet fotografií a ilustrácií zobrazujúcich ľudí v zamestnaní				
Celkový počet fotografií a ilustrácií zobrazujúcich ľudí pri neplatenej práci				
Celkový počet fotografií a ilustrácií zobrazujúcich ľudí v aktívnych rolách, pri činnosti				
Celkový počet fotografií a ilustrácií zobrazujúcich ľudí v pasívnych rolách				
Celkový počet fotografií a ilustrácií zobrazujúcich ľudí pri činnosti vo voľnom čase mimo domova				
Celkový počet fotografií a ilustrácií zobrazujúcich ľudí v rolách v domácnosti				
Celkový počet fotografií a ilustrácií zobrazujúcich ľudí ako problém				

4.2 Tréning efektívnej komunikácie

Aktivita: **Odovzdávanie správy**
Cieľ: Poukázanie na to, ako dochádza vo verbálnej ústnej komunikácii k dezinformáciám, skresľovaniu pri odovzdávaní informácií.
Čas: 30 min.
Pomôcky: krátka správa z tlače zameraná na viac konkrétnych faktov
Počet: 20 študentov
Postup: Študenti odídu za dvere, v miestnosti zostane len jeden, ktorému pedagóg prečíta krátku správu z novín. Má si ju dobre zapamätať a predniesť ju ďalšiemu

študentovi, ktorého zavoláme do miestnosti – hra pokračuje, kým sa všetci nevystriedajú**.** Na záver sa nahlas prečíta pôvodná správa z novín.

Aktivita: **Odovzdávanie správy – pohybový variant**
Cieľ: Poukázať na to, ako v neverbálnej komunikácii prichádza k dezinformáciám a skresľovaniu pri odovzdávaní informácií.
Čas: 45 min.
Pomôcky: žiadne
Počet: 20 študentov
Postup: Všetci študenti stoja so zatvorenými očami v kruhu vo vzdialenosti na upaženie. Pedagóg predvedie potichu sústavu 6 pohybov (napr.: obe ruky predpažiť, pravú zohnúť na plece, ľavú upažiť, pokrčiť koleno – položiť, ruky pripažiť) s prvým študentom. Ten potom otvorí oči (už môže mať oči stále otvorené) a predvedie pohyby na ďalšom, vedľa neho stojacom študentovi, ktorý má stále zatvorené oči. Ten potom otvorí oči, predvedie na ďalšom už značne zdeformované pohyby a to pokračuje až po posledného v kruhu.
Keď sa všetci členovia v kruhu vystriedajú, predvedie pôvodnú sústavu pohybov vedúci.
Poznámka: *Pred hrou je dôležité usporiadať miesta tých hráčov v kruhu, ktorí by napätie čakania so zatvorenými očami zle zvládali.*

Aktivita: **Strážcovia zasľúbenej krajiny**
Cieľ: Poukázať na dôležitosť neverbálnej komunikácie, jej silu, význam a zložitosť.
Čas: 60 min.
Pomôcky: žiadne
Počet: 20 študentov
Postup: Pedagóg rozdelí úlohy v skupine. Traja členovia budú strážcovia strážiaci imaginárny vchod do zasľúbenej krajiny. Úlohou ostatných študentov je postupne prichádzať pred strážcov a pokúsiť sa neverbálne (gestami, mimikou, pohybom) presvedčiť strážcov, aby ich do krajiny pustili. Bližšie informácie sa v klasickej verzii tejto aktivity nedávajú – je na hráčoch, ako si pravidlá vysvetlia a čo si za ne dosadia – či si vyberú, že skutočne nikoho nepustia, alebo niektorý zo strážcov povolí, poprosia o pomoc a pod. V diskusii sa zameriame na prejavy a silu neverbálnej komunikácie.
Poznámka: *Hra je veľmi náročná, v miernejšej inštrukcii sa môžeme obmedziť len na tri pokusy o presviedčanie, upozorníme, že strážcovia môžu pustiť do krajiny toho, kto ich presvedčí.*

Aktivita: **Kruh**
Cieľ: Rozohriatie, vyjadrovanie názorov, verbálna komunikácia
Čas: 30 min.
Pomôcky: loptička
Počet: 20 študentov
Postup: Pri práci so študentmi si na začiatku každého stretnutia môžeme zaviesť rituál „kruh". Pedagóg si pripraví nejakú otázku väčšinou nadväzujúcu na dominantnú tému stretnutia. Nahlas ju vysloví, pričom podá loptičku prvému členovi skupiny. Ten nahlas vysloví názor na danú otázku a keď skončí svoje vyjadrenie, podá loptičku ďalšiemu sprava, kým sa všetci nevystriedajú. Každý má právo podať loptičku bez slova ďalej, keď sa z akýchkoľvek príčin nechce vyjadriť, prípadne si môže po výpovedi posledného v kruhu vypýtať ešte loptičku na ďalšie vyjadrenie. Pedagóg na záver, keď sa k nemu loptička vráti, zhrnie odpovede.

Príklady otázok používaných v kruhu:

- Keby ste mali možnosť neznámemu človeku položiť len jednu otázku, akú otázku by ste mu položili, aby ste sa o ňom čo najviac dozvedeli?
- Aké by boli tvoje tri želania?
- Môže človek prekvapiť sám seba?
- Čo je väčší prínos k poznaniu človeka – drobnosti, či veľké chvíle v krízových situáciách?
- Čo ťa potešilo a zarmútilo v uplynulom týždni, dnes?
- Čo by si robil, keby si sa narodil ako emigrant?
- Ako by si sa zachoval k žobrajúcemu dieťaťu na ulici?
- Ako by si zmenil to, aby ľudia prestali ničiť svoju planétu?
- Ako by si sa zachoval, keby si bol svedkom diskriminácie?
- Ako vnímaš informácie podávané v médiách?

Aktivita: **Krátke tréningové aktivity neverbálnej komunikácie** (Zdroj: www.ozpersona.sk)
Cieľ: Krátke aktivity využívajúce prvky drámy, zväčša vo dvojiciach, ktoré jednoduchým a názorným spôsobom ukazujú, ako prebiehajú jednotlivé zložky neverbálnej komunikácie.
Čas: 90 min.
Pomôcky: lístočky k jednotlivým aktivitám (pozri nižšie)
Počet: 20 študentov
Postup: V prípravnej fáze si pedagóg pripraví lístočky k jednotlivým aktivitám. Napríklad:

K aktivite mimika: na lístočkoch napísané rôzne emócie (počet lístočkov závisí od počtu účastníkov – približne toľko, koľko je účastníkov). Na ilustráciu uvádzame nasledujúce príklady:

1. radosť
2. hnev
3. láska
4. zvedavosť
5. strach
6. nuda
7. znechutenosť
8. prekvapenie
9. pohoršenie
10. odpor

K aktivite: na lístočkoch napísané vety (počet viet zodpovedá počtu participantov – pre každého jedna veta). Na ilustráciu ponúkame príklady:

1. Dnes ti to ale pristane.
2. To máme ale pekné počasie!
3. Zvíťazím nad Tarzanom a ja budem vodca.
4. Tie naše deti sú ale utešené.
5. Kde je tu WC? Musím súrne ísť...
6. Som taký hladný, že by som zjedol aj leva!
7. Pozývam ťa na romantickú večeru pri sviečkach...
8. Nechceme ďalších potomkov?
9. Nemáš ibáč? Hrozne ma bolí hlava.
10. Dozreli už konečne banány?

K aktivite „paralingvistika“: (počet viet podľa počtu participantov – jedna veta na pár). Na ilustráciu ponúkame príklady:

1. Pozor, padá strom!
2. Milujem ťa, holubička moja.
3. Myslím si, že by ste mi mali zvýšiť plat.
4. Nabúral si mi auto, ty truľo!
5. Slečna, nechceli by ste ísť so mnou do kina?
6. Je mi ľúto, skapal ti pes.
7. Narodil sa ti syn, gratulujem!
8. Zavri okno, je mi hrozná zima.
9. Bolí ma zub a je mi zle od žalúdka.
10. Nemáš ma rád, odchádzam!

Fáza realizácie: Účastníkov rozdelíme na polovice (je nevyhnutné, aby bol párny počet participantov). Z týchto dvoch skupín utvoríme dva kruhy – jeden vonkajší a druhý vnútorný tak, aby participanti vo vonkajšom a vnútornom kruhu boli k sebe tvárami. Takýmto spôsobom vytvoríme pracovné dvojice (jeden hráč z vonkajšieho kruhu, druhý z vnútorného kruhu), ktoré budeme môcť jednoduchou rotáciou jedného z kruhov po každej aktivite obmieňať.

Aktivita č. 1 – mimika
Hráč vo vonkajšom kruhu má za úlohu znázorniť za pomoci mimických svalov emóciu, ktorú má napísanú na lístku (dostane minimálne 2 lístky s napísanými emóciami). Mal by využiť iba tvár (postoj tela, zvuky a iné „pomôcky" nie sú dovolené). Úlohou hráča vo vnútornom kruhu je uhádnuť, o akú emóciu ide.
Metodické poznámky: Počas krátkeho vyhodnotenia sa dotknúť otázok typu: *Ako sa vám darilo znázorňovať tieto emócie? Podarilo sa vám ľahko uhádnuť emóciu, ktorú druhý znázorňoval? Potrebovali by ste slová na to, aby ste to uhádli? Znázornili by ste tú emóciu rovnakým spôsobom, alebo by ste ju vyjadrili úplne inak?...*

Aktivita č. 2 – mimika
Každý hráč vo vnútornom kruhu má za úlohu z tváre svojho partnera vo vonkajšom kruhu vymodelovať prekvapeného človeka. Po skončení modelovania sa posúdia jednotlivé výrazy tvárí hráčov vo vonkajšom kruhu. Aktivita sa môže zopakovať pridaním iných emócií (napr. tvár rozmýšľajúceho človeka, tvár smutného človeka a pod.).
Metodické poznámky: *Komu sa podarilo najlepšie znázorniť tú-ktorú emóciu? Bolo jednoduché modelovať tvár inému človeku? Myslíte si, že by nezaujatý človek bol schopný rozpoznať a pomenovať emóciu, ktorú ste vymodelovali na tvári druhého človeka? Aké bolo nechať iného modelovať tvoj výraz tvár? Tvárite sa zvyčajne takto, keď prežívate tú konkrétnu emóciu?*

Aktivita č. 3 – gestika
Úlohou hráča vo vonkajšom kruhu je ukázať na základe vlastnej fantázie určité gesto partnerovi vo vnútornom kruhu a preveriť si, či ho správne pochopil.
Metodické poznámky: Pred zadaním inštrukcie k tejto aktivite upozornite účastníkov, že vulgárne gestá nie sú dovolené (a že okrem nich existuje v našej neverbálnej reči mnoho iných gest, z ktorých si môžu vybrať). *Bolo vám hneď jasné, čo vám svojím gestom ten druhý chce komunikovať? Používate aj vy takéto gesto, keď chcete niečo vyjadriť? Myslíte si, že je potrebné takéto gesto doplniť slovami, aby bolo zrozumiteľnejšie? Keby ste mali porovnať čas potrebný na ukázanie gesta s časom potrebným na prerozprávanie tohto gesta do slov, čo by dlhšie trvalo? Poznáte nejaké situácie, v ktorých využívame hlavne gestá namiesto slov? V čom je ich nevýhoda? V čom výhoda?*

Aktivita č. 4 – haptika
Hráč vo vonkajšom kruhu má za úlohu pomocou dotyku na hlavu a ramená vyjadriť partnerovi vo vnútornom kruhu určité posolstvo, vyslať mu určitú správu (napr. pochvalu, súcit alebo privítanie). Po splnení si úlohy vymenia.
Metodické poznámky: *Bolo vám jasné posolstvo, ktoré vám ten druhý pomocou dotyku odovzdal? Bolo vám to príjemné? Vedeli by ste toto posolstvo preložiť do slov? Myslíte si, že jeden dotyk vie niekedy povedať viac než mnoho slov? Používate často dotyky vo svojej komunikácii? Pri komunikácii s kým a v akých situáciách?*

Aktivita č. 5 – proxemika
V tejto hre si účastníci ešte v kruhu zapamätajú svojho partnera, s ktorým vytvoria dvojicu. Všetky dvojice sa postavia blízko tvárou k sebe. Dvojice začnú rozhovor na určenú tému (napr. moje dojmy z doterajšieho priebehu aktivít). Na povel inštruktora sa jeden od druhého začnú cúvaním vzďaľovať, no rozhovor musia naďalej udržiavať. Cúvajú, pokiaľ majú priestor na vzďaľovanie sa od seba. Vtedy sa na ďalší povel lektora začnú obaja hráči k sebe opäť približovať, až kým sa nedostanú do takej vzdialenosti, v akej im to obom najviac vyhovuje. Neprerušujú pritom ani na chvíľu rozhovor.
Metodické poznámky: *Aké bolo rozprávať sa s druhým s tvárami blízko pri sebe? A aké bolo, keď ste museli kričať, aby ste sa počuli cez celú miestnosť? V akej vzdialenosti vám to obom vyhovovalo najlepšie? Vedeli ste sa zhodnúť, alebo by jeden z vás privítal menšiu alebo väčšiu vzdialenosť? Ako je to vo vašej zvyčajnej komunikácii – v akej vzdialenosti zvyčajne stojíte? Mení sa to v závislosti od situácie alebo človeka, s ktorým sa rozprávate? Stalo sa vám už, že niekto nerešpektoval vašu „zónu" a chcel stáť bližšie ako vám bolo príjemné? Ako ste v takej situácii zareagovali?*

Aktivita č. 6 – komunikácia pohybom
Hráči dostanú za úlohy z pracovnej časti miestnosti prejsť späť ku stoličkám chôdzou človeka, „ktorý práve vyhral milión v lotérii".
Metodické poznámky: Aj pohybom vieme komunikovať isté informácie, možno niekedy bez toho, aby sme si to priamo uvedomovali. Jedným z takýchto pohybov je aj chôdza. *Ako sa môže odlišovať chôdza šťastného človeka od chôdze človeka, ktorý je momentálne smutný? Čo nám môže napovedať napr. sklon hlavy nadol? Stáva sa vám, že už z diaľky spoznáte niekoho podľa chôdze?*

Aktivita č. 7 – paralingvistika – „mydlimalo pervice nepertuto pertamto perdále"
Požiadame účastníkov, aby vytvorili pár s niekým, s kým ešte nepracovali. Pár dostane lístok, na ktorom je napísaná určitá veta. Ich úlohou je s použitím rôznych neverbálnych a paralinvistických prostriedkov – napr. melódia reči, tempo reči, hlasitosť, zafarbenie hlasu a pod. zahrať krátku scénku, ktorá vystihuje vetu, ktorú dostali napísanú na lístku. Ale pozor! Jediná veta, ktorú môže účastník vyriecť a opakovať dookola je: „MyDliMAlo PERvicE, NEPERtuto, PERtAMto PERDAlE!". Úlohou ostatných v skupine je prísť na to, čo dané scénky predstavujú.

Metodické poznámky: Paralingvistika sprevádza hovorené slovo, ale sama nie je hovoreným slovom. V tejto hre sme vyslovovali stále tie isté slová, napriek tomu – vďaka melódii reči, tempu reči, intenzite nášho hlasu a pod. – bol náš partner vo dvojici schopný porozumieť, čo mu hovoríme. *Ako sa vám darilo vyjadriť vetu na lístočku? Vedeli ste nahradiť slová, ktoré by ste za normálnych okolností použili, prostriedkami paralingvistiky? Ako sa darilo skupine porozumieť vám?*

4.3 Emocionálna inteligencia

V tejto podkapitole načrtneme niektoré techniky zamerané na rozvoj, uchopenie či orientáciu v emóciách v zmysle emocionálnej inteligencie. Aplikácia týchto techník je však podmienená dôslednosťou a schopnosťou byť dostatočne pripravený na rôzne prejavy a správanie študentov či účastníkov, ktoré tieto techniky môžu vyvolať. Po skončení úlohy je vždy nutné ocenenie (za spoluprácu, za ochotu podeliť sa so svojimi pocitmi...) a poskytnutie dostatočného priestoru na odoznenie prežívania každého, s ktorým sa technika vykonáva.

Teplomer nálady:

- Ak chceme zistiť, ako sa študenti v triede momentálne cítia, je táto jednoduchá technika ideálnym riešením. Študenti predpažia ruku, pričom zarovno s ramenom je 0, čím vyššie ruka je, tým sa účastník cíti lepšie, čím je nižšie, tým sa cíti horšie.

Kartičky s emóciami:

- Pedagóg rozdá študentom kartičky, na ktorých sú napísané rôzne emócie. Každý študent svoju emóciu zahrá a povie, kedy sa takto naposledy cítil. Ostatní môžu hádať, o akú emóciu ide a pomenovať ju.

Vystrihovačky

- Z časopisov povystrihujte obrázky ľudí. Každý študent si môže jedného vybrať, povie, ako sa asi ten človek cíti, prečo sa tak cíti a podobne. Následne sa študenti môžu zoskupiť do skupiniek podľa podobných emócií.
- OBMENA – študenti si môžu obrázok jednej alebo dvoch osôb priniesť z domu, potom opíšu, prečo si ju vybrali a podobne.

Burza emócií

- Študenti sa voľne pohybujú po miestnosti, každý drží v ruke jeden obrázok tváre (emócie), tváre si navzájom vymieňajú a pri výmene si povedia, kedy sa tak naposledy cítili.

Bibliografické zdroje:

1. BRINDZA, J.: *Sociálna komunikácia*. Banská Bystrica, 1996.
2. DARGOVÁ, J., ČONKOVÁ, L. *Emocionálna inteligencia a tvorivá výučba*. Prešov: Privatpress, 2002.
3. DEVITO, J. A.: *Základy mezilidské komunikace*. Praha, 2001.
4. GABURA, J.: *Komunikácia pre pomáhajúce profesie*. Bratislava, 2010.
5. GABURA, J., GABURA, P.: *Sociálna komunikácia*. Bratislava, 2004.
6. JONES, A., QUACH, X.: *2001 Interkultural Comunication*. The University of Melbourne, 2001.
7. ORAVCOVÁ, J.: *Sociálna psychológia*. Banská Bystrica, 2004.
8. PIKE, G., SELBY, D.: *Cvičení a hry pro globální výchovu*. Praha: Portál, 2000.
9. ŠATÁNEK, J.: *Komunikácia v rodine*. Bratislava, 2004.
10. ŠKVARENINOVÁ, O.: *Rečová komunikácia*. Bratislava, 1995.
11. TOKÁROVÁ, A. a kol.: *Sociálna práca – Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov, 2003.
12. VON KANITZ, A.: *Jak rozvíjet svou emoční inteligenci*. Praha: Grada Publishing, 2008.
13. www.varianty.cz
14. www.ozpersona.sk
15. www.immi.se/intercultural/nr17/bakic.htm

O autorke:

Priezvisko a meno: **Katarína Kurčíková**
Adresa pracoviska: **Katedra sociálnej práce, PF UMB, Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica**
katarina.kurcikova@umb.sk

Pedagogická činnosť – profil:

- Vo svojej pedagogickej činnosti sa venuje problematike rómskeho etnika, mimovládnych organizácií a efektívnej komunikácii.
- Na Katedre sociálnej práce vedie semináre a prednášky z oblasti metód a techník sociálnej práce, sociálnej pedagogiky, multikultúrnej výchovy, komunitnej práce, tretieho sektora a mimovládnych organizácií, sociálnej práce s rómskym etnikom a tiež realizuje tréning v sociálnej práci.
- Zabezpečuje rôzne formy odbornej praxe študentov a študentiek sociálnej práce.
- Vedie bakalárske, diplomové a ŠVOUČ práce z oblasti sociálnej práce s rómskym etnikom, tretieho sektora a z oblasti základných sociálnych zručností sociálneho pracovníka.

Vedecko-výskumná činnosť – profil:

Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa venuje problematike rómskeho etnika, mimovládnych organizácií a komunikácii v sociálnej práci.

VZDELÁVANIE O ĽUDSKÝCH PRÁVACH

Lucia Kamarášová

Anotácia:

V prvej časti vymedzujeme základné ľudské práva a slobody podľa jednotlivých dokumentov, ako aj z pohľadu historického členenia na tri generácie práv. V závere tejto časti uvádzame aktivity, ktoré je možné so študentmi praktizovať pri témach spojených s ľudskými právami a slobodami. Druhá časť je zameraná na miléniové rozvojové ciele vo všeobecnosti, ako aj s ohľadom na základné medzinárodné dokumenty vymedzujúce ľudské práva a slobody. Rovnako uvádzame medzi jednotlivými miléniovými rozvojovými cieľmi aktivity, ktoré slúžia na upevnenie problematiky.

Kľúčové slová: Ľudské práva a slobody, miléniové rozvojové ciele, chudoba, zdravie, právo, Všeobecná deklarácia ľudských práv, Dohovor o právach dieťaťa, Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien

1. ZÁKLADNÉ ĽUDSKÉ PRÁVA A SLOBODY

1.1 Všeobecne o ľudských právach a slobodách

Prečo učiť o ľudských právach a slobodách? Lebo:

1. ich rešpektovanie môže chrániť človeka a svet pred vojnou a genocídou,
2. v každom z nás je zárodok netolerantného správania a predsudkov,
3. strácajú sa tradičné hodnoty sprevádzajúce ľudské spoločenstvo od jeho vzniku. (Hoffmanová, 2005)

Pre život každého človeka, rozvoj jeho osobnosti, ako aj pre uspokojovanie jeho najdôležitejších životných záujmov a potrieb má význam jeho právne, faktické postavenie v štáte, povaha a rozsah garancie jeho práv a slobôd. Problematika práv a slobôd občanov, konkrétne formy, jej ústavno-právne zakotvenie a praktická realizácia v tom-ktorom štáte vystupujú ako jedny z najdôležitejších kritérií demokracie a spoločenského pokroku (Palúš, 1998).

Ľudské práva vychádzajú z prirodzených práv, ktoré rozširujú, primárne slúžia ako ochrana jednotlivca voči svojvôli verejnej moci, ale sú tiež zamerané na ochranu proti útokom a obmedzeniam zo strany jednotlivcov (Šmihula, 2010). Môžeme konštatovať, že ľudské práva a základné slobody sú silnejšie ako princíp suverenity ľudu, zároveň sú aj prejavom dobrovoľného sebaobmedzenia štátnej moci.

Ľudské práva možno charakterizovať ako základné práva a slobody, ktoré patria každému človeku od narodenia, bez ohľadu na jeho rasu, pohlavie, etnickú, národnostnú alebo štátnu príslušnosť. **Ľudské práva sú neodňateľné** (nikoho nemožno týchto práv pozbaviť), **nescudziteľné** (nemožno ich previesť na iného), **nepremlčateľné** (nepodliehajú premlčaniu, a teda ich trvanie je počas života človeka časovo neobmedzené) a **nezrušiteľné** (existujú nezávisle od vôle zákonodarcu, ktorý ich uznáva, ale nemôže ich zrušiť). Ľudské práva pritom nie sú len etickými a morálnymi princípmi, ale ich dodržiavanie a efektívna ochrana patria k základným črtám každého demokratického a právneho štátu (Mokrá, Siman, 2009).

Historické východiská formulovania základných práv a slobôd vychádzajú z nasledovných dokumentov (Šmihula, 2010):

- **Virgínska deklarácia práv z r. 1776:** Všetci ľudia sú od prírody slobodní a rovní a majú určité vrodené práva, ktorých sa nemôžu vzdať ani v štáte;
- čl. 1 **Deklarácie práv človeka a občana z r. 1789:** Ľudia sa rodia a zostávajú slobodní a rovnoprávni;
- čl. 1 **Všeobecnej deklarácie ľudských práv z r. 1948:** Všetci ľudia sa rodia slobodní a rovní v dôstojnosti a právach.

Po druhej svetovej vojne boli ľudské práva a základné slobody zakotvené vo viacerých medzinárodných dokumentoch[1].

1 Všeobecná deklarácia ľudských práv z roku 1948
Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach z roku 1966

Z hľadiska historického vývoja poznáme tri generácie ľudských práv. Toto členenie vyjadruje nielen podstatu a znaky jednotlivých typov ľudských práv, ale aj historickú genézu ich vzniku.

- Prvá generácia ľudských práv
- Druhá generácia ľudských práv
- Tretia generácia ľudských práv (Prusák, 2001)

Prvá generácia ľudských práv zahŕňa občianske a politické práva. Sú to práva, ktoré sa týkajú slobody jednotlivca a jeho účasti na politickom živote. Hoci táto generácia nesie názov práva občianske a politické, patria do nej aj osobné práva, predovšetkým právo na život. Dodržiavanie občianskych práv štát zabezpečí najmä tým, že nebude jednotlivca v týchto právach obmedzovať. Na realizáciu politických práv je však nevyhnutná iniciatíva občanov. Práva prvej generácie boli po prvýkrát všeobecne deklarované vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv z roku 1948. Sú obsiahnuté v článkoch 3 až 21 Všeobecnej deklarácie ľudských práv a v Medzinárodnom pakte o občianskych a politických právach z roku 1966. Do prvej generácie ľudských práv patria najmä tieto práva (Mokrá, Siman, 2009):

a. občianske práva:
   - právo na život,
   - právo na nedotknuteľnosť osoby a jej súkromia,
   - právo na osobnú slobodu a zákaz nútených prác a služieb,
   - právo na ochranu ľudskej dôstojnosti, osobnej cti, dobrej povesti a na ochranu mena,
   - právo na súkromie,
   - právo na vlastníctvo,
   - právo na nedotknuteľnosť obydlia,
   - právo na listové tajomstvo, tajomstvo dopravovaných správ a iných písomností a na ochranu osobných údajov,
   - sloboda pohybu a pobytu,
   - sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery,
   - právo na spravodlivý proces,
b. politické práva:
   - sloboda prejavu,
   - právo na informácie,
   - petičné právo,
   - zhromažďovacie právo,
   - združovacie právo,

Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach z r. 1966
Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd z r. 1950
Dohovor o zrušení všetkých foriem rasovej diskriminácie z roku 1965,
Americká konvencia ľudských práv z r. 1969,
Dohovor o právach dieťaťa z roku 1989,
Africká charta ľudských práv z r. 1981,
Charta základných práv Európskej únie z r. 2000.

- volebné právo,
- právo na odpor.

Druhú generáciu ľudských práv tvoria hospodárske, sociálne a kultúrne práva. Tieto práva sa týkajú rovnakých podmienok a rovnakého zaobchádzania a súvisia s realizáciou ekonomických a sociálnych úloh štátu. Štáty ich začali uznávať po prvej svetovej vojne. Na rozdiel od prvej generácie ľudských práv je na zabezpečenie dodržiavania práv druhej generácie nevyhnutná činnosť štátu. Rovnako ako prvá generácia ľudských práv aj práva druhej generácie sú upravené vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv z roku 1948 (články 22 až 27), ako aj v osobitom Medzinárodnom pakte o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach z roku 1966. Medzi ľudské práva druhej generácie možno zaradiť najmä tieto práva (Mokrá, Siman, 2009):

a. hospodárske práva:
   - právo na slobodnú voľbu povolania,
   - právo podnikať a uskutočňovať inú zárobkovú činnosť,
   - právo na prácu,
   - právo na spravodlivé a uspokojujúce pracovné podmienky,
   - právo slobodne sa združovať s inými na ochranu svojich hospodárskych a sociálnych záujmov,
   - právo na štrajk,
   - právo žien, mladistvých a osôb zdravotne postihnutých na zvýšenú ochranu zdravia pri práci a osobitné pracovné podmienky,
b. sociálne práva:
   - právo na primerané hmotné zabezpečenie v starobe a pri nespôsobilosti na prácu, ako aj pri strate živiteľa,
   - právo na ochranu zdravia,
   - právo na osobitnú ochranu manželstva, rodičovstva a rodiny,
c. kultúrne práva:
   - právo na vzdelanie,
   - právo na slobodu vedeckého bádania a umenia; právo na zákonnú ochranu tvorivej duševnej činnosti.

Tretia generácia ľudských práv predstavuje práva, ktoré prekračujú rámec prvej a druhej generácie, a zahŕňa pomerne široký okruh práv, ktoré možno charakterizovať ako práva solidarity. Zabezpečenie dodržiavania týchto práv si vyžaduje určitú formu účasti a spolupráce viacerých jednotlivcov a štátov. Realizácia týchto práv presahuje štátne hranice a mnohokrát aj hranice regiónov či kontinentov. Suverenita štátov, kontroverzná povaha týchto práv a rozdielne ekonomické podmienky v rôznych štátoch sú však prekážkou zakotvenia týchto práv v medzinárodných zmluvách. Preto sú práva tretej generácie obsiahnuté iba v nezáväzných dokumentoch, ako je Deklarácia Konferencie Organizácie spojených národov o životnom prostredí človeka (Štokholmská deklarácia) z roku 1972 a Deklarácia z Ria de Janeira o životnom prostredí a rozvoji z roku 1992.

Do tejto tretej generácie práv možno zaradiť (Mokrá, Siman, 2009):

- právo na mier,
- právo na priaznivé životné prostredie,
- právo na hospodársky a sociálny rozvoj,
- práva národnostných a etnických menšín,
- právo na prístup ku kultúrnemu dedičstvu,
- právo na prírodné zdroje,
- právo na komunikáciu,
- právo na medzigeneračnú slušnosť.

Základné práva a slobody sú neodňateľné, nescudziteľné, nepremlčateľné a nezrušiteľné. Netreba však zabúdať na to, že garancie ľudských práv sú recipročne spojené s povinnosťou rešpektovať ľudské práva iných (Bolečeková, Rosputinský, 2008).

Na ochranu ľudských práv **na medzinárodnej úrovni** dohliada predovšetkým **OSN** (pomocou Rady pre ľudská práva), **na európskej úrovni Rada Európy** (prostredníctvom Európskeho súdu pre ľudské práva) (Šmihula, 2010).

Ústava SR nadväzuje na Všeobecnú deklaráciu ľudských práv nasledovne: „...ľudia sú slobodní a rovní v dôstojnosti i v právach". Ústavodarca nepodmieňuje slobodu a rovnosť ľudí žiadnymi kritériami časového, osobného, vecného alebo iného charakteru (Palúš, 2010).

V Slovenskej republike sú základné práva a slobody vymedzené v druhej hlave Ústavy SR, Zákon č. 460 z roku 1992 Zb., kde sa uvádza:

„Ľudia sú slobodní a rovní v dôstojnosti i v právach. Základné práva a slobody sú neodňateľné, nescudziteľné, nepremlčateľné a nezrušiteľné. Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvýhodňovať alebo znevýhodňovať."

Ústava SR zaraďuje medzi základné ľudské práva a slobody:

a) spôsobilosť na práva (čl. 14)
b) právo na život (čl. 15)
c) nedotknuteľnosť osoby (čl. 16)
d) osobnú slobodu (čl. 17)
e) zákaz nútených prác (čl. 18)
f) právo na zachovanie ľudskej dôstojnosti, osobnej cti, dobrej povesti a ochranu mena (čl. 19)
g) právo vlastniť majetok (čl. 20)
h) nedotknuteľnosť obydlia (čl. 21)
i) listové tajomstvo a tajomstvo dopravovaných správ a iných písomností (čl. 22)
j) slobody pohybu a pobytu (čl. 23)
k) slobodu myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery (čl. 24)
l) obranu Slovenskej republiky ako povinnosť a vec cti občanov (čl. 25)

1.2 Vyučovacie metódy a formy vzdelávania k ľudským právam

Nasledujúca podkapitola obsahuje ukážky tvorivých aktivít, ktoré sú zamerané na oboznámenie sa s problematikou ľudských práv. Dôležité je, aby študenti dokázali aplikovať vo svojom konaní jednotlivé ľudské práva a slobody, ktoré vychádzajú zo Všeobecnej deklarácie ľudských práv a prejavujú sa empatiou, zodpovednosťou, tolerantnosťou.

Aktivita: **Brainstorming + Skladačka** (Gogolová, Bagalová, 2007)

Cieľ: Oboznámiť sa so Všeobecnou deklaráciou ľudských práv, podporiť tímové učenie, pomôcť študentom pocítiť vlastnú hodnotu v očiach ostatných a prebrať spoluzodpovednosť za svoje učenie.

Postup: Prostredníctvom metódy brainstormingu, ktorá sa tiež označuje ako „burza dobrých nápadov", sa snažíme so študentami vyprodukovať v čo najkratšom čase čo najviac informácií, ktoré majú v súvislosti so Všeobecnou deklaráciou ľudských práv. Získané informácie budú východiskom pre ďalšiu prácu v skupinách. Informácie zapisujeme na flipchart alebo tabuľu.

1. Rozdelenie do skupín: študentov rozdelíme podľa počtu napr. do 5 skupín (spôsoby delenia do skupín volíme v závislosti od vzťahov, resp. vzájomného poznania sa, je to na vyučujúcom, možností je veľa a závisia od kreativity vyučujúceho).
2. V rámci skupín dostanú študenti Všeobecnú deklaráciu práv, (pozri prílohu č. 5), ktorá je rozdelená podľa článkov do skupín. Možno ju rozstrihať a prispôsobiť počtu študentov (článkov je 30).
3. Ich úlohou je pozorne si prečítať text a oboznámiť s ním ostatných v skupine. Každý zo skupiny je zodpovedný za svoj text.
4. Po individuálnom prečítaní textu sa študenti rozprávajú o právach vo svojom texte, vzájomne si ho interpretujú a uvádzajú príklady porušovania jednotlivých práv. Taktiež uvedú zaradenie daného práva v rámci generácie a skupiny do ktorej patrí.
5. Po skončení vysvetľovania článkov umožníme celoskupinovú diskusiu.

Aktivita: **Mimozemšťania** (Szeghy, 2009)

Cieľ: Uvedomenie si, že všetci sú si rovní bez ohľadu na etnikum alebo rasu. Preto je dôležité zdôrazňovať aj rovnaké zaobchádzanie, konanie, ktoré bude smerovať k rešpektovaniu každého človeka, jeho ľudských práv, ako aj základných slobôd.

Postup:

1. Rozdelenie do skupín – študentov rozdelíme do 5 skupín: mimozemšťanov, belochov, černochov, Aziatov a Rómov. Každej skupine okrem mimozemšťanov povieme, aby sa zamysleli nad svojimi poznatkami a pocitmi vo vzťahu k príslušnej rase či etniku.

6. Každá skupina okrem mimozemšťanov si pripraví 10 charakteristík svojej rasy či etnika, ktoré sú typické pre všetkých z ich rasy alebo etnika. Charakteristiky sa môžu týkať vzhľadu, vlastností, schopností a zvykov. Študenti ich môžu zapisovať na papier alebo flipchart, následne umiestniť na viditeľné miesto. Jednotlivé charakteristiky môžu vyjadriť aj prostredníctvom divadelnej scénky.
7. Skupine mimozemšťanov dajte nasledovnú inštrukciu:
   Ste skupina najlepších vedcov z Ekvalandu a vašou úlohou je zistiť, prečo sa ľudia na Zemi delia podľa rás a etník. Na vašej planéte niečo také neexistuje, a preto tomu nerozumiete. Pripravte si otázky, ktoré budú spochybňovať či vyvracať charakteristiky jednotlivých rás/etník, ktoré budú študenti uvádzať. Napr. keď sa povie, že černosi majú kučeravé vlasy, spýtajte sa, či príslušníci bielej rasy alebo rómskeho etnika nemôžu mať čierne a kučeravé vlasy. Keď sa povie, že Aziati jedia ryžu paličkami a predávajú lacné oblečenie, spýtajte sa, či to robia naozaj všetci a či to nerobí aj nejaký príslušník inej rasy. Tieto otázky si pripravte na základe charakteristík, o ktorých predpokladáte, že sa objavia. Táto úloha je veľmi náročná. Musíte byť pripravení reagovať na základe výpovedí. Ak svoju rolu zahráte naozaj dobre, na konci príslušníci jednotlivých etník/rás dospejú k záveru, že definovať jednotlivé rasy/etniká vlastne nevedia.
8. Prečítajte inštrukciu všetkým skupinám:
   „Navštívila nás vzácna expedícia z inej planéty, ktorá sa volá Ekvaland. Jej prieskumníci zistili, že na našej planéte sa ľudia delia podľa rás a etnických skupín, čo oni nepoznajú. Všetci sú tam malí a zelení. Táto skutočnosť mimozemšťanov natoľko zaujala, že sa rozhodli vyslať svojich najlepších vedcov, aby túto skutočnosť preskúmali. Budú vám klásť otázky a vy sa im snažte vysvetliť, čo sú rasy a etniká a čím sa od seba príslušníci jednotlivých rás a etník líšia.“
9. Prvá skupina začne predstavovať svoju rasu či etnikum pomocou charakteristík. Ak sa preukáže, že daná charakteristika sa vyskytuje aj v inej rase/etniku, žiaci ju škrtnú alebo odstránia a ostatné skupiny si ju zapíšu medzi svoje charakteristiky. Tak by sa mali dopracovať k poznaniu, že nie je možné definovať rasu či etnikum na základe takýchto charakteristík, pretože sa objavujú aj v iných skupinách, alebo neplatia pre všetkých.
10. Na záver zhodnotíme, že ľudstvo je jednotné, sú len rozličné kultúry, odlišné vlastnosti ľudí, ktoré sú výsledkom sociálnych a podnebných činiteľov. Neexistujú menejcenné rasy, všetci sme ľudia s rovnakými právami a slobodami.

Aktivita: Kvíz o ľudských právach a slobodách

1. **Kedy bola prijatá Všeobecná deklarácia ľudských práv?**
   a) 1789
   b) 1966
   c) 1948
2. **Uveďte 4 vlastnosti základných práv a slobôd.**
   a) .....
   b) .....
   c) .....
   d) .....
3. **Čo patrí medzi práva prvej generácie?**
   a) právo na komunikáciu
   b) právo na život
   c) právo na prácu
4. **Čo patrí medzi politické práva?**
   a) sloboda prejavu
   b) právo na vzdelanie
   c) sloboda pohybu a pobytu
5. **Kto dohliada na kontrolu dodržiavania ľudských práv na medzinárodnej úrovni?**
   a) NATO
   b) Rada Európy
   c) Organizácia spojených národov
6. **V ktorej hlave Ústavy SR sú zakotvené ľudské práva a slobody?**
   a) v prvej
   b) tretej
   c) druhej
7. **Uveďte aspoň 5 základných práv a slobôd z Ústavy SR.**
   a) .....
   b) .....
   c) .....
   d) .....
   e) .....

8. **Ktorý dokument predchádzal Všeobecnej deklarácii z 18. storočia?**
   a) Virgínska deklarácia práv
   b) Dohovor o právach dieťaťa
   c) Americká konvencia ľudských práv

9. **Uveďte aspoň tri práva patriace do prvej generácie a príklady ich porušovania.**
   a) .....
   b) .....
   c) .....

10. **Sociálne práva patria do**
    a) prvej generácie práv
    b) druhej generácie práv
    c) tretej generácie práv

Vyhodnotenie:

1. **c;**
2. **nescudziteľné, nepremlčateľné, neodňateľné, nezrušiteľné;**
3. **b;**
4. **a;**
5. **c;**
6. **b;**
7. **Spôsobilosť na práva, právo na život, nedotknuteľnosť osoby, osobnú slobodu, zákaz nútených prác, právo na zachovanie ľudskej dôstojnosti, osobnej cti, dobrej povesti a ochranu mena, právo vlastniť majetok, nedotknuteľnosť obydlia, listové tajomstvo a tajomstvo dopravovaných správ a iných písomností, sloboda pohybu a pobytu, sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery, obrana Slovenskej republiky ako povinnosť a vec cti občanov;**
8. **a;**
9. **pozri vyššie;**
10. **b.**

2. MILÉNIOVÉ ROZVOJOVÉ CIELE Z POHĽADU ZÁKLADNÝCH ĽUDSKÝCH PRÁV A SLOBÔD

2.1 Miléniové rozvojové ciele

Na Miléniovom samite OSN v septembri 2000 potvrdilo 189 členských krajín záväzok venovať najvyššiu pozornosť udržateľnému rozvoju a boju proti chudobe. Miléniové rozvojové ciele sú súborom cieľov zameraných na zastavenie rozširovania chudoby a jej zníženie do roku 2015. Výsledkom iniciatívy je prijatie **8 miléniových rozvojových cieľov (Millennium Development Goals – MDGs)**, ktoré sa stali všeobecne akceptovaným rámcom na meranie pokroku vo svete[2].

Miléniové ciele sústreďujú pozornosť svetového spoločenstva na dosiahnutie podstatného, merateľného zlepšenia kvality života ľudí. Stanovujú merateľné kritériá nielen pre rozvojové krajiny, ale aj pre bohaté krajiny a medzinárodné inštitúcie, ktoré podporujú rozvojové programy v menej rozvinutých častiach sveta.

Cieľ 1 **Odstrániť extrémnu chudobu**

- *Znížiť na polovicu počet ľudí žijúcich z menej ako jedného dolára na deň*
- *Znížiť na polovicu počet ľudí, ktorí trpia hladom*

Extrémna chudoba sa definuje ako príjem menší ako 2 doláre na deň, 23 % populácie rozvojového sveta žije v extrémnej chudobe. Každý piaty človek na Zemi žije v takejto chudobe. Koncentrácia takéhoto obyvateľstva je najmä v južnej a východnej Ázii a subsaharskej Afrike.

815 miliónov ľudí stále nemá dostatok jedla, ktoré potrebujú na to, aby žili zdravý a aktívny život. V rozvojovom svete až dve tretiny detských úmrtí priamo alebo nepriamo zapríčiní podvýživa.

Cieľ 2 **Dosiahnuť základné vzdelanie pre všetkých**

- *Zaistiť, aby mohli deti kdekoľvek na svete, dievčatá aj chlapci, dokončiť základnú školu*

V rozvojových krajinách je asi 80 % detí zapísaných do základných škôl, ale 115 miliónov detí ešte stále školu nenavštevuje a tri pätiny z toho sú dievčatá. Čísla v južnej Ázii a subsaharskej Afrike sú opäť veľmi nízke – približne 57 %. Naviac jeden zo šiestich dospelých je negramotný.

2 Miléniové rozvojové ciele nie sú prvou aktivitou na odstránenie chudoby vo svete. Tieto snahy sa na globálnej úrovni datujú od 60. rokov 20. storočia, ktoré boli Valným zhromaždením OSN vyhlásené za prvú rozvojovú dekádu OSN. Cieľom vytýčeným v tomto období však ešte chýbala záväznosť, a tiež neboli vytvorené mechanizmy na monitorovanie výsledkov podniknutých aktivít (Bolečeková, 2010).

Cieľ 3 **Podporiť rodovú rovnosť a posilniť postavenie žien**

- *Odstrániť nerovnosť pohlaví v základnom a strednom školstve do roku 2005 a na všetkých úrovniach vzdelávania do roku 2015*

Odhadované dve tretiny z 300 miliónov detí bez prístupu ku vzdelaniu sú dievčatá a dve tretiny z 880 miliónov negramotných dospelých sú ženy. Najviac postihnutá je subsaharská a severná Afrika a južná Ázia. Zastúpenie žien všeobecne klesá na druhom a nasledujúcom školskom stupni. Vzdelanie, hlavne žien, má väčší dopad na dojčenskú a detskú úmrtnosť ako spoločný vplyv vyššieho príjmu, lepšej sanitácie a zamestnanosti.

Cieľ 4 **Znížiť detskú úmrtnosť**

- *Znížiť o dve tretiny úmrtnosť detí do päť rokov*

Každý rok zomrie viac ako 10 miliónov detí na choroby, ktorým vieme predchádzať – to je 30 000 denne. V Afrike zomrie ročne viac ako 500 000 žien počas tehotenstva a pôrodu, je tam takmer 100-krát vyššia pravdepodobnosť úmrtia ako v bohatších krajinách.

V subsaharskej Afrike pripadá na tisíc narodených detí 172 úmrtí v porovnaní s 9 úmrtiami z 1 000 narodených v rozvinutých regiónoch. Hlavnými príčinami úmrtí detí mladších ako 5 rokov sú tam malária, akútne dýchacie infekcie, hnačka a AIDS. Každoročne pribúda 600 000 nových prípadov HIV u detí – vo väčšine prípadov sa vírus preniesol od matky.

Cieľ 5 **Zlepšiť zdravotný stav matiek**

- *Znížiť o tri štvrtiny mieru materskej úmrtnosti*

Žena v najchudobnejšej krajine má 100-krát vyššiu šancu zomrieť počas tehotenstva a pôrodu ako žena z rozvinutej krajiny. Až do 80 % úmrtí matiek priamo spôsobuje iba 5 bežných pôrodných komplikácií: krvácanie, infekcia, komplikácie v dôsledku potratu, vysoký krvný tlak a dlhotrvajúci alebo zadržiavaný pôrod. Až do 2 miliónov detí každoročne osirie, pretože ich matka umrela.

Cieľ 6 **Bojovať proti HIV/AIDS, malárii a ďalším chorobám**

- *Zastaviť a zvrátiť šírenie HIV/AIDS*
- *Zastaviť a zvrátiť šírenie malárie a ďalších závažných chorôb*

Viac ako 37,8 milióna ľudí žije s HIV a od prvých prípadov AIDS v roku 1981 už zomrelo viac ako 20 miliónov. 4,8 milióna ľudí sa infikovalo vírusom HIV v roku 2003. V najviac postihnutých krajinách klesne do roku 2010 očakávaná dĺžka života na 30 rokov. V Afrike 13 miliónov detí stratilo aspoň jedného rodiča vinou AIDS, do roku 2010 tento počet stúpne na 25 miliónov.

Približne v 100 krajinách sveta je malária, takmer polovica z nich je v subsaharskej Afrike. Ročne sa počet prípadov malárie odhaduje na 200 – 500 miliónov, z čoho

asi 90 % pripadá na subsaharskú Afriku. Malária zabije ročne 1,1 až 2,7 milióna ľudí, z čoho 1 milión sú deti mladšie ako 5 rokov zo subsaharskej Afriky.

Cieľ 7 **Zabezpečiť udržateľnosť životného prostredia**

- *Integrovať princípy udržateľného života do politiky a programov jednotlivých štátov*
- *a zabrániť stratám prírodných zdrojov*
- *Znížiť na polovicu počet ľudí bez dlhodobo udržateľného prístupu ku zdravotne neškodnej pitnej vode a k základnej hygiene*
- *Dosiahnuť výrazné zvýšenie kvality života minimálne pre 100 miliónov obyvateľov prímestských chudobných štvrtí (slumov)*

Hlavné ohrozenie klimatickou zmenou predstavujú znížené zrážky, zvýšená teplota a premenlivosť zrážok, zvýšené riziko záplav a/alebo sucha a stúpanie morskej hladiny. Lesy sa v 90-tych rokoch minulého storočia vyrúbavali rýchlosťou viac ako 9 miliónov hektárov ročne, čo sa rovná strate 2,4 % z celkovej plochy lesa ročne. 75 % stavu rýb je vyčerpaných na alebo nad ich maximálnu kapacitu a mnohé druhy už skolabovali kvôli nadmernému rybolovu.

Spotreba vody na jedného obyvateľa je 10-krát vyššia v rozvinutých štátoch ako v rozvojových. Na svete žije v slumoch 900 miliónov obyvateľov a toto číslo s najväčšou pravdepodobnosťou ešte vzrastie na odhadované 2 miliardy do roku 2020. Odhaduje sa, že až 72 % mestskej populácie žije v slumoch.

Cieľ 8 **Rozvíjať globálne partnerstvo pre rozvoj**

- *Ďalej rozvíjať otvorený obchodný a finančný systém založený na jasných pravidlách, predvídateľnosti a absencii diskriminácie (vrátane záväzkov usilovať sa o dobré vládnutie, rozvoj a znižovanie chudoby, a to na národnej i medzinárodnej úrovni)*
- *Riešiť špecifické potreby najmenej rozvinutých krajín (prístup pre vývoz z týchto krajín na trhy bez zaťaženia clami a dovoznými kvótami; najviac zadlženým krajinám odpustiť dlhy a zrušiť oficiálny bilaterálny dlh; štedrejšie poskytovať oficiálnu rozvojovú pomoc krajinám, ktoré sa zaviazali znížiť chudobu atď.)*
- *Riešiť špecifické potreby vnútrozemských štátov a malých ostrovných rozvojových štátov*
- *Komplexne riešiť problém zadlženia rozvojových krajín prostredníctvom národných a medzinárodných opatrení s cieľom zaistiť dlhodobú udržateľnosť dlhu zadlžených krajín*
- *V spolupráci s rozvojovými krajinami vytvoriť a realizovať stratégie smerujúce k zaisteniu slušnej a produktívnej práce pre mladých ľudí*
- *V spolupráci s farmaceutickými firmami poskytnúť prístup k dostupným základným liekom v rozvojových krajinách*
- *V spolupráci so súkromným sektorom sprístupniť rozvojovým krajinám výhody nových technológií najmä v informačnej a komunikačnej oblasti*

3.2 Miléniové rozvojové ciele a ľudské práva

Rozvojová pomoc a dodržiavanie ľudských práv podľa Úradu Vysokého komisára OSN pre ľudské práva podporuje blahobyt a slobodu založenú na dôstojnosti a rovnosti medzi ľuďmi. Chudoba nie je len o nedostatku materiálnych statkov, ale tiež o nedostatku statkov sociálnych, medzi ktoré patria prístup ku vzdelaniu, zdravie, osobná bezpečnosť, kultúrna identita, občianske práva, možnosť podieľať sa na politickom riadení a i. Porušovanie ľudských práv je tak príčinou, ako aj dôsledkom chudoby.

V nasledujúcej časti si priblížime jednotlivé miléniové rozvojové ciele z pohľadu a nadväznosti na jednotlivé medzinárodné dokumenty, ktoré zakotvujú základné práva a slobody (pozri podkapitolu č. 1.1). Uvedené dokumenty so znením jednotlivých článkov, pokiaľ sú rozsiahlejšie, sú v komentároch. Dá sa pracovať aj so samostatnými dokumentmi, ktoré sa dajú voľne stiahnuť (pozri prílohy).

Prvým cieľom je ***odstrániť extrémnu chudobu a hlad*** – jeden dolár na deň predstavuje hranicu takzvanej extrémnej chudoby. V roku 2000 žili v extrémnej chudobe 1,2 miliardy ľudí. Všeobecná deklarácia ľudských práv v čl. 25 uvádza:[3] Podľa Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, čl. 11 (skrátene pre tento cieľ) [4].

Aktivita: **Mýty a fakty o chudobe** (Zajac, Návojský, 2006)
Cieľom aktivity je zamyslieť sa nad skutočnými dôvodmi vzniku chudoby. Všetky globálne problémy sú navzájom výrazne prepojené, najviditeľnejšou väzbou je súvis medzi chudobou a hladom. Trhová ekonomika a princíp ponuky a dopytu fungujú na celom svete. Trhy plné potravín nájdeme napr. aj v najchudobnejších častiach Afriky, kde pri stánkoch s jedlom zomierajú podvyživení ľudia.

Postup: Študentom postupne predkladáme mýty a fakty o chudobe a rozvoji, ku ktorým majú zaujať stanovisko, či je to podľa ich názoru mýtus, alebo fakt. Podľa toho sa zaradia do časti priestoru, ktorý sme vopred určili ako zónu mýtu alebo faktu. Následne žiadame zdôvodnenie, prečo zaujali dané stanovisko, a tiež každý mýtus a fakt aplikujeme na ľudské práva: čo možno z pohľadu rozvinutých krajín

3 Každý má právo na životnú úroveň zabezpečujúcu jemu i jeho rodine zdravie a blahobyt vrátane potravy, šatstva, bývania, lekárskej starostlivosti a nevyhnutných sociálnych opatrení, má právo na zabezpečenie v nezamestnanosti, v chorobe, pri pracovnej nespôsobilosti, pri ovdovení, v starobe alebo v ostatných prípadoch straty zárobkových možností, ktoré nastali okolnosťami nezávislými od jeho vôle. Materstvo a detstvo majú nárok na osobitnú starostlivosť a pomoc. Všetky deti, či už sú zrodené v manželstve, či mimo neho, majú rovnakú sociálnu ochranu.

4 ...zmluvné strany paktu uznávajú právo každého jednotlivca na primeranú životnú úroveň pre neho a jeho rodinu zahrňujúce dostatočnú výživu, šatstvo, byt a na neustále zlepšovanie životných podmienok. Štáty, zmluvné strany paktu, uznávajú základné právo každého na oslobodenie od hladu.

ovplyvniť a ktorý zásah je práve naopak zásahom aj do základných ľudských práv a slobôd. Aktivitu môžeme variovať aj tak, že vyberieme dvoch študentov, pričom jednému zadáme, že bude obhajovať stanovisko k výroku ako k mýtu, a druhému ako k faktu bez ohľadu na to, čo si myslia. K jednotlivým tvrdeniam zaujmeme stanovisko napr.:

MÝTY:

1. **Ľudia v rozvojových krajinách si chudobu spôsobujú sami vysokým počtom detí.**
   Stanovisko vyučujúceho: Tento argument sa často uvádza ako dôvod chudoby v rozvojových krajinách. Niektoré bohaté krajiny, napr. USA či Izrael, však majú pôrodnosť vyššiu ako rozvojové krajiny. V rozvojových krajinách prakticky neexistuje sociálny systém (dôchodky, sociálne dávky), preto sú deti tzv. investícia do budúcnosti, lebo sa budú starať o svojich rodičov.
2. **Krajiny sú chudobné kvôli vysokým vojenským výdavkom a neustálym vojnám.**
   Stanovisko vyučujúceho: Mnohí ľudia si pod vplyvom médií myslia, že rozvojové krajiny sú stále vo vojnovom konflikte, to však nie je pravda. Mnohé konflikty sa začínajú práve kvôli chudobe a nespravodlivému rozloženiu zdrojov. Je potrebné zdôrazniť, že práve chudoba je príčinou konfliktu.
3. **Do najchudobnejších krajín smeruje najviac pomoci.**
   Stanovisko vyučujúceho: Najviac pomoci smeruje do krajín so silnou politickou loby, ktoré majú veľké nerastné bohatstvo, silnú historickú väzbu na darcovskú krajinu alebo sa nachádzajú v strategicky významnej vojenskej či geopolitickej lokalite. Skutočne chudobné, izolované a „nezaujímavé" krajiny dostávajú oveľa menej pomoci.
4. **Chudobu spôsobuje vysoká populácia a hustota obyvateľstva.**
   Stanovisko vyučujúceho: V Európe je mnoho bohatých krajín s vysokým počtom obyvateľov či s hustotou populácie omnoho vyššou ako je priemer v rozvojových krajinách (napr. Holandsko, Belgicko, Veľká Británia).

FAKTY:

1. **Vzdelaní ľudia robia krajinu bohatšou.**
   Stanovisko vyučujúceho: Vzdelávanie je jedna z najúčinnejších metód zvyšovania produktivity v poľnohospodárstve, priemysle a službách a jeho úroveň má vplyv na ekonomický rast krajiny. To však znamená, že chudobné krajiny nedokážu zabezpečiť bezplatné vzdelávanie a chudobní rodičia nemajú zdroje na zaplatenie výdavkov súvisiacich so školou.
2. **Ľudia v bohatých krajinách žijú dlhšie.**
   Stanovisko vyučujúceho: Toto tvrdenie nemusí vždy platiť, aj keď bohatstvo ovplyvňuje dĺžku života. Obyvatelia rozvinutých krajín majú prístup ku kvalitným potravinám, pitnej vode, lekárskej starostlivosti. Samozrejme, dĺžka života je ovplyvnená aj ďalšími faktormi.

3. **Ľudia s prístupom k pitnej vode žijú dlhšie.**
   Stanovisko vyučujúceho: Jeden z najdôležitejších faktorov, ktoré majú vplyv na detskú úmrtnosť, ale aj na dĺžku života, je zdraviu škodlivá voda. Každý deň zomrie 10 000 ľudí kvôli takejto vode.
4. **Deti narodené vzdelaným ženám majú väčšiu pravdepodobnosť prežiť a vzdelané ženy majú menej detí.**
   Stanovisko vyučujúceho: Výskumy poukazujú na to, že vzdelávanie žien je jedna z najúčinnejších metód boja proti chudobe. Každý rok vzdelávania žien zvyšuje šancu prežitia ich dieťaťa. Ak majú ženy menej detí, pozitívne sa to odzrkadľuje na ich zdravotnom stave, vedia zabezpečiť lepšiu zdravotnú starostlivosť sebe aj svojim deťom.

Zhrnutie: V súčasnosti sa globálne vzdialenosti skracujú. Napriek tomu, že sa osobne nestretávame, sme spojení s ľuďmi žijúcimi na miestach, kde sa nikdy nedostaneme. Pomáhať odstrániť chudobu môžeme kúpou produktov z rozvojových krajín, ale aj šírením osvety o chudobe.[5]

Druhým cieľom je ***dosiahnuť všeobecné základné vzdelanie.*** Častou prekážkou vzdelávania je jeho nedostupnosť a vysoké náklady. Mnohé deti musia navyše namiesto chodenia do školy pracovať, aby pomohli uživiť rodinu. V rámci Všeobecnej deklarácie ľudských práv možno vychádzať opäť z článku 25 ako v predchádzajúcom cieli. Podľa Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, čl. 13 a 14 (skrátené).[6]

Podľa Dohovoru o právach dieťaťa, čl. 28(a): *„Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, uznávajú právo dieťaťa na vzdelanie a s cieľom postupného uskutočňovania tohto práva a na základe rovných možností najmä: zavádzajú pre všetky deti bezplatné a povinné základne vzdelanie.“*

5 Viac aktivít na tému chudoba nájdete napr.: Hipš, J., Ďurišová, P.: *Svet je len jeden* (príručka globálneho rozvojového vzdelávania), 2006. ISBN 80-7164-420-X.

6 Zmluvné strany paktu uznávajú právo každého na vzdelanie. Súhlasia, že vzdelanie bude smerovať k plnému rozvoju ľudskej osobnosti, zmyslu pre jej dôstojnosť a posilneniu úcty k ľudským právam a základným slobodám. Súhlasia, že vzdelanie má umožniť všetkým osobám účinnú účasť v slobodnej spoločnosti, napomáhať vzájomnému porozumeniu, znášanlivosti a priateľstvu medzi všetkými národmi a všetkými rasovými, etnickými a náboženskými skupinami... ako rozvoj činnosti Organizácie Spojených národov na zachovanie mieru. Zmluvné strany paktu, uznávajú, že so zreteľom na dosiahnutie plného uskutočnenia tohto práva:

- základné vzdelanie bude povinné a slobodne prístupné všetkým;
- stredoškolské vzdelanie vo svojich rozličných formách, zahŕňajúc do toho technické a odborné stredoškolské vzdelanie, sa všeobecne umožní a sprístupní každému všetkými vhodnými prostriedkami a najmä postupným zavádzaním bezplatného vzdelania;
- vyššie vzdelanie sa takisto sprístupní každému, a to podľa schopností všetkými vhodnými prostriedkami a najmä postupným zavádzaním bezplatného vzdelania;

Podľa Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien, čl. 10 (skrátené): „*Štáty, zmluvné strany, prijmú všetky príslušné opatrenia na odstránenie diskriminácie žien, aby im boli zabezpečené rovnaké práva s mužmi v oblasti vzdelania a najmä na základe rovnoprávnosti mužov a žien*."

AKTIVITA : Vzdelanie pre všetkých (Zajac, Návojský, 2006)
Cieľom aktivity je uvedomiť si potrebu a význam vzdelania a zamyslieť sa nad príčinami absencie základného vzdelania v rozvojových krajinách. Navrhnúť možnosti zlepšenia prístupu ku vzdelaniu.

Postup: Študentom uvedieme niektoré z tvrdení: *Každý by mal mať právo chodiť do školy. Ak sa v niektorých kultúrach vzdelávanie žien považuje za zbytočné, ženy by nemali chodiť do školy. Za základné vzdelanie by sa nikde na svete nemalo platiť. Pokiaľ dieťa pomáha živiť rodinu, nemusí chodiť do školy. Vzdelanie nám pomáha získať lepšiu kvalitu života.*

Podobne ako v predošlej aktivite môžeme študentov vyzvať, aby sa zaradili podľa toho, ako s daným tvrdením súhlasia, resp. nesúhlasia. Následne ich vyzveme, aby sa zamysleli nad najčastejšími príčinami absencie vzdelania v rozvojových krajinách a na porovnanie aj v rozvinutých krajinách. Necháme ich vybrať 5 najčastejších príčin v rozvojových krajinách a prostredníctvom workshopov študentov rozdelíme do piatich skupín. Každá skupina bude navrhovať možnosti riešenia jednej z uvedených príčin. Po určitom časovom intervale sa v smere hodinových ručičiek presunú k ďalšej príčine. Takto sa vystriedajú pri každej. Návrhy na riešenie by sa nemali opakovať, v každej skupine môžeme určiť facilitátora, ktorý bude usmerňovať a podnecovať aktivitu, toto však môže robiť aj samotný vyučujúci.

Ako pomôcka môže vyučujúcemu slúžiť nasledovný obrázok (Zajac, 2012), kde je znázornená vzájomná prepojenosť dôsledkov nedostatočného vzdelania:

Tretím cieľom je ***podporiť rodovú rovnosť a posilniť postavenie žien.*** Chudobných žien je dvakrát viac ako chudobných mužov. Nie je náhoda, že sa dôležitým ukazovateľom pokroku v tejto oblasti stal pomer prístupu chlapcov a dievčat ku vzdelaniu. Dve tretiny negramotných dospelých tvoria ženy. Zakotvenie tohto cieľa vyplýva aj zo Všeobecnej deklarácie ľudských práv, čl. 2: *„Každý je oprávnený na všetky práva a slobody, ktoré stanovuje táto deklarácia,* ***bez akéhokoľvek rozdielu*** *rasy, farby pleti,* ***pohlavia****, jazyka, náboženstva, politického alebo iného zmýšľania, národnostného alebo sociálneho pôvodu, majetku, rodu alebo iného postavenia."* Podľa Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien je celý dokument zameraný na zrovnoprávnenie pohlaví. Podľa Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, čl. 3: *„Štáty, zmluvné strany paktu, sa zaväzujú, že zabezpečia rovnaké*

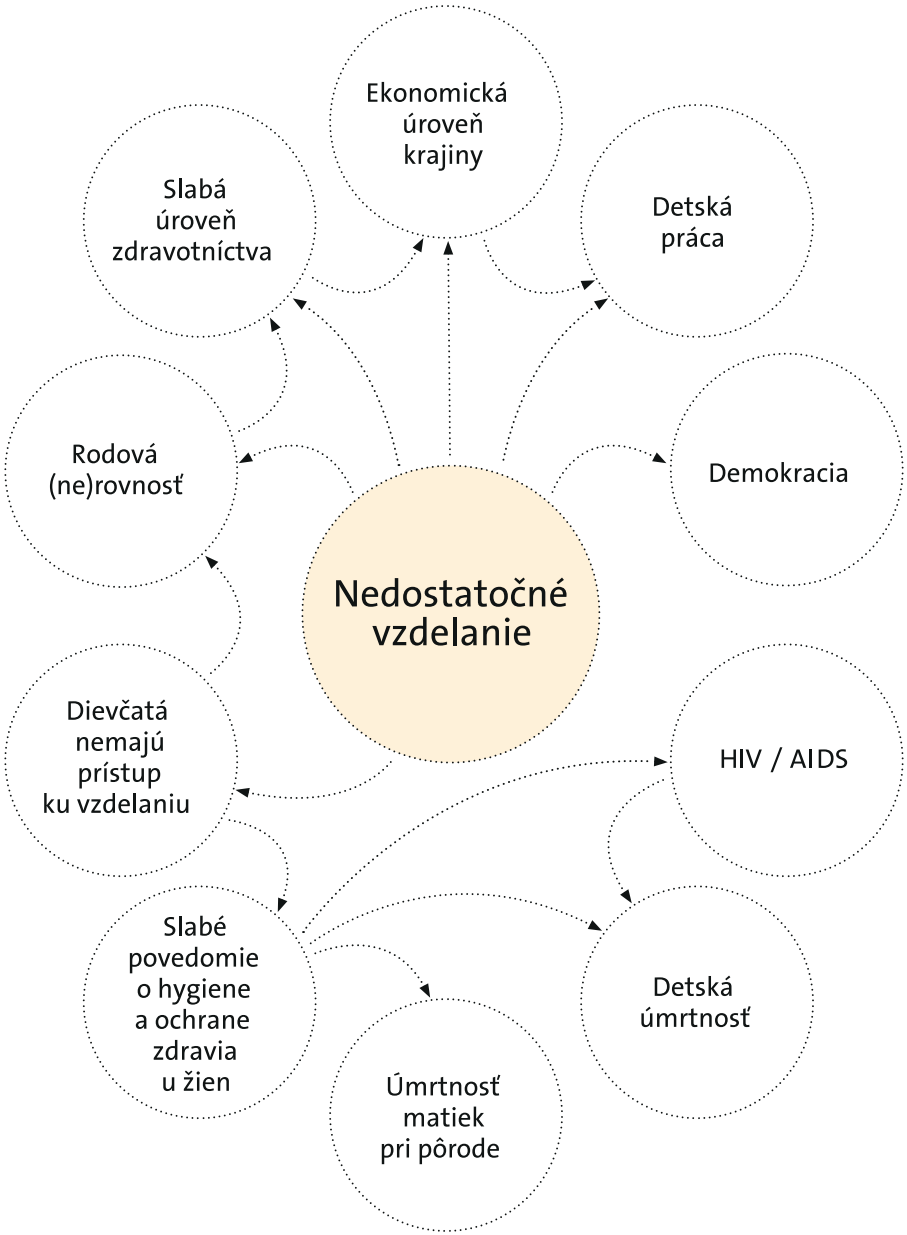
Ekonomická úroveň krajiny
Slabá úroveň zdravotníctva
Detská práca
Rodová (ne)rovnosť
Demokracia
Nedostatočné vzdelanie
Dievčatá nemajú prístup ku vzdelaniu
HIV / AIDS
Slabé povedomie o hygiene a ochrane zdravia u žien
Detská úmrtnosť
Úmrtnosť matiek pri pôrode

práva mužov a žien pri používaní všetkých hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv uvedených v tomto pakte.“ Podľa Dohovoru o právach dieťaťa, čl. 2.: *„Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou tohto Dohovoru, sa* ***zaväzujú rešpektovať a zabezpečiť práva ustanovené týmto Dohovorom každému dieťaťu nachádzajúcemu sa pod ich jurisdikciou bez akejkoľvek diskriminácie podľa*** *rasy, farby pleti,* ***pohlavia****, jazyka, náboženstva, politického alebo iného zmýšľania, národnostného, etnického alebo sociálneho pôvodu, majetku, telesnej alebo duševnej nespôsobilosti, rodu a iného postavenia dieťaťa alebo jeho rodičov alebo zákonných zástupcov.“*

Aktivita: **Robíme rozhodnutia** (Bagalová, Gogolová, 2007)

Postup: Požiadajte študentov, aby si spomenuli na nejaké dôležité rozhodnutie v ich vlastnej rodine, ktoré malo dopad na všetkých jej členov. Uveďte, či išlo o rozhodnutie otca, matky alebo oboch rodičov súčasne. Diskutujte, o ktorých rodinných záležitostiach rozhodujú muži a o ktorých ženy. Následne ich požiadajte, aby na papier napísali zoznam rozhodnutí, ktoré sa uskutočnili v posledných piatich rokoch a mali dopad na celú spoločnosť (napr. založenie novej strany, postavenie či zatvorenie nemocnice, rozdeľovanie pozemkov, zvyšovanie cestovného v autobusovej doprave).

Každej skupine zadajte jeden prípad a požiadajte ich, aby zistili:

- Aký dopad majú jednotlivé rozhodnutia na občanov v závislosti od pohlavia? Dotýkajú sa určitým spôsobom iba žien a dievčat, či iba mužov a chlapcov?
- Napíšte všetky rozhodnutia, tiež ktorá zo strán ho urobila a aké v nej bolo zastúpenie mužov a žien.
- V čom by sa líšili jednotlivé rozhodnutia, keby ich robila strana, v ktorej je rovnaké zastúpenie mužov i žien?

Následne zhrnieme problematiku s dôrazom na základné práva a slobody každého bez ohľadu na pohlavie.

Štvrtým cieľom je ***znížiť detskú úmrtnosť.*** Podľa Všeobecnej deklarácie ľudských práv, čl. 25(2): *„Materstvo a detstvo majú nárok na osobitnú starostlivosť a pomoc. Všetky deti, či už sú zrodené v manželstve, či mimo neho, majú rovnakú sociálnu ochranu.“* Podľa Dohovoru o právach dieťaťa je to čl. 6[7], podľa Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, čl. 12(2)(a)[8].

7 Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, uznávajú, že každé dieťa má prirodzené právo na život. Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, zabezpečujú v najvyššej možnej miere zachovanie života a rozvoj dieťaťa.“ Čl. 24(2)(a): „Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, sledujú plné uskutočňovanie tohto práva, a najmä robia potrebné opatrenia na znižovanie dojčenskej a detskej úmrtnosti.

8 Štáty, zmluvné strany paktu, urobia opatrenia na dosiahnutie plného uskutočnenia tohto práva, ktoré budú zahŕňať: opatrenia na zníženie počtu potratov a dojčenskej úmrtnosti a opatrenia pre zdravý vývoj dieťaťa.

Aktivita: **Zdravie detí** (Zajac, Návojský, 2006)
Cieľom aktivity je uvedomiť si dôležitosť zdravia a možnosti, ktoré máme pri prevencii a liečení chorôb v porovnaní s deťmi v rozvojových krajinách. Táto aktivita sa s prispôsobením otázok dá využiť aj pri cieľoch č. 5 a 6.

Postup: Rozdeľte študentov do počtom rovnakých skupín. Každá skupina dostane jeden flipchart. Rozdelí ho na tri časti, pričom prvá časť bude zameraná na tému: *Čo potrebujú deti na Slovensku, aby predišli chorobám?* Druhá téma: *Čo potrebujú deti na Slovensku, aby sa vyliečili, keď sú choré?* Tretia téma: *Čo spôsobuje chorobu deťom v rozvojových krajinách, resp. čo potrebujú deti v rozvojových krajinách, aby sa vyliečili alebo predišli chorobám?*
Ku každej téme by sa mal vyjadriť každý zo skupiny buď textom na papier, alebo znázornením, následne sa skupiny vymenia, až kým postupne všetky skupiny neznázornia svoje odpovede na všetky určené témy. Na konci aktivity nasleduje diskusia a návrhy možností ako zlepšiť situáciu v súvislosti so zdravím v rozvojových krajinách.

Piatym cieľom je ***zlepšiť zdravotný stav matiek.*** Podľa Všeobecnej deklarácie ľudských práv, čl. 25: *„Každý má právo na životnú úroveň zabezpečujúcu jemu i jeho rodine zdravie a blahobyt vrátane potravy, šatstva, bývania, lekárskej starostlivosti a nevyhnutných sociálnych opatrení, má právo na zabezpečenie v nezamestnanosti, v chorobe, pri pracovnej nespôsobilosti, pri ovdovení, v starobe alebo v ostatných prípadoch straty zárobkových možností, ktoré nastali okolnosťami nezávislými od jeho vôle.“* Podľa Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien,[9] sú to čl. 10(h), čl. 11(f), čl. 12, čl. 14(b). Podľa Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, čl. 12: *„Štáty, zmluvné strany paktu, uznávajú právo každého na dosiahnutie najvyššej dosažiteľnej úrovne fyzického a duševného zdravia.“*

9 Štáty, zmluvné strany, prijmú všetky príslušné opatrenia na odstránenie diskriminácie žien, aby im boli zabezpečené rovnaké práva s mužmi v oblasti vzdelania, a najmä – na základe rovnoprávnosti mužov a žien – opatrenia slúžiace na zabezpečenie: prístupu k osobitným vzdelávacím informáciám, ktoré pomáhajú zabezpečiť zdravie a blaho rodiny, včítane informácií a rád, pokiaľ ide o plánovanie rodiny. Čl. 11(f): Štáty, zmluvné strany, prijmú všetky príslušné opatrenia na odstránenie diskriminácie žien v zamestnaní s cieľom zabezpečiť na základe rovnoprávnosti mužov a žien rovnaké práva, najmä: práva na ochranu zdravia a na bezpečné pracovné podmienky včítane ochrany poslania ženy ako matky. Čl. 12: Štáty, zmluvné strany, prijmú všetky príslušné opatrenia na odstránenie diskriminácie žien v oblasti starostlivosti o zdravie s cieľom zabezpečiť na základe rovnoprávnosti mužov a žien prístup ku zdravotníckym službám, včítane tých, ktoré sa vzťahujú na plánovanie rodiny. Čl. 14(b): Štáty, zmluvné strany, prijmú všetky príslušné opatrenia na odstránenie diskriminácie žien vo vidieckych oblastiach s cieľom zabezpečiť im na základe rovnoprávnosti mužov a žien účasť na rozvoji vidieka a na prospechu z neho. Najmä týmto ženám zabezpečia právo na prístup k primeraným zariadeniam starostlivosti o zdravie, včítane informácií, poradenstva a služieb v oblasti plánovania rodiny.

Podľa Dohovoru o právach dieťaťa, čl. 24(2)(d): *„Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, sledujú plné uskutočňovanie tohto práva a najmä robia potrebné opatrenia na poskytnutie zodpovedajúcej starostlivosti matkám pred aj po pôrode."*

Šiestym cieľom je ***bojovať proti HIV/AIDS, malárii a ďalším chorobám.*** Podľa Všeobecnej deklarácie ľudských práv je tento cieľ obsiahnutý v čl. 25[10]. Podľa Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, čl. 12: *„Štáty, zmluvné strany paktu, uznávajú právo každého na dosiahnutie najvyššej dosažiteľnej úrovne fyzického a duševného zdravia."* Podľa Dohovoru o právach dieťaťa je to čl. 24[11]. Podľa Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien je to čl. 12[12].

10 Každý má právo na životnú úroveň zabezpečujúcu jemu i jeho rodine zdravie a blahobyt vrátane potravy, šatstva, bývania, lekárskej starostlivosti a nevyhnutných sociálnych opatrení, má právo na zabezpečenie v nezamestnanosti, v chorobe, pri pracovnej nespôsobilosti, pri ovdovení, v starobe alebo v ostatných prípadoch straty zárobkových možností, ktoré nastali okolnosťami nezávislými od jeho vôle. Materstvo a detstvo majú nárok na osobitnú starostlivosť a pomoc. Všetky deti, či už sú zrodené v manželstve, či mimo neho, majú rovnakú sociálnu ochranu.

11 Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, uznávajú právo dieťaťa na dosiahnutie najvyššie dosiahnuteľnej úrovne zdravotného stavu a na využívanie liečebných a rehabilitačných zariadení. Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, sa usilujú o zabezpečenie toho, aby žiadne dieťa nebolo pozbavené svojho práva na prístup k uvedeným zdravotníckym službám. Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, sledujú plné uskutočňovanie tohto práva, a najmä robia potrebné opatrenia: na znižovanie dojčenskej a detskej úmrtnosti; na zabezpečenie nevyhnutnej lekárskej pomoci a zdravotníckej starostlivosti pre všetky deti s dôrazom na rozvoj základnej lekárskej starostlivosti; na potláčanie chorôb a podvýživy tiež v rámci základnej lekárskej starostlivosti, okrem iného aj využívaním ľahko dostupnej technológie a poskytovaním dostatočne výživnej stravy a čistej pitnej vody, pričom sa berie ohľad na nebezpečenstvá a riziká znečistenia životného prostredia; d) na poskytnutie zodpovedajúcej starostlivosti matkám pred aj po pôrode; na zabezpečenie toho, aby všetky zložky spoločnosti, najmä rodičia a deti, boli informované o zdraví a výžive detí, prednostiach dojčenia, hygiene, sanitárnych podmienkach prostredia detí aj o predchádzaní nešťastným prípadom, aby mali prístup ku vzdelaniu a boli podporované pri využívaní týchto základných znalostí; na rozvoj osvety a služieb v oblasti preventívnej zdravotnej starostlivosti, poradenskej služby týkajúcej sa účinných a potrebných opatrení na odstránenie všetkých tradičných praktík škodiacich zdraviu detí a rodičov a na výchovu k plánovanému rodičovstvu.

12 Štáty, zmluvné strany, prijmú všetky príslušné opatrenia na odstránenie diskriminácie žien v oblasti starostlivosti o zdravie, s cieľom zabezpečiť na základe rovnoprávnosti mužov a žien prístup k zdravotníckym službám včítane tých, ktoré sa vzťahujú na plánovanie rodiny. Bez ujmy zabezpečia štáty, zmluvné strany, ženám príslušné služby v súvislosti s tehotenstvom, šestonedelím a popôrodným obdobím, pričom podľa potreby budú tieto služby bezplatné, a takisto zabezpečia zodpovedajúcu výživu počas tehotenstva a dojčenia.

Aktivita: **Projekt** (Zajac, 2012)
Cieľom aktivity je využívať rôzne typy prezentácií, identifikovať a popísať problém a podstatu javu, na základe získaných informácií formulovať jednoduché závery, kultivovane predstaviť svoje produkty, názory, pracovať v skupine.

Postup: Študentov rozdelíme do štyroch skupín a dáme im jeden globálny zdravotný problém: malária, HIV/AIDS, tuberkulóza, prístup k čistej vode a hygiena. Skupinám oznámte, že ich cieľom bude počas jedného týždňa (alebo presne určeného počtu dní) naštudovať danú tému, získať o nej základné informácie, spoznať fakty, príčiny a súvislosti, dobre sa v téme orientovať a následne navrhnúť riešenia, ktoré by pomohli situáciu zlepšiť. Na ďalšie stretnutie si pripraviť prezentovanie daného zdravotného problému formou powerpointovej prezentácie, plagátu a pod.

Siedmym cieľom je ***zabezpečiť udržateľnosť životného prostredia.*** Vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv je zakotvený v čl. 25(1)[13]. Podľa Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach je to čl. 1(1)[14], podľa Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien čl. 14(2)(h)[15] a podľa Dohovoru o právach dieťaťa čl. 24[16].

V posledných rokoch nastal vo svete obrovský nárast počtu obyvateľov a výrazne sa zvýšila priemyselná výroba. Výsledkom je poškodenie Zeme, ktorá je stále viac zraniteľná. Uchovanie kvalitného a udržateľného životného prostredia a starostlivosť oň je v záujme každého z nás. Dôležitá je vzájomná spolupráca, angažovanosť a záujem o dosiahnutie spoločnej veci, ktorou môžeme zabrániť devastácii prírody na lokálnej, ale aj globálnej úrovni (Zajac, Návojský, 2006).

13 Každý má právo na takú životnú úroveň, ktorá zabezpečí jemu i jeho rodine zdravie a blahobyt vrátane potravy, šatstva, bývania, lekárskej starostlivosti a nevyhnutných sociálnych opatrení; má právo na zabezpečenie v nezamestnanosti, v chorobe, pri pracovnej nespôsobilosti, pri ovdovení, v starobe alebo v ostatných prípadoch straty zárobkových možností, ktoré nastali okolnosťami nezávislými od jeho vôle.

14 Štáty, zmluvné strany paktu, uznávajú právo každého jednotlivca na primeranú životnú úroveň pre neho a jeho rodinu zahrňujúce dostatočnú výživu, šatstvo, byt a na neustále zlepšovanie životných podmienok. Zmluvné štáty podniknú zodpovedajúce kroky, aby zabezpečili uskutočnenie tohto práva a na dosiahnutie tohto cieľa uznávajú zásadnú dôležitosť medzinárodnej spolupráce založenej na slobodnom súhlase.

15 Štáty, zmluvné strany, prijmú všetky príslušné opatrenia na odstránenie diskriminácie žien vo vidieckych oblastiach s cieľom zabezpečiť im na základe rovnoprávnosti mužov a žien účasť na rozvoji vidieka a na prospechu z neho, a najmä týmto ženám zabezpečia právo mať primerané životné podmienky najmä pokiaľ ide o bývanie, sanitárne zariadenia, dodávky elektriny a vody, dopravu a spoje.

16 Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, sledujú plné uskutočňovanie tohto práva, a najmä robia potrebné opatrenia: na potláčanie chorôb a podvýživy, tiež v rámci základnej lekárskej starostlivosti, okrem iného tiež využívaním ľahko dostupnej technológie a poskytovaním dostatočne výživnej stravy a čistej pitnej vody, pričom sa berie ohľad na nebezpečenstvá a riziká znečistenia životného prostredia.

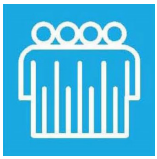

Posledným cieľom je ***rozvíjať globálne partnerstvo pre rozvoj***. Podľa Všeobecnej deklarácie ľudských práv je to čl. 22[17], podľa Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach čl. 2(1), čl. 15(4), čl. 22, čl. 23[18] a podľa Dohovoru o právach dieťaťa čl. 4, čl. 24(4), čl. 28(3)[19].

Dosiahnutie miléniových rozvojových cieľov nie je možné bez spolupráce a partnerstva medzi rozvojovými a rozvinutými krajinami. Rozvojové krajiny by sa mali zamerať na zabezpečenie dobre fungujúcej ekonomiky, transparentné vládnutie bez korupcie a byrokracie a dodržiavanie ľudských práv a sociálnych práv v demokratickej spoločnosti. Rozvinuté krajiny by mali splniť záväzok podporovať rozvojové krajiny v rámci zvýšenia rozvojovej pomoci a zlepšenia jej efektívnosti, ďalej odpustenia dlhov rozvojovým krajinám a podporovať obchod, ktorý by bol založený na spravodlivých, nediskriminujúcich pravidlách (Zajac, Návojský, 2006).

17 Každý človek má ako člen spoločnosti právo na sociálne zabezpečenie a nárok na to, aby národným úsilím aj medzinárodnou súčinnosťou a v súlade s organizáciou a s prostriedkami príslušného štátu mu boli zaručené hospodárske, sociálne a kultúrne práva nevyhnutné pre jeho dôstojnosť a slobodný rozvoj jeho osobnosti. Čl. 28: Každý má právo na to, aby vládol taký spoločenský a medzinárodný poriadok, v ktorom by práva a slobody stanovené v tejto deklarácii boli plne uskutočnené.

18 Každý štát, ktorý je zmluvnou stranou paktu, sa zaväzuje podniknúť pri maximálnom využití svojich zdrojov samostatne aj prostredníctvom medzinárodnej súčinnosti a spolupráce hospodárske a technické kroky na postupné dosiahnutie plného uskutočnenia práv uznaných v tomto pakte, a to všetkými vhodnými prostriedkami, včítane prijatia zákonodarných opatrení. Čl. 11(1): Štáty, zmluvné strany paktu, uznávajú právo každého jednotlivca na primeranú životnú úroveň pre neho a jeho rodinu zahrňujúce dostatočnú výživu, šatstvo, byt a na neustále zlepšovanie životných podmienok. Zmluvné štáty podniknú zodpovedajúce kroky, aby zabezpečili uskutočnenie tohto práva, uznávajúc na dosiahnutie tohto cieľa zásadnú dôležitosť medzinárodnej spolupráce založenej na slobodnom súhlase. Čl. 15(4): Štáty, zmluvné strany paktu, uznávajú prospech vyplývajúci z povzbudzovania a rozvoja medzinárodných stykov a spolupráce vo vedeckej a kultúrnej oblasti. Čl. 22: Hospodárska a sociálna rada môže upozorniť iné orgány Organizácie Spojených národov, ich podriadené zložky a odborné organizácie zaoberajúce sa poskytovaním technickej pomoci na akékoľvek záležitosti vyplývajúce zo správ spomenutých v tejto časti paktu, ktoré by mohli takým orgánom pomôcť – v rámci ich kompetencie – pri rozhodovaní o vhodnosti medzinárodných opatrení, ktoré by mohli prispieť k účinnému a postupnému plneniu tohto paktu. Čl. 23: Štáty, zmluvné strany paktu, súhlasia s tým, že medzinárodné opatrenie na dosiahnutie práv uznaných v tomto pakte zahŕňa také metódy, ako je uzavieranie dohovorov, prijímanie odporúčaní, poskytovanie technickej pomoci, konanie regionálnych a technických zasadaní za účelom konzultácií, ako aj štúdie organizované v spojení s príslušnými vládami.

19 Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, urobia všetky potrebné zákonodarné, správne a iné opatrenia na vykonávanie práv uznaných týmto Dohovorom. Pokiaľ ide o hospodárske, sociálne a kultúrne práva, štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, uskutočňujú také opatrenia v maximálnom rozsahu svojich prostriedkov a v prípade potreby aj v rámci medzinárodnej spolupráce. Čl. 24(4): Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, sa zaväzujú podporovať medzinárodnú spoluprácu na postupné dosiahnutie plného uskutočňovania práva uznaného v tomto článku. V tejto súvislosti sa berie osobitný zreteľ na potreby rozvojových krajín. A čl. 28(3): Štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, rozvíjajú a podporujú medzinárodnú spoluprácu vo veciach týkajúcich sa vzdelania, najmä s cieľom prispieť k odstráneniu nevedomosti a negramotnosti vo svete a s cieľom uľahčiť prístup k vedecko-technickým poznatkom a moderným metódam výučby. V súvislosti s tým sa bude brať osobitný ohľad na rozvojové krajiny.

Bibliografické odkazy:

1. BOLEČEKOVÁ, M., ROSPUTINSKÝ, P.: *Ľudské práva vybraných skupín migrujúcich osôb.* In: BENDÍKOVÁ, M. (ed.): *Medzikultúrny dialóg a migrácia.* Zborník. Prešov: Zastúpenie Európskej komisie na Slovensku, Centrum pre európsku politiku, 2008. ISBN 978-80-7165-735-4, s. 17 – 29.
2. BOLEČEKOVÁ, M. 2010: *Plnenie Miléniových rozvojových cieľov.* In: *INTERPOLIS ´10. B*anská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2010. ISBN 978-80-557-0155-4, s. 336 – 342.
3. HOFFMANOVÁ, V. 2005: *Predchádzajme intolerancii výchovou k dodržiavaniu ľudských práv.* Prešov: MPC, 2005. ISBN 80-8045-372-1.
4. BAGALOVÁ, Ľ., GOGOLOVÁ, D. 2007. *Ľudské práva a zručnosti potrebné na ich uplatnenie.* Bratislava: ŠPÚ, 2007. ISBN 978-80-89225-26-2.
5. PRUSÁK, J. 2001: *Teória práva.* Bratislava: PrF UK, 2001. ISBN 80-7160-146-2.
6. ŠMIHULA, D. 2010: *Teória štátu a práva.* Bratislava: Epos, 2012. ISBN 978-80-8057-854-1.
7. PALÚŠ, I., SOMOROVÁ, Ľ. 2010: *Štátne právo Slovenskej republiky.* Košice, 2010. ISBN 978-80-7097-787-3.
8. SZEGHY, P. a kolektív autorov 2009: *MultikulturART – spoznaj kultúru menšín.* Metodický materiál na multikultúrnu výchovu. Bratislava: Človek v ohrození, 2009. ISBN 978-80-7114-777-0.
9. ZAJAC, L., NÁVOJSKÝ, A. 2006: *Panáčik proti chudobe*. Metodická príručka pre učiteľov. Trenčín: MPC, 2006. ISBN 80-969457-6-9.
10. ZAJAC, L. 2012: *Afganistan a Miléniové rozvojové ciele*. Metodická príručka pre základné a stredné školy. Devín, 2012.

Prílohy:

č. 5 (a) Všeobecná deklarácia ľudských práv – úplné znenie
č. 5 (b) Všeobecná deklarácia ľudských práv – skrátená verzia
č. 6 Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach
č. 7 Dohovor o právach dieťaťa
č. 8 Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien

O autorke:

Priezvisko a meno: **Lucia Kamarášová**
Adresa pracoviska: **Katedra pedagogiky, PF UMB, Ružová 13,**
974 11 Banská Bystrica
lucia.kamarasova@umb.sk

Kvalifikácia:

- absolventka bakalárskeho štúdia v odbore sociálna práca (2003)
- absolventka magisterského štúdia v odbore pedagogika, špecializácia sociálna pedagogika (2005)
- rigorózne pokračovanie v odbore Pedagogika (2007) na PF UMB v Banskej Bystrici
- doktorandské štúdium na PF UMB v Banskej Bystrici v odbore Pedagogika, (PhD, 2009)

Súčasné pracovné zaradenie na funkčnom mieste:
odborná asistentka, Katedra pedagogiky, PF UMB (2009 – po súčasnosť)

MULTIKULTÚRNE VZDELÁVANIE

Katarína Kurčíková

Anotácia:

V úvodnej časti príspevku sa zameriame na tematický celok, ktorý bude východiskom pre multikultúrnu/interkultúrnu výchovu a vzdelávanie ako dôležitú súčasť globálneho vzdelávania. Rozoberieme základné pojmy, ktoré sa týkajú predmetnej problematiky. V ďalšej časti priblížime teoretické informácie o východiskách a možnostiach realizácie multikultúrnej výchovy a vzdelávania v edukačnom procese. Súčasťou bude aj význam a charakter multikultúrnej výchovy a cieľové skupiny multikultúrnej výchovy. V záverečnej časti načrtneme metodické možnosti, ktoré by sa dali využiť vo vzdelávacom procese. Tieto aktivity by mali napomôcť pri identifikácii a rešpektovaní rôznych kultúr, ako aj pri rozvíjaní poznania, sebareflexie, tolerancie, empatie, akceptácii a spolupráci.

Kľúčové slová: multikultúrna výchova a vzdelávanie, multikulturalita, kultúra

Európa zohráva dôležitú úlohu v globálnom hospodárstve, politike i histórii. Dnes má tento takzvaný starý kontinent novú tvár, ktorá sa prejavuje rozmanitosťou kultúr a príchodom mnohých ľudí: turistov, ale aj migrantov. Európsky občan, zahraničný turista i migrant sa môžu ocitnúť v rôznych situáciách, ktoré majú problémový charakter. Je potrebné veriť, že medzinárodné inštitúcie, ale i organizácie na národnej, miestnej či regionálnej úrovni vedia ihneď reagovať a hľadať riešenia všetkých problémov, ktoré tieto situácie prinášajú. Ľudia si však neraz neuvedomujú, že majú viac možností, ako riešiť vlastné problémy alebo problémy iných. Veľmi často môžu svojimi konkrétnymi činmi pomôcť svojej spoločnosti pri riešení takých otázok ako segregácia, rasizmus, vylúčenie a hľadať tak odpovede na to, či ľudia z rôznych krajín môžu žiť vedľa seba v multikultúrnych spoločnostiach, alebo či je možná určitá „interkultúrna spoločnosť" s hĺbkou interakcií a so všetkými dôsledkami.

Na úvod riešenia problematiky multikultúrneho vzdelávania odporúčame zodpovedať si nasledujúce otázky:

1. Ako ovplyvňuje stretnutie s kultúrnou odlišnosťou nás samotných?
2. Budeme schopní zvládať každodennú rozmanitosť okolo nás?
3. Môžeme v sebe vypestovať porozumenie k odlišným kultúram?
4. Môžu koexistovať príslušníci rôznych kultúr na základe vlastného poznania, vzájomného uznania a rešpektu?
5. S akými prekážkami sa v súčasnosti stretávame, keď hovoríme o mulitkulturalizme a multikultúrnej spoločnosti?

Multikultúrne vzdelávanie môže byť jedným z nástrojov, ako chápať zložitosť súčasného sveta, a to prostredníctvom lepšieho chápania odlišnosti druhých a seba. Aj Slovensko patrí medzi demokratické krajiny, ktorých neoddeliteľnou súčasťou by mala byť ideológia multikulturalizmu, multikultúrnej výchovy a vzdelávania.

1. VYMEDZENIE ZÁKLADNÝCH POJMOV

V rámci témy „multikultúrne vzdelávanie" je potrebné v úvodnej časti zadefinovať viacero pojmov, o ktoré sa budeme ďalej opierať.

Za základný a východiskový pojem považujeme **multikulturalitu.** Multikulturalita je termín, ktorý popisuje koexistenciu viacerých osobitných spoločenstiev bez dôrazu na možnosti vzájomného ovplyvňovania sa a prípadné zmeny, ktoré toto súžitie prináša. Ak hovoríme o koexistencii, nemôžeme jednotlivé kultúrne spoločenstvá vnímať ako izolované útvary, ale musíme počítať s endogénnymi zmenami v štruktúre každej z nich (Ľuptáková, 2004).

Multikulturalita je jav, ktorý sa nedá obísť. Úzko s ním súvisí problematika globalizácie. Globalizácia je uskutočňovaná modernizačnými procesmi, ktoré majú za následok vytváranie nových mocenských skupín a nových sociokultúrnych väzieb.

Ďalším východiskovým pojmom je **multikulturalizmus**. Musíme konštatovať, že multikulturalizmus je nová téma v našej spoločnosti. Naopak, dnešnému záujmu o problematiku

multikulturality predchádzala výrazná vlna publicity v 60. rokoch v USA, Kanade a Austrálii. Tak sa tento termín dostával do povedomia Európanov, a to predovšetkým v súvislosti s problémami kultúrnej integrácie neeurópskych prisťahovalcov. Multikulturalizmus môžeme chápať aj ako verejnú politiku zameranú na manažovanie kultúrnej rôznorodosti v multietnickej spoločnosti oficiálne zdôrazňujúcu vzájomný rešpekt a tolerovanie kultúrnych odlišností vnútri hraníc danej krajiny (www.annwin.sk). Podľa Matouška je to verejné a politické zohľadňovanie rôznych potrieb etnických menšín, vytváranie rešpektu a priateľského prostredia pre tieto menšiny, presadzovanie názoru, že etnická rozmanitosť je obohatením spoločnosti (Matoušek, 2008).

V súčasnosti existuje etnická rozmanitosť takmer v každej krajine. Stručne povedané, každú spoločnosť vrátane Slovenska možno považovať za multikultúrnu. Na jednej strane to znamená vzájomné obohacovanie sa rôznych kultúr, na strane druhej vznik rôznorodých konfliktov. Čoraz častejšie sa hovorí aj o multikultúrnej spoločnosti. **Multikultúrnu spoločnosť** chápeme ako sociálny systém, v ktorom symbioticky koexistujú rozličné národy a etnické skupiny charakterizované nielen svojou heterogénnou kultúrou, ale najmä stupňom multikulturácie. V sociálnej štruktúre tohto systému sú určujúce procesy multikultúrnej integrácie, kde sa skúma:

- stupeň zachovania špecifických rozvoja schopných vlastností heterogénnych kultúr (materiálnej i nemateriálnej kultúry)
- preberanie vlastností z iných kultúr a ich organické pretváranie a začleňovanie do vlastnej kultúry
- subjektívne stotožňovanie sa s danými procesmi, miera spolupatričnosti s vlastnou a ostatnými kultúrami
- schopnosť vytvárať nové systémové prvky – spoločné vlastnosti a hodnoty
- tendencia ku vznikaniu nových kultúrnych systémov (Poláková, 2001)

Považujeme za dôležité definovať pojmy národ a kultúra, pretože oba súvisia nielen s multikultúrnou spoločnosťou, ale najmä s multikultúrnou výchovou a vzdelávaním. Pri vymedzení pojmu **národ** sa prikláňame ku kultúrno–historickému výkladu a jeho charakteristike prostredníctvom národnej identity. Za národ považujeme uvedomelé spoločenstvo ľudí, ktorí zdieľajú presvedčenie o spoločnej kultúre a histórii, žijú na určitom území a svojím okolím sú identifikovaní ako jedinečné spoločenstvo (www.multikulti.sk). Pojem **kultúra** definuje hodnoty a normy ľudského vnímania civilizácie. Obsah pojmu kultúra preto zahŕňa dynamicky previazané také základné entity, ako sú vedomosti, hodnoty, normy, vzorce správania a znaky. Kultúra je súčasne systémom kognitívnym, znakovým a činnostným, ktorý plní minimálne tri základné funkcie: expresívnu, integratívno-diferenciačnú a funkciu kultúry ako kolektívneho vedomia (Poláková, 2001). Definície kultúry, ktoré zdôrazňujú jej antropologický rozmer, vysvetľujú tento pojem ako komplex viacerých komponentov, ktorými sa človek vyčleňuje zo živočíšnej ríše a vytvára si vlastný ľudský svet. Prenášanie kultúry z generácie na generáciu a jej samotné zachovanie je možné len za podmienky, že si každý príslušník daného spoločenstva osvojí kultúrne znaky a komplexy. Interiorizácia sa uskutočňuje v rámci procesu socializácie. Vo vzťahu ku konkrétnej spoločnosti budeme

hovoriť o procese enkulturácie. Dôležité je pochopiť zložitosť procesu osvojovania si vlastnej kultúry (procesu enkulturácie) a zákonitosti vzájomného ovplyvňovania sa kultúrnych systémov (akulturácia) (Ľuptáková, 2004).

Súčasná spoločenská realita je dnes výrazne multikultúrna a multietnická. Žiadne kultúrne spoločenstvo, národ či etnikum nemôže počítať s tým, že sa bude vyvíjať bez kontaktu s ostatnými, alebo sa domnievať, že má výlučné postavenie a môže ostatným diktovať, ako budú žiť (Kosová, 2004).

Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že nie je možné, aby sa kultúry nestretávali a nemiešali, aby sa jeden národ alebo etnikum nedostávali do minoritného postavenia. Riešenie problematiky interkultúrneho súžitia v histórii aj v súčasnosti závisí od rôznych kulturologických východísk. Ide predovšetkým o tri hlavné tendencie vo vzťahoch rozdielnych kultúr:

1. asimilácia
2. integrácia
3. kultúrny pluralizmus

Asimilácia podľa Broučka predstavuje postupné včleňovanie etnika a jeho kultúry do inej kultúry tak, že znaky pôvodnej kultúry sa strácajú a nahradzujú ich znaky dominantnej, preberanej kultúry (Průcha, 2001). **Integrácia** predstavuje proces vzájomného ovplyvňovania sa a splynutia prvkov väčšinovej a menšinovej kultúry s cieľom vzniku novej kultúrnej entity, ktorá by niesla stopy každého z jej prvkov (Bezáková, Lajčáková, 2002). Najrozšírenejším prístupom v súčasnosti je **kultúrny pluralizmus** ako ideál harmonickej koexistencie odlišných kultúrnych a etnických skupín v pluralitnej spoločnosti, kde sa príslušníci rôznych kultúr navzájom stýkajú, akceptujú, ale aj obohacujú, vyvíjajú a menia (Průcha, 2001).

Keď hovoríme o kultúre, nedá nám nespomenúť pojem **kultúrna identita**. Otázka kultúrnej identity sa stala dnes nielen na Slovensku veľmi aktuálnou témou. Zaoberajú sa ňou odborníci v oblasti kulturológie, ale aj histórie, jazykovedy, sociálnej psychológie, politológie a v neposlednom rade sa dotýka aj takej témy, ako je multikultúrna výchova a vzdelávanie.

Je potrebné zdôrazniť, že kultúra, kultúrna identita sú kategórie hodnotové, ale nie statické. Existuje veľa koncepcií pojmu kultúrna identita, ktoré sa líšia tým, ktoré kultúrne produkty a hodnoty považujú za určujúce pre tvorbu kultúrnej identity. Keďže národná kultúrna identita patrí k najvýraznejším identitám konca 20. storočia, väčšina teoretikov v súčasnosti vymedzuje kultúrnu identitu cez národnú kultúrnu identitu (Mistrík, 1999). Kultúrnu identitu považujeme za komplexný jav, nie je len vedomím spoločenstva o sebe samom, obsahuje aj historické skúsenosti, viaže sa na určitý jazyk, na určité vzorce správania a súvisí aj s ostatnými identifikačnými znakmi spoločenstva.

V prostredí multikultúrnej Európy sa nám javí ako veľmi produktívny sociokultúrny prístup. Zágoršeková chápe kultúrnu identitu ako súbor znakov, ktoré by mohli charakterizovať totožnosť a odlišnosť kultúrnych spoločenstiev, ich vzájomné vplyvy a ich pôsobenie na utváranie sociokultúrnych štruktúr, v rámci ktorých jednotlivci organizujú a koordinujú svoj sociálny život (Zágoršeková, 1998). Podľa Mistríka povedomie kultúrnej identity zohráva v spoločnosti veľmi dôležité úlohy, ktoré zabezpečujú komunikáciu medzi kultúrami,

uľahčujú komunikáciu medzi členmi spoločenstva a zabezpečujú transfer kultúry ďalším generáciám. Vedomie vlastnej kultúrnej identity môže uľahčiť komunikáciu s príslušníkmi inej kultúry. To isté platí aj o komunikácii vnútri určitého spoločenstva. Vedomie vlastnej kultúrnej identity vzbudzuje potrebu odovzdávať svoju kultúru ďalším generáciám, čo umožňuje spoločenstvu prežiť (Mistrík, 1999). Môžeme konštatovať, že kultúrnu identitu spoločenstva ovplyvňuje celý rad faktorov: rodina, výchova, sebareflexia i komunikácia s príslušníkmi iných kultúr. Ich pôsobenie je veľmi zložité, pretože sa transformuje cez rôzne vrstvy kultúrnej identity spoločenstva. Kultúrna identita však na druhej strane môže spôsobiť aj problémy v komunikácii kultúr. Odborná literatúra hovorí o nasledujúcich konfliktných situáciách: exegéza, dogmatizmus, agnosticizmus a dialektický vzťah. Súčasná situácia je príkladom exegézy, keď spoločnosť nachádza vo svojej kultúre chyby, idealizuje si kultúru západnej Európy a Ameriky a snaží sa svoju kultúrnu identitu budovať na ich obraz. Výsledkom je konflikt s vlastnou kultúrnou tradíciou a pokus vytvárať si novú kultúrnu identitu. V multikulturálnej Európe je snaha presadiť v komunikácii kultúr dialektický vzťah, keď je spoločnosť otvorená komunikácii s inými kultúrami, výsledkom čoho je kultúrna identita postavená na sebavedomom, ale citlivom prístupe k sebe aj k druhým (Mistrík, 1999).

Problémy v oblasti komunikácie s inými kultúrami ovplyvňujú aj **kultúrne rozdiely**. Kultúrne rozdiely je potrebné vždy posudzovať porovnávaním dvoch konkrétnych kultúr, lebo čím sa odlišuje jedna kultúra od druhej, nemusí sa odlišovať od tretej. Kultúrne rozdiely sa všeobecne môžu prejaviť vo všetkých troch úrovniach kultúry (výtvory, spôsoby a vzory správania a konania, ideály a hodnoty – tieto úrovne vnímame aj v rámci výchovy, socializácie, akulturácie i globalizácie). Rozdiely sa môžu prejavovať aj v podobe vyjadrovania sa a komunikácie (rozdielne jazyky), ale i v prejavoch správania sa a komunikácie (verbálne a neverbálne prejavy).

Kultúrne rozdiely môžu byť príčinou mnohých nedorozumení a konfliktov. Tieto nedorozumenia sa prejavujú aj vo forme predsudkov a stereotypov, ale môžu vyústiť aj do závažnejších podôb, ako sú intolerancia, xenofóbia a rasizmus.

1.2 Multikultúrna výchova

Za dôležité považujeme aj vymedzenie termínu **multikultúrna výchova** (MKV). Chápeme ju ako „proces, v ktorom sa jednotlivci učia osvojovať si spôsoby pozitívneho vnímania a hodnotenia kultúrnych systémov odlišných od ich vlastnej kultúry a osvojujú si adekvátne metódy regulácie svojho správania vo vzťahu k príslušníkom iných kultúr“ (Průcha, 2001, s. 43).

Za hlavné ciele MKV považujeme:

a) získavanie poznatkov a informácií o kultúrnom pluralizme (kognitívna oblasť)
b) rozvoj sociálnych zručností potrebných na porozumenie iným kultúram a prekonávanie predsudkov a stereotypov (afektívna oblasť)
c) osvojenie pozitívnych foriem správania vo vzťahu k iným kultúram – rozvoj tolerancie, spolupatričnosti, kooperácie, empatie.

Multikultúrna výchova ako prierezová téma zasahuje do všetkých vzdelávacích oblastí, predovšetkým vyučovacích predmetov humanitného charakteru, kde poskytuje možnosť a priestor na jej realizáciu. Z toho dôvodu je lepšie zaradiť ju ako prierezovú tematiku a nie ako samostatný predmet na základných a stredných školách. Čo sa týka vysokých škôl a univerzít, sme toho názoru, že mulitkultúrna výchova by sa mala prezentovať v rámci samostatných povinných či výberových predmetov (v súvislosti s implementáciou Akčného plánu plnenia úloh vyplývajúcich z Národnej stratégie pre globálne vzdelávanie na roky 2012 – 2016). Taktiež je potrebné odporučiť fakultám, ktoré poskytujú študijné programy v učiteľských študijných odboroch, zohľadniť ciele a témy globálneho vzdelávania v príprave budúcich učiteľov. Samozrejme to závisí aj od zamerania jednotlivých fakúlt, katedier a v neposlednom rade študijných programov. Multikultúrna výchova realizovaná v prostredí vysokých škôl by mala zdôrazňovať také mimokognitívne dimenzie, ako sú schopnosť spolupráce, otvorenosť komunikácie, akceptácia, pomoc druhým, aktívne počúvanie a podobne. Smerovať by teda mala k osvojovaniu hodnotových vzorcov sociálneho správania. S tým súvisí aj výchova k humanizmu a tolerancii medzi ľuďmi navzájom. Z tohto pohľadu je dôležité aj uplatňovanie globálnej výchovy a dodržiavanie istých didaktických zásad pri realizácii multikultúrnej výchovy. Keďže filozofickým východiskom globálnej výchovy je učenie o antropocentrizme, ktoré hovorí o tom, že ak chceme porozumieť svetu okolo nás, musíme porozumieť najprv sami sebe, tak všeobecným cieľom globálnej výchovy je v ponímaní autorov Pikea a Selbyho vytváranie globálneho vedomia a príprava študentov na život v globálnom svete. Ide v nej o všestranné rozvíjanie osobnosti študentov s dôrazom na tvorivosť, ktorú dosiahnu najmä kladným vzťahom k sebe aj k druhým, aktívnym zapájaním sa do vyučovacieho procesu, kooperatívnym prístupom a zážitkovým učením. Sú v nej konkretizované aj niektoré schopnosti a spôsobilosti, ktoré má študent ovládať a ktoré sú pre danú problematiku dôležité, a to rast osobnosti, ktorý zahŕňa aj tvorivý potenciál, hodnoty, ideály alebo medziľudské vzťahy a ich prehlbovanie prostredníctvom efektívnej komunikácie či spolupráce. Multikultúrna výchova by mala byť teda zacielená na to, aby študentom i žiakom sprostredkovala poznatky o iných kultúrach, umožnila porozumieť týmto kultúram a pochopiť, že ľudská dôstojnosť a práva sa vzťahujú na všetkých ľudí bez rozdielu (Průcha, 2001, s. 97). S pojmom multikultúrna výchova veľmi úzko súvisí aj **multikultúrne vzdelávanie.** Tento termín môžeme vnímať na rôznych úrovniach. Ak hovoríme o multikultúrnom vzdelávaní doslovne, ide tu o proces získavania vedomostí, postojov alebo správania, ktoré sú spojené s interakciou s odlišnými kultúrami. Vzdelávanie je v takomto kontexte chápané menej na individuálnej úrovni. Skôr kladie dôraz na otvorených charakter tohto procesu smerom k multikultúrnej spoločnosti. Môžeme konštatovať, že cieľom multikultúrneho vzdelávania je zvýšenie uvedomenia o prínose multikultúrnej spoločnosti, o sile rozdielov, ktoré takáto spoločnosť prináša. Začiatkom tejto cesty je poznanie vlastnej kultúry, spôsobu správania, zvykov a presvedčení, aby sme mohli bez pocitu ohrozenia spoznávať aj „tých druhých" a oceniť rozdiely a odlišnosti v našich kultúrach. Multikultúrne vzdelávanie v tejto súvislosti je procesom osobného rastu. Vyzýva nás k sebareflexii našich vízií a toho, čo chceme prostredníctvom takejto edukácie dosiahnuť. Je to aj vzdelávanie o tom, ako v našej

spoločnosti žijeme, akú máme zodpovednosť a či môžeme pomôcť pri riešení závažných otázok, ktoré sa v našej spoločnosti objavujú v súvislosti s témami ako sú multikulturalizmus, migrácia, predsudky, stereotypy, intolerancia, xenofóbia a mnoho ďalších.

Chceme podotknúť, že v odborných publikáciách sa môžeme stretnúť aj s pojmom **interkultúrne vzdelávanie.** Je preto dôležité zodpovedať si otázku, prečo sa pre takúto edukáciu používa raz označenie interkultúrne a raz multikultúrne. Multikultúrna je každá spoločnosť, v ktorej existuje viacero kultúr, pričom medzi nimi nemusí existovať kultúrna výmena a spolupráca. Pojem interkultúrnej spoločnosti však obsahuje aj medzikultúrny dialóg, spoluprácu, výmenu a vzájomné obohacovanie sa odlišných sociokultúrnych skupín. Interkultúrne vzdelávanie je celoživotný proces. V mulikultúrnom svete sú tradície, zvyky, životné štýly a spôsoby správania rôznych sociokultúrnych skupín rôzne, sú poznačené rozpormi, konfliktmi, ale aj vzájomne sa obohacujúcimi prvkami. Na druhej strane interkultúrna výchova umožňuje študentom chápať rôznorodosť a odlišnosti ako jav pozitívny, nie ako zdroj možného konfliktu. Tiež im umožňuje bližšie spoznávať spôsob života jednotlivých kultúr, ich myslenie, komunikovať a spolupracovať s príslušníkmi odlišných sociokultúrnych skupín, rešpektovať rozmanitosť kultúr, hodnotiť a posudzovať rozdiely medzi nimi ako obohatenie vlastnej kultúry.

2. MULTIKULTÚRNE VZDELÁVANIE A SLOVENSKÉ ŠKOLSTVO

Slovensko pred rokom 1989 bolo viac-menej vnímané ako monolitná krajina s jednou národnosťou. Štátna politika neuznávala niektoré národnostné menšiny. Po roku 1989 sa táto situácia zmenila. V súčasnej globalizovanej spoločnosti však ani naše kurikulá či učebné postupy v škole nemajú doteraz v základných dokumentoch sformulované východiská pre multikultúrnu výchovu a vzdelávanie. Taktiež absentujú ciele, ktoré by ju odlíšili od iných výchovných oblastí, ktoré informujú o iných kultúrach, alebo vedú žiakov či študentov k tolerancii a rešpektu voči predstaviteľom odlišných kultúr.

Aj napriek týmto zisteniam chceme dať do pozornosti v prvom rade *projekt Milénium*, predložený v roku 2000 na verejnú diskusiu, ktorý hovorí o potrebe aj spôsobe transformácie našej školy v zmenených spoločenských podmienkach. Na základe pripomienok bol k nemu vypracovaný *Národný program výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15 až 20 rokov*. Tieto materiály spolu s *Dohovorom o právach dieťaťa* a s ďalšími analýzami a víziami považujeme za východiská multikultúrnej výchovy a vzdelávania. Nemenej dôležitá je i *„Národná stratégia pre globálne vzdelávanie na roky 2012 – 2016"*, ktorá umožňuje začleniť problematiku globálneho rozvojového vzdelávania do učebných osnov slovenských škôl. Jej predkladateľmi sú Ministerstvo zahraničných vecí a Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, ktoré sú viazané úlohami z *„Akčného plánu pre implementáciu stratégie pre rok 2012"*.

Medzi hlavné témy globálneho vzdelávania patria:

- globalizácia a vzájomná prepojenosť (aspekty globalizácie, svetový obchod, udržateľný rozvoj, migrácia a pod.)
- globálne problémy a rozvojová spolupráca (rozvojová spolupráca, humanitárna pomoc, spravodlivý obchod, miléniové rozvojové ciele, chudoba, nerovnosť, zdravie, podvýživa, AIDS, konflikty vo svete a pod.)
- multikulturalizmus (východisko pre multikultúrnu/interkultúrnu výchovu ako súčasť globálneho vzdelávania, stereotypy, predsudky, xenofóbia, rasizmus, intolerancia, kultúrna identita, kultúrne rozdiely a pod.)
- životné prostredie s ohľadom na globálne aspekty (zmena klímy, odpady, environmentálna migrácia, alternatívne zdroje energií a pod.)
- ľudské práva (ľudské a občianske práva, práva dieťaťa, rodová rovnosť, demokracia a pod.)

Môžeme konštatovať, že tematiku multikultúrnej výchovy a vzdelávania začleňujeme do tém globálneho vzdelávania. Za hlavný cieľ globálneho vzdelávania považujeme poskytnúť cieľovým skupinám informácie, ktoré uľahčujú porozumenie sociálnym, environmentálnym, ekonomickým a politickým procesom vo svete, rozvíjajú kritické myslenie a formujú občianske postoje. Pritom cieľové skupiny sú zástupcovia formálneho (žiaci a pedagogickí zamestnanci v MŠ, na ZŠ a SŠ, študenti a akademickí zamestnanci na VŠ) i neformálneho vzdelávania (deti, mládež v rámci voľnočasových aktivít, verejnosť, médiá, zamestnanci verejnej a štátnej správy, politici, poslanci).

3. HODNOTY A ZAMERANIE MULTIKULTÚRNEJ VÝCHOVY A VZDELÁVANIA

Potreba multikultúrnej výchovy a vzdelávania našich študentov by sa mala realizovať v súvislosti s prekonávaním etnických prístupov, etnofóbií a rasistických tendencií. História a súčasnosť Slovenska je priestorom stretávania sa migračných prúdov, ktoré sa navzájom ovplyvňujú. Je potrebné, aby sme si uvedomovali dôležitosť takejto výchovy a vzdelávania a vnášali multikultúrne témy do prostredia nielen základných, stredných a vysokých škôl, ale aj medzi akademikov, ktorí pripravujú budúcich učiteľov, pedagógov či iných pracovníkov pomáhajúcich profesií. Jedným z hlavných výstupov nielen vysokoškolského vzdelávania je dosiahnuť, aby sa študenti stali mysliacimi indivíduami, ktoré budú prispievať k riešeniu problémov spoločnosti a vytvárať hodnoty. Myslenie je najvyššou formou poznávania a je zložené z množstva operácií, je podmienené sociálne a kultúrne, úzko súvisí s jazykom a rečou. Z pedagogického hľadiska sa rozvoj myslenia, hlavne kritického, považuje za prioritu školskej edukácie. Pedagógovia by mali prepájať obsahovú stránku poznania (vychádzajúc z presvedčenia, že kontroverzné témy sú dôležitou súčasťou vzdelávania a svojou aktuálnosťou vzbudia záujem žiakov) s postupmi (individuálnymi a skupinovými), ktoré umožnia

porozumieť procesom získavania, overovania, obhajovania a využitia tohto poznania pri riešení špecifických i nešpecifických problémov.

V súčasnosti sa teda objavuje nová úloha pre pedagógov, a to plánovať a realizovať multikultúrnu výchovu a vzdelávanie v pedagogickej praxi. Z pohľadu praxe však môžeme podotknúť, že nejde o jednoduchú záležitosť. Pri realizovaní multikultúrnej výchovy a vzdelávania by sa mali pedagógovia zamerať najmä na to, aby naučili študentov komunikovať a žiť s príslušníkmi odlišných skupín. V rámci tohto vzdelávania tiež pracovať s problematikou tolerancie a rešpektovania odlišných skupín, ako aj schopnosti niesť zodpovednosť za svoje správanie a konanie. Petrasová (2010) uvádza, že medzi spôsobilosti, ktoré by pedagógovia potrebovali najviac rozvíjať v súvislosti s efektívnejšou realizáciou multikultúrnej výchovy v ich pedagogickej praxi, patria najmä tieto:

- ovládať rôzne postupy na riešenie konfliktov
- vytvárať vlastné pedagogické materiály vhodné na multikultúrnu výchovu
- disponovať vedomosťami o iných kultúrach
- byť empatický voči kultúrnej rôznorodosti, voči iným kultúrnym tradíciám

Na záver tejto kapitoly môžeme konštatovať, že do výchovno-vzdelávacieho procesu by sa mali zapájať nielen študenti a pedagógovia, ale aj ich rodiny či komunity. Vo všetkých sférach realizácie multikultúrnej výchovy a vzdelávania by sa mala rešpektovať a vyzdvihovať sila ľudskej komunikácie, sociálnej interakcie a kooperácie.

4. VYUČOVACIE METÓDY A FORMY VZDELÁVANIA MULTIKULTÚRNEJ VÝCHOVY A VZDELÁVANIA

4.1 Vymedzenie základných pojmov

Aktivita: Vymedzenie základných pojmov
Cieľ: Pochopenie významu pojmov súvisiacich s multikultúrnou výchovou a vzdelávaním
Čas: 45 minút a viac (záleží od počtu pojmov)
Pomôcky: papier, pero, ceruzky, fixky, flipchartové papiere
Počet: 20 – 30 študentov
Postup: Po krátkom vstupe pedagóga do problematiky multikultúrnej výchovy a vzdelávania, dá pedagóg študentom základnú otázku: „*Čo si predstavujete pod pojmom multikultúrna výchova?*“. Každý študent si individuálne premyslí odpoveď a napíše ju na papier (2 – 5 min.) (vlastnými slovami vyjadrí, čo si pod daným pojmom predstavuje, čo v ňom tento pojem evokuje). Keď majú študenti úlohu splnenú, pedagóg ich rozdelí do dvojíc. Vo dvojiciach ďalej diskutujú a prezentujú svoje “definície” (2 – 5 min.). Pedagóg znova

zastaví diskusiu vo dvojiciach a študentov rozdelí do približne 5 skupín po 4 študentoch. Teraz dá každej skupine nasledovné úlohy:

1. Prediskutujte svoje definície a na flipchartový papier napíšte najvýstižnejšiu (študenti môžu vybrať buď jednu najvýstižnejšiu definíciu zo 4, alebo vymyslieť novú, ktorá bude niesť prvky všetkých 4 definícií).
2. Vytvorte pamäťovú mapu k pojmu "multikultúrna výchova".
   (Pamäťová mapa je grafickým vyjadrením myšlienok, je to akýsi brainstorming. Obsahuje hlavnú tému (bublina v strede), podtémy – závislé veličiny (asociácie), ktoré súvisia s hlavnou témou. Takto môžeme vytvárať „pavúka" donekonečna, pretože každé slovo v nás evokuje nové a nové slovo, ktoré súvisí s predchádzajúcim.)
   Vzor:

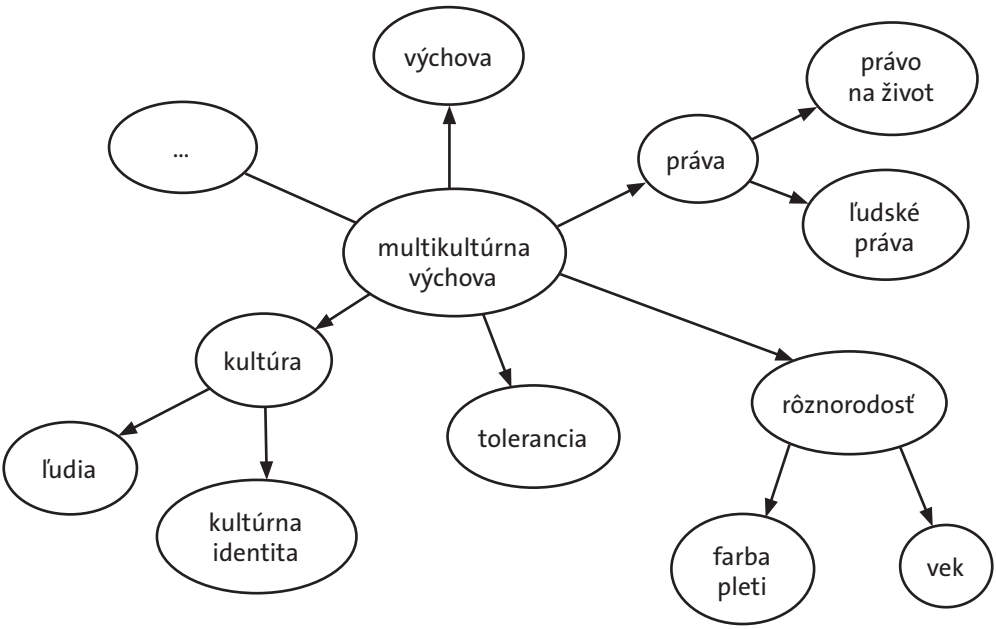

3. Každá skupina vypracujte odpovede na tieto otázky:
   - *Kde, kedy môžeme pri vzájomnom stretávaní očakávať, že sa objavia kultúrne rozdiely?*
   - *V čom sme si ako ľudia podobní a v čom odlišní?*
   - *Čo z odlišností môže viesť k nedorozumeniam a aké odlišnosti nevyvolávajú konflikty?*
4. Každá skupina predstúpi pred celú skupinu a prednesie svoje vypracované úlohy (1 až 3).

Po vystriedaní všetkých skupín môžeme otvoriť diskusiu. Môžeme tiež spoločne posúdiť, v čom boli flipcharty spoločné a v čom sa líšili. Pedagóg by mal uzavrieť túto aktivitu

prostredníctvom prepojenia na multikltúrnu výchovu... (napr.: „Vidíme odlišnosti pri práci študentov, na flipchartoch, presne o tom je aj mulikultúrna výchova – hovorí o rôznorodosti a spôsobilosti ľudí chápať a rešpektovať aj iné kultúry okrem svojej vlastnej, študenti si to mohli vyskúšať takpovediac sami na sebe, keď spolupracovali s ostatnými, počúvali, rešpektovali, vytvárali dialóg v skupinách...“).

Túto aktivitu môžeme realizovať nielen v súvislosti s pojmom multikultúrna výchova, ale s akýmkoľvek iným pojmom, ktorý súvisí s danou problematikou. Študenti tak ľahšie preniknú do podstaty pojmov a lepšie si ich zvnútornia, ako keby sa mali učiť len definície z publikácií. Je dobré, ak na záver aktivity pedagóg uvedie aj niekoľko definícií z publikácie, ktoré prepoja teoretickú časť s praktickou časťou.

4.2 Odlišnosť nielen v kultúrach (Schachingerová, 1999)

Aktivita: **Cibuľa odlišnosti**
Cieľ: Nech už ide o akúkoľvek skupinu, všetci máme veľa spoločného, ale aj mnoho odlišného. Tieto elementy sa vzájomne dopĺňajú. Nasledovné malé cvičenie slúži na to, aby sme toto všetko zábavným spôsobom objavili.
Čas: 30 minút a viac
Pomôcky: veľký priestor v miestnosti
Počet: od 10 do 40 študentov (vhodný je párny počet účastníkov)
Postup: Účastníkov požiadame, aby vytvorili vnútorný a vonkajší kruh (predstavujúci vrstvy cibule), študenti v pároch sa k sebe postavia čelom. Každý pár musí nájsť (veľmi rýchlo) jednu vec (zvyk, aspekt, pôvod, postoj...), ktorú majú spoločnú, a nájsť pre ňu jednu formu vyjadrenia (formu vyjadrenia môžeme ponechať na nich, alebo zakaždým určiť inú formu – zaspievať, predviesť krátku pantomímu, vytvoriť báseň, vyjadriť ju zvukom, symbolom...). Hneď ako to zrealizujeme, presunie sa vonkajšia vrstva cibule doprava a každý nový pár musí znova nájsť podobnosť a vyjadriť ju. Môžeme ukázať typ podobnosti (obľúbené jedlo, rodinu, hudbu, zvyk, názor...) a ísť tak do svojich cibulí „hlbšie“. Dvojice sa môžu niekoľkokrát zmeniť, až kým sa kruh neuzavrie (v závislosti od veľkosti skupiny). Ťažším variantom by bolo hľadať odlišnosti vo dvojici a vyjadriť, ako sa doplňujú (alebo nájsť vyjadrenie/situáciu zahrňujúcu oboje).

Následne môžeme vyvolať diskusiu o tom, aké podobnosti/odlišnosti nás prekvapili. Ako vznikajú? Nakoľko sa naše odlišnosti môžu dopĺňať?

Prínosom tejto metódy je prelomiť ľady, ale môže sa použiť aj na konci bloku (cibuľa na rozlúčku), prípadne môže slúžiť na hľadanie prvkov identity...(záleží od otázok, ktoré položí pedagóg). Možno by bola zaujímavá aj diskusia o tom, prečo si myslíme, že jednotlivé charakteristiky zdieľame a podobne.

4.3 Pozorovanie seba samého (T-KIT, Interkulturní učení, 2007)

Aktivita: **Moje vlastné zrkadlo**

Cieľ: Aktivita je zameraná na pozorovanie samého seba a zvyšovanie informácií o sebe. Vyzýva účastníkov, aby pozorovali seba samého, svoje správanie a reakcie na určitý predmet. Budeme ohromení tým, čo objavíme, keď sa pokúsime na seba pozrieť inými očami.

Čas: Môžeme pracovať v bloku, celý deň, týždeň...

Pomôcky: poznámkový blok pre každého účastníka, písacie potreby (vhodné by boli tiež vedomosti o reči tela, stereotypoch, teórii kultúry, multikultúrneho vzdelávania atď.)

Počet: akýkoľvek počet študentov

Postup: Na začiatku bloku účastníkom predstavíme myšlienku sebapozorovania. Všetkých vyzveme, „aby sa pozorovali" počas dňa a aby venovali pozornosť svojmu správaniu, reakciám na druhých (čo počujú, vidia a cítia...), reči tela, pocitom...

Účastníci si píšu dôverný „výskumný denník" a zapisujú všetky pozorovania, ktoré sa im zdajú dôležité, ďalej okolnosti, situácie, osoby a podobne.

Účastníci dostanú sadu hlavných vodiacich otázok v závislosti od zamerania svojho pozorovania. Tieto otázky možno použiť napríklad pri rozhovore o stereotypoch (ako chápu a reagujú na iných, v akých aspektoch, akým spôsobom...) alebo o prvkoch kultúry (čo ma znepokojuje a čo ma priťahuje k ostatným, aké reakcie alebo správanie mám/nemám rád/rada, ako reagujem na odlišné veci, akú vzdialenosť si udržujem...).

Rámec pozorovania (začiatok a koniec) by mal byť veľmi jasný, možno doplnený o jednoduché pravidlá (vzájomné rešpektovanie sa, dôvernosť denníkov...). Je veľmi dôležité, aby cvičenie pokračovalo po celý čas vrátane prestávok, teda aj vo voľnom čase. Účastníkov možno motivovať vyzvaním, aby „vystúpili zo svojich tiel" a pozorovali sa ako v zrkadle. Potom môže pokračovať „normálny" program. Cvičenie môže pokračovať hneď, ako po každom bode programu umožníme krátku prestávku na záznam pozorovania do denníkov.

Na konci bloku je potrebné, aby účastníci „vystúpili" z cvičenia a „vstúpili späť do svojich tiel". Potom je potrebný osobný čas na analýzu dňa a denníka, na nové prečítanie, na reflexiu dôvodov...

Ako posledný krok v tomto cvičení začneme so zdieľaním vo forme rozhovoru medzi dvoma osobami alebo vo veľmi malých skupinkách. Ak je skupina dosť otvorená a má dôvernú atmosféru, môžu neskôr účastníci neformálne diskutovať o momentoch, v ktorých cítili určité reakcie, aby si vymenili svoje postrehy a aby spoločne vytvorili nové stratégie toho, ako s nimi nakladať.

Posledné kolo v celej skupine môže účastníkom umožniť zdieľať to, ako prežili cvičenie, čo bolo zaujímavé, čo obtiažne...

Reflexia a vyhodnotenie:

Osobné: Aké to bolo, pozorovať sám seba? Bolo to ťažké? Čo som objavil/a? Ako to interpretujem? Prečo som tak reagoval/a? Čo to o mne hovorí? Existujú

podobnosti, vzorce správania, ktoré mám? Môžem spojiť niektoré svoje závery s nejakou teóriou kultúry? Reagoval/a by som odlišne, keby som si viac (alebo menej) uvedomoval/a toto cvičenie? Existujú paralely s mojím každodenným životom a stretávaním sa s inými ľuďmi?

Na zdieľanie: Je dôležité zdôrazniť, aby si ľudia vzájomne hovorili len to, čo si chcú povedať, aby cvičenie brali ako odrazový mostík k ďalšej reflexii a otázkam na nich samotných?

Na záver môžeme skonštatovať, že pri realizácii tejto aktivity vždy veľa závisí od atmosféry v skupine, či sme ochotní pochybovať o svojom vlastnom správaní, či je možné vytvoriť pozitívne napätie... Cvičenie môže pomôcť odhaliť našu vlastnú kultúrnu náklonnosť. Otázky treba vždy špecificky upraviť na účely cvičenia a proces, ktorým skupina doposiaľ prešla. Pozor: nie je vždy pre všetkých jednoduché „pozorovať sa", taktiež nie je jednoduché si v tomto cvičení udržať prirodzenosť.

4.4 Multikultúrny svet

Aktivita: **Koláž**
Cieľ: Aktivita je zameraná na skupinovú (ale aj individuálnu) prácu, jej cieľom je rozvíjať kreativitu a tvorivosť a odpovedať si na otázku: *V čom sa prejavuje náš svet ako multikultúrny?*
Čas: 45 min. a viac
Pomôcky: flipchartový papier, časopisy, noviny, lepidlo, fixky, pastelky
Počet: akýkoľvek počet študentov
Postup: Študentom rozdáme pomôcky a zadáme tému „V čom sa prejavuje náš svet ako multikultúrny?". Ich úlohou bude vytvoriť koláž (plagát), ktorá vyjadruje ich postoj, prípadne môžu k obrázkom dopísať akékoľvek súvislosti. Po skončení každý plagát vyhodnotíme a môžeme rozvinúť diskusiu. Študentov môžeme nechať zodpovedať aj otázku „Čo z odlišností môže viesť k nedorozumeniam a aké odlišnosti nevyvolávajú/vyvolávajú konflikty?".

4.5 Riešenie problémov

Aktivita: **Problém deviatich bodiek**
Cieľ: Aktivita je zameraná na rýchle cvičenie, ktoré ukáže hranice nášho myslenia.
Čas: 15 – 30 min.
Pomôcky: list papiera s nasledovným nákresom:

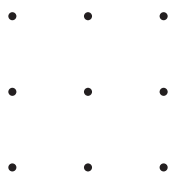

Počet: akýkoľvek počet študentov

Postup: Každému účastníkovi dáme jednu kópiu nákresu. Požiadame ich, aby pracovali samostatne a spojili deväť bodiek štyrmi rovnými čiarami, nemôžu však zdvihnúť pero z papiera. Pero môžu zdvihnúť len vtedy, keď dokončia kresbu štyroch spojených rovných čiar. Po chvíli sa spýtame, či niekto prišiel na riešenie a pozrieme sa, ako bolo prevedené. Jediný spôsob je predĺžiť dve z čiar za imaginárny štvorec deviatich bodiek:

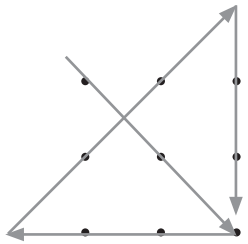

Následne s účastníkmi zisťujeme, prečo bolo zložité nájsť riešenie úlohy. Uvedieme, že ľudia majú tendenciu mať obmedzenú predstavu o veciach a že niekedy musíme zájsť až za hranice, hlavne v prípadoch, keď sa interkultúrne učíme. Naše vlastné štandardné perspektívy sú vždy kultúrne ovplyvnené a môžu byť pri hľadaní riešenia v interkultúrnom (multikultúrnom) prostredí závažným obmedzením. Potrebujeme si vytvoriť širší obraz. Táto aktivita veľmi dobre funguje ako doplnok multikultúrneho vzdelávania. Môžeme ňou podporiť argument, ktorý sme už použili v teoretickej časti. Ľuďom to môže pripadať príliš ľahké a nakoniec tomu aj tak je.

4.6 Migrácia a jej príčiny

Aktivita: **Púštny kvet**

Cieľ: Aktivita je zameraná na skupinovú (ale aj individuálnu) prácu. Jej cieľom je poznať a pochopiť význam pojmu migrácia (ale aj akýchkoľvek pojmov, ktoré súvisia s multikultúrou výchovou a vzdelávaním) a vedieť pomenovať príčiny migrácie ľudí. Cieľom je aj rozvoj schopnosti efektívne kooperovať pri riešení úloh, rozvoj tvorivosti, empatie a rozvoj schopnosti kritického nazerania na problém a jeho reálne zhodnotenie.

Čas: 60 min. a viac
Pomôcky: obrázok, tlačená verzia príbehu, videoukážka (film), pero, papier
Počet: akýkoľvek počet študentov, možná je práca v skupinách
Postup: Každému účastníkovi (prípadne do každej skupiny) dáme text s príbehom. Na ilustráciu uvádzame príbeh z filmu „Púštny kvet", no v závislosti od problematiky môžeme použiť aj iné filmy a príbehy (napr. filmy The Visitor, Terminal; knihy K. Rajagopalan: Muslims of Metropolis, Portes and Rumbaut: Legacies. The Story of Immigrant Second Generation).

Waris Dirieová sa narodila v Somálsku v rodine kočovných nomádov, ktorí neustále putovali púšťou a živili sa ťažkou prácou so zvieratami. Ako päťročná prežila traumu, ktorá ju prenasleduje dodnes. Nevyhla sa totiž krutej tradícii tamojších kmeňov a musela podstúpiť drastickú obriezku, aby sa v budúcnosti mohla vydať a zabezpečiť svojej rodine majetok, ak by si ju vzal bohatý muž. A tak sa aj stalo. Keď ju chcel otec ako 13-ročnú vydať za oveľa staršieho muža, dievčina sa rozhodla postaviť svojmu osudu a utiecť za príbuznými do Mogadiša. A tak absolvovala strastiplnú cestu naprieč púšťou.

Waris sa stala hrdinkou, keď sa rozhodla vzoprieť tomu, čomu verili jej rodičia, starí rodičia a prarodičia, odvekým tradíciám, náboženským prikázaniam. Všetkému, čoho sa ľudia v príšernej chudobe držia a boja. Vďaka šťastnej náhode začala žiť na opačnom konci zemegule – bez peňazí, bez základných jazykových znalostí. Niekoľko rokov pracovala na somálskom veľvyslanectve v Londýne. Po vypršaní legálneho pobytu sa však znova vzoprela osudu, nevrátila sa do púšte. Stala sa jednou z najúspešnejších čiernych modeliek a potom, ako dosiahla v modelingu všetko, rozhodla sa prehovoriť a bojovať za práva afrických žien.

Život v púšti ju totiž naučil odvahe a schopnosti ísť vytrvalo za svojím cieľom. Waris hovorí: „Som vďačná, že som zakúsila obidva životy – jednoduchý spôsob a rýchly spôsob. Ale keby som nebola vyrástla v Afrike, neviem, či by som sa naučila tešiť sa zo života jednoduchým spôsobom. Moje detstvo v Somálsku navždy sformovalo moju osobnosť a uchránilo ma pred tým, aby som brala vážne triviálne (všedné) záležitosti, ako sú úspech a sláva, ktorými, zdá sa, je posadnutých toľko ľudí." Pozerám sa jej do očí. Urobte to aj vy. A tam to všetko je. Bolesť, radosť, divokosť, neha, šialenstvo.

Po prečítaní textu môžeme študentom pustiť krátku ukážku z filmu: napr. https://www.youtube.com/watch?v=iKgaXGMPJDs (odkaz na video).

Následne zadáme úlohy, ktoré môžu študenti/účastníci vypracovať najprv individuálne a potom o nich diskutovať v malej skupine.

Zadané otázky:

1. Aký problém z príbehu vyplýva? Pomenujte ho.
2. Nájdite v texte, ako problém vyriešila hlavná hrdinka. Zhodnoťte jej konanie.
3. Nájdite príčiny uvedeného problému.
4. Navrhnite riešenia problému. K svojim návrhom pripojte aj argumenty.

Študenti po diskusii v skupine napíšu svoje odpovede na papier a následne ich prečítajú celej skupine. Na flipchartový papier (prípadne na tabuľu) postupne zapisujeme hlavné

dôvody/príčiny migrácie podľa riešení študentov. Pedagóg ich môže doplniť o ďalšie, prípadne na túto aktivitu naviazať teoretickú časť na tému „Migrácia". Pedagóg tiež môže spoločne so študentmi rozobrať ďalšie otázky týkajúce sa migrácie. Napr. :

- prísun migrantov na Slovensko (ako riešiť tento problém)
- maloletí migranti bez sprievodu dospelých (možnosti riešenia)
- prístup migrantov k pracovnému trhu a možnosti uplatnenia na Slovensku
- dôvody migrácie – prečo ľudia migrujú
- vzťahy domáceho obyvateľstva a imigrantov
- možnosti a formy poskytovania pomoci prisťahovalcom (ako môžem pomôcť ja?)

Takýmto spôsobom môžeme objasňovať aj iné pojmy a témy, ktoré súvisia s multikultúrnou výchovou a vzdelávaním. Obsah aktivity treba potom prispôsobiť pojmu, ktorý prezentujeme, a téme, s ktorou pracujeme. Na ilustráciu uvádzame niekoľko ďalších:

Diskriminácia – príbeh z filmu Gran Torino
Xenofóbia – príbeh z filmu A Bronx Tale
Rasizmus – príbeh z filmu Kult hákového kríža
Predsudky – príbeh z filmu Agora
Kultúra – príbeh z filmu Moja tučná grécka svadba

4.7 Predsudky – kto by ich nemal?

Aktivita: **Nálepkovanie**

Cieľ: Všetko čo robíme a zažívame, odkiaľ pochádzame, čím chceme byť – to všetko z nás robí jedinečnú bytosť. Na druhej strane nás to spája so skupinami ľudí, ku ktorým patríme. Cieľom tejto aktivity je uvedomiť si, že každý z nás patrí do nejakej skupiny, zvnútorniť si fakt, že kdekoľvek môžeme dostať „nálepku". Chceme, aby každý na vlastnej koži skúsil, aké to je, keď si o nás ľudia myslia niečo, čo možno ani nie je pravda (nálepka, prezývka).

Čas: 45 min.

Pomôcky: pero, papier

Počet: akýkoľvek počet študentov, možná je práca v skupinách

Postup: Každý účastník odpovie na 3 otázky:

1. Napíš 4 skupiny, do ktorých patríš.
2. Myslia si o tebe ľudia niečo, čo nie je pravda? Dostávaš neprávom nejakú prezývku alebo „nálepku"? Ak áno, akú? (V prípade, že účastníci odpovedia „nie" – nestretli sa s „nálepkovaním" v súvislosti so svojou osobou, je potrebné opýtať sa, kde sa s „nálepkovaním" stretli.)
3. Napíš, prečo takéto nálepkovanie je alebo nie je predsudkom.

Následne účastníci prednesú svoje odpovede a diskutujú o probléme predsudkov, pedagóg môže touto praktickou časťou nadviazať na teóriu. Je potrebné, aby si študenti uvedomili, že predsudok je hodnotenie človeka alebo skupiny ľudí, ktoré si vytvárame vopred. Vzniká ešte predtým, ako určitého človeka alebo skupinu stretneme a spoznáme. Aj keď každý z nás má predsudky, nikto sa s nimi nenarodil. Získavame ich na základe toho, čo nám o iných ľuďoch hovoria naši rodičia alebo priatelia, čo o nich počujeme alebo vidíme napr. v médiách.

4.8 Multikultúrne skúsenosti (Zdroj: www.varianty.cz)

Aktivita: **Moje multikultúrne skúsenosti**
Cieľ: Cieľom je poznať multikultúrne skúsenosti účastníkov, nájsť príklady multikultúrneho vzdelávania a povedať ich ostatným v skupine, analyzovať vplyv iných kultúr na naše hodnoty a zvyky.
Čas: 45 min. a viac
Pomôcky: predmety, fotografie, videozáznamy, audiozáznamy... prinesené účastníkmi
Počet: 20 – 30 účastníkov
Postup: Požiadame účastníkov/študentov, aby si pripravili prezentáciu nejakej cesty alebo stretnutí s ľuďmi z iných kultúr, ktoré zažili. Prezentáciu môžu doplniť predmetmi, fotografiami, videozáznamami... Rozprávanie by malo byť štruktúrované podľa nasledujúcich aspektov:

- Aký bol dôvod tejto cesty alebo stretnutia?
- Ako bolo vybrané miesto a kultúra?
- Aká bola vaša predchádzajúca predstava o tejto kultúre?
- Ako ste sa cítili počas prvých dní?
- Aký typ problémov/konfliktov vznikal (jazyk, strava...) a ako sa vyriešili?
- Čo ste sa naučili z tejto skúsenosti?
- Zmenili ste svoje predsudky po tejto skúsenosti?
- Aké charakteristiky z tejto kultúry (zvyky, hodnoty, životný štýl...) by ste včlenili do svojej vlastnej kultúry? Ktoré by ste nikdy neprijali a prečo?
- Keby ste mali zopakovať túto skúsenosť, čo by ste zmenili a prečo?

Študenti by sa mali pokúsiť o interpretáciu svojej vlastnej skúsenosti s inými kultúrami s použitím medzikultúrnych kritérií.

V tejto časti sme sa snažili načrtnúť metodické možnosti, ktoré by sa dali využiť vo vzdelávacom procese. Tieto aktivity by mali napomôcť pri identifikácii a rešpektovaní rôznych kultúr, ako aj pri rozvíjaní poznania, sebareflexie, tolerancie, empatie, komunikácii, akceptácii a spolupráci. Vzhľadom na rôznorodosť témy multikultúrnej výchovy a vzdelávania považujeme uvedené aktivity za východisko na obohatenie vyučovacieho procesu nielen v prostredí vysokých škôl.

Bibliografické odkazy:

1. BEZÁKOVÁ, K., LAJČÁKOVÁ, J.: Multikulturalizmus a inklúzia ako riešenie rómskej problematiky. In: *Čačipen pal o Roma – súhrnná správa o Rómoch na Slovensku.* Bratislava: 2002.
2. KOSOVÁ, B. 2004: Niektoré koncepčné otázky multikultúrnej výchovy a vzdelávania minorít a Rómov vo svete. In: *Rómske etnikum – jeho špecifiká a vzdelávanie.* Banská Bystrica: 2004.
3. ĽUPTÁKOVÁ, K.: *Interkultúrna výchova vo výchovno-vzdelávacom procese na 1. stupni ZŠ.* Banská Bystrica: 2004.
4. MATOUŠEK, O.: *Slovník sociální práce.* Portál, 2008.
5. MISTRÍK, E. 1999: Kultúrna identita. In: *Kultúrna a multikultúrna výchova.* Bratislava: IRIS, 1999.
6. PETRASOVÁ, A. 2010: *Výsledky dotazníkového prieskumu: Realizácia multikultúrnej výchovy v základných a stredných školách.* Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, Bratislava. Dostupné na: http://www.multikulti.sk
7. PIKE, G., SELBY, D. 1994: *Globální výchova*. Praha: Grada Publishing, 1994.
8. POLÁKOVÁ, E.: *Prostriedky masovej komunikácie, multikultúrna spoločnosť a vzdelávanie.* Nitra: 2001.
9. PRŮCHA, J. 2001: *Multikulturní výchova. Teorie – praxe – výzkum*. Praha: ISV, 2001.
10. ZÁGORŠEKOVÁ, M. B. 1998: Problém identity a integrity kultúr. In: *Acta culturologica.* Zv. 2. Bratislava: EL&T, 1998.
11. www.muni.cz
12. www.multikulty.sk
13. www.annwin.sk
14. www.varianty.cz
15. Národný program výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15 až 20 rokov
16. Akčný plán pre implementáciu stratégie na rok 2012

O autorke:

Priezvisko a meno: **Katarína Kurčíková**
Adresa pracoviska: **Katedra sociálnej práce, PF UMB, Ružová 13,**
974 11 Banská Bystrica
katarina.kurcikova@umb.sk

Pedagogická činnosť – profil:

- Vo svojej pedagogickej činnosti sa venuje problematike rómskeho etnika, mimovládnych organizácií a efektívnej komunikácii.
- Na Katedre sociálnej práce vedie semináre a prednášky z oblasti metód a techník sociálnej práce, sociálnej pedagogiky, multikultúrnej výchovy, komunitnej práce, tretieho sektora a mimovládnych organizácií, sociálnej práce s rómskym etnikom a tiež realizuje tréning v sociálnej práci.
- Zabezpečuje rôzne formy odbornej praxe študentov a študentiek sociálnej práce.
- Vedie bakalárske, diplomové a ŠVOUČ práce z oblasti sociálnej práce s rómskym etnikom, tretieho sektora a z oblasti základných sociálnych zručností sociálneho pracovníka.

Vedecko-výskumná činnosť – profil:
Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa venuje problematike rómskeho etnika, mimovládnych organizácií a komunikácii v sociálnej práci.

ŽIVOTNÉ PROSTREDIE A ROZVOJ V PODMIENKACH 21. STOROČIA

Mikuláš Černota

Anotácia:

Cieľom študijných materiálov je poskytnúť študentom možnosť objasniť komplexné vzťahy medzi ľudskou činnosťou a životným prostredím na Zemi, ktoré človek priamo alebo nepriamo využíva. Prírodné zdroje sú často obmedzené a sú objektom navzájom si konkurujúcich požiadaviek. Ich manažment a zodpovedné obhospodarovanie si vyžadujú rôzne metodológie a pochopenie environmentálnych a socio-ekonomických prvkov hlavne počas zmien klimatických podmienok. Sylabus má za cieľ priblížiť poznatky nielen z environmentálnych vied, ale aj etickú, ekonomickú a sociálnu dimenziu životného prostredia. Počas výučby sa študenti oboznámia s poznatkami z prírodných, sociálnych aj politických vied, ktoré im umožnia integrovaným spôsobom kriticky zhodnotiť problémy životného prostredia a takisto pochopiť charakter ekosystémov, ktoré prechádzajú cez hranice štátov a sú predmetom spoločného záujmu. Učebné osnovy, texty, prezentácie a prípadové štúdie budú mať za úlohu študentom priblížiť analýzu aktuálnych problémov v životnom prostredí rozvojového sveta a zároveň predstaviť riešenia v kontexte rozvojovej spolupráce. Do klasických poznatkov prírodných vied zapojíme spoločenské prvky, ako aj nový faktor klimatických zmien, ktorý pôsobí ako multiplikátor degradácie prostredia.

Kľúčové slová: prírodné zdroje, biodiverzita, životné prostredie, rozvoj

KOMENTÁR NA ÚVOD

Študijný sylabus vychádza z podmienok, v ktorých sa nachádza životné prostredie v 21. storočí. V najuznávanejších odborných časopisoch sa začínajú objavovať články, ktoré hodnotia kapacitu planéty a na základe znižujúcej sa výmery lesov a poľnohospodárskej pôdy a súčasného rastu počtu obyvateľstva predpovedajú isté stupne kolapsu podporného systému života na Zemi. Globálne riešenia sú často zložité, ale samozrejme, že parciálne riešenia existujú. Na ne sa snažíme poukázať, a to hlavne podporou kritického myslenia študentov. Takisto by sme chceli študentom ukázať, aký význam má pochopenie kolobehu prírodného systému v jednej lokalite, čo sa potom môže takmer identicky replikovať v hociktorej inej lokalite na Zemi, pretože biologické zákony fungujú všade rovnako. Chceme sa vyhnúť zdĺhavým teoretickým úvodom, definíciám a pod., staviame na znalostiach zo stredných škôl a na poznaní prírody a okolitého životného prostredia z vlastnej skúsenosti. Sústreďujeme sa hlavne na aplikačnú úroveň dopadu degradácie prírodných zdrojov na človeka a na vysvetľovanie pôvodu hlavných hrozieb, ktoré v súčasnosti vyplývajú zo stavu ekosystémov na Zemi. Téma klimatických zmien, ktorá je momentálne v popredí všetkých komentárov a úvah o životnom prostredí, tvorí len jeden prvok celej problematiky. Tieto zmeny sa považujú sa multiplikátor už prebiehajúcich zmien, čiže znásobujú ich účinok, avšak aj keby klimatické zmeny hneď prestali pôsobiť, stále tu zostane veľa problémov v životnom prostredí, ktoré zapríčinila činnosť človeka. Ďalším dôležitým bodom tejto štúdie je porozumenie vzťahu populácie človeka a prírodných zdrojov. Vzájomná interakcia môže mať mnoho podôb a nikdy nenastáva stav, aby boli obe zložky od seba nezávislé.

ÚVOD

21. storočie je obdobím, do ktorého ľudská populácia vstupuje v počte 7 miliárd ľudí (UN News Centre, 2011). Tento počet sa ďalej zvyšuje a nárokuje si svoje základné požiadavky na zdravie, miesto na bývanie a životné prostredie poskytujúce rámec na podporu života. Do prostredia obmedzených zdrojov sa nedávno pridal aj fenomén klimatických zmien. Bez ohľadu na to, či je spôsobený človekom, alebo patrí do prirodzeného cyklu procesov planéty Zeme, ovplyvňuje v čoraz väčšej miere aj ľudskú populáciu. Zosumarizovaním tohto vplyvu by sa dala vyjadriť téza, že zmena vzorcov pôsobenia meteorologických činiteľov spolu s pokračujúcim tlakom človeka na prírodné zdroje má vplyv aj na medzinárodnú migráciu a v neposlednom rade aj na výskyt konfliktov. Efekty pôsobenia klimatických zmien nie sú úplne objasnené, ale dôsledky činnosti človeka poznáme dôkladne.

V súčasnom svete veľkých rozdielov medzi severom a juhom sú tieto efekty ešte viac viditeľné. Prispôsobenie sa tomuto trendu zmeny prostredia bude mať kľúčový význam pre prežitie na niektorých miestach planéty. Všetky krajiny sa budú musieť prispôsobiť – adaptovať. Otázkou zostáva, koľko z nich disponuje dostatočnými prostriedkami na nevyhnutné opatrenia potrebné na ochranu svojich obyvateľov v nových podmienkach. V rozvinutom svete je tento proces v súčasnosti už na úrovni rýchlo sa rozvíjajúceho priemyselného

odvetvia. Predpovede, že pri absencii opatrení na adaptáciu v súčasnosti môžu do 10 rokov narásť náklady dvojnásobne a do 60 rokov až osemnásobne nenechávajú vlády ani priemysel nečinnými. Situácia v rozvojovom svete je však odlišná. Kapacita štátov nestačí pokrývať nároky rapídne rastúcich populácií a do konkurencie o miesto na súši sa pridali efekty klimatických zmien, ktoré znásobujú už existujúce tlaky človeka na zdroje.

V študijnom sylabe sa snažíme komplexne podať daný problém vo svetle antropocentrického pohľadu na dostupnosť prírodných zdrojov na Zemi, na súčasný stav obývateľnosti rôznych regiónov, na vplyv externých zmien podnebia a na kapacity ľudskej populácie adaptovať sa na tieto zmeny v záujme prežitia a zvyšovania kvality života.

S prihliadnutím na globálne vplyvy environmentálnych zmien sú krajiny sveta prirodzene vedené ku spolupráci z hľadiska morálnej zodpovednosti, pragmatického prístupu k účinnosti cezhraničného druhu opatrení a k úsiliu aspoň čiastočne zvrátiť proces ohrozovania veľkého počtu ľudí. V súčasnosti sa nachádzame v štádiu, keď sa už vyskytli prípady presídlenia skupín ľudí z dôvodu neobývateľnosti ich miest pôvodu, čo vyžaduje tvorbu nových mechanizmov pre manažment masových pohybov interného alebo medzinárodného charakteru. Týmito zmenami je zasiahnutá takmer každá oblasť organizácie ľudskej spoločnosti. V práci sa venujeme hlavne problematike prírodných zdrojov, stupňu ich poškodenia a následnej migrácii obyvateľstva. Výzvy ako medzinárodné zdieľanie bremena, strata zdrojov pitnej vody, zatopenie územia štátu alebo prudký nárast intenzity búrok patria medzi niektoré témy, ktorých riešenie sa musí hľadať na medzinárodnej úrovni.

1. DEGRADÁCIA ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA

1.1 Kauzálne prepojenie migrácie, klimatických zmien a degradácie prostredia

Analýza degradácie životného prostredia sa v súčasnej odbornej literatúre sústreďuje hlavne na oblasti rozvojového sveta. Je to najmä kvôli množstvu ohrozených ľudí, ktorí po desaťročia čelili ničeniu prostredia a v poslednom desaťročí sa k tomu pridali účinky klimatických zmien. Tieto zmeny v prvom rade predstavujú multiplikátor súčasných aj minulých hrozieb. Predikcie dôsledkov najnovších zmien, ktoré sú indukované hlavne zmenami podnebia, sú spracované vo forme scenárov vývoja. Vedecké práce sa väčšinou zameriavajú na detailnejšie spracovanie predikovaných dôsledkov na základe porovnania vybraných scenárov vývoja podnebia a stavu prírodných zdrojov v danej oblasti.

Napríklad zmena životného prostredia môže zapríčiniť zdravotné problémy a potravinový nedostatok, ktorý následne spustí migráciu. V takýchto prípadoch je identifikácia „primárneho dôvodu" migrácie pravdepodobne nemožná, keďže všetky príčiny môžu vzájomne zintenzívňovať svoju magnitúdu. Faktory životného prostredia môžu tiež hrať významnú úlohu, ak sa objavia v kontexte istých politických, demografických, ekonomických a sociálnych pnutí. Klimatické zmeny vtedy budú predstavovať dodatočné bremeno, ktoré

bude mať multiplikačný efekt. Inými slovami, nie je pravdepodobné, že klimatické zmeny spustia migráciu v bohatých a demokratických spoločnostiach, čo potvrdzuje Senov výskum o hladomoroch, podľa ktorého sú tieto javy menej dôsledkom faktorov životného prostredia ako dôsledkom chorých a chybných politických rozhodnutí (Sen, 1981 in Piguet et al., 2010).

Prepojenie medzi životným prostredím a migráciou je dvojcestný proces: okrem náhlych alebo pomaly nastupujúcich environmentálnych katastrof, ktoré vedú k interným aj cezhraničným pohybom, môže masívna migrácia ovplyvniť životné prostredie miesta pôvodu, cieľovej destinácie, ako aj tranzitné cesty. K týmto prípadom dochádza hlavne v situáciách vysokých koncentrácií ľudí, ktorí sú nútení hľadať si úkryt v ďalších ekologicky zraniteľných oblastiach (Council of Europe, 2008). V tomto kontexte sú osobitne zraniteľné pohraničné oblasti rozvojových štátov, v ktorých sa v prípade civilných konfliktov alebo katastrof obyvateľstvo koncentruje. Známe sú prípady degradácie prostredia v okolí susedných štátov Somálska, hranice Indie s Bangladéšom alebo jasný rozdiel medzi lesnatosťou Haiti a Dominikánskej republiky. Existuje aj iný prípad, keď izolácia priestoru mala za následok takú jedinečnú prírodnú sukcesiu, ako je hraničná demilitarizovaná zóna medzi Kóreami alebo kontaminované územie v okolí Černobyľu. Obe oblasti sú objektom veľkého záujmu biológov kvôli jedinečným pozorovaniam nerušeného vývoja miestnych ekosystémov.

Obrázok č. 1: Utečenecký tábor Dadaab: Tlak človeka na prostredie

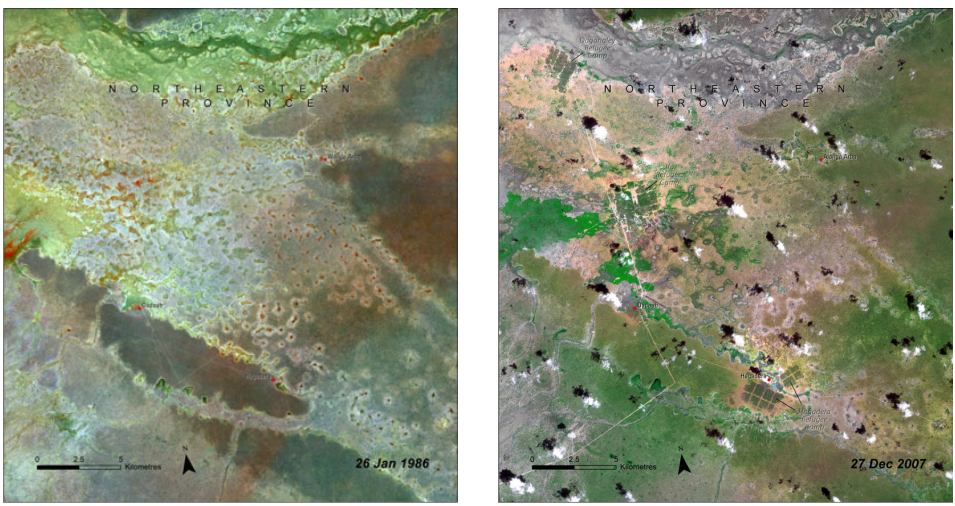

Zdroj: United Nations Environment Programme Global Resource Information Database – Sioux Falls, Dostupné na: http://na.unep.net/atlas/webatlas.php?id=388

Opis zmeny prostredia: Utečenecké tábory Ifo, Dagahaley a Hagadera pri meste Dadaab v Severovýchodnej provincii Kene blízko hranice so Somálskom. Tábory boli založené v roku 1991, keď eskalovalo napätie v Somálsku. Konflikty spolu s pôsobením dlhotrvajúceho

sucha donútili 400 000 ľudí migrovať zo Somálska do Kene a ďalších 500 000 do ostatných susedných krajín. Satelitná snímka z roku 1986 ukazuje viacmenej nedotknutú krajinu, kde dominuje krovinatá vegetácia typická pre semiarídne oblasti. Na snímke z roku 2007 vidno založené utečenecké tábory Ifo, Dagahaley a Hagadera, v nich prítomnosť 100 000 ľudí a vplyv vysokých koncentrácií ľudí na okolité životné prostredie. Vegetácia krovín sa výrazne znížila na niekoľko bodov výskytu s ochudobnenou rastlinnou pokrývkou a zároveň je badateľný aj vplyv na pobrežnú vegetáciu rieky (v hornej časti), ktorá v podstate zmizla.

1.2 Globálne faktory degradácie krajiny

1.2.1 Dezertifikácia

Dôležitým spúšťačom migrácie obyvateľstva a celkovej degradácie prostredia je dezertifikácia, definovaná Rámcovým dohovorom OSN o boji s dezertifikáciou (UNCCD) ako „degradácia krajiny v aridných, semiarídnych a suchých subhumídnych oblastiach, ktorá vyplýva z viacerých faktorov, vrátane variability podnebia a aktivít človeka“ (United Nations, 1994. In Milan et al., 2010). Odhady podielu dezertifikáciou postihnutých alebo ohrozených regiónov ukazujú závažnosť problému hlavne v rozvojovom svete. Afrika je veľmi ohrozená týmto problémom, približne 43 % jej suchých oblastí je buď postihnutých, alebo náchylných na tento jav. Ázia je najhoršie postihnutým kontinentom, kde 65 % suchých oblastí Západnej Ázie je náchylných na degradáciu krajiny a rozširovanie púští. Podobné údaje platia pre teritórium Číny a viac ako 50 % suchých oblastí Strednej Ázie. 25 % oblastí Latinskej Ameriky a Karibiku je tiež náchylných na rozširovanie púští (United Nations, 2008). Svet stráca 60 000 km^2 produktívnej krajiny každý rok ako dôsledok procesu dezertifikácie a 1 % všetkých zavlažovaných plôch kvôli vyčerpaniu vodných zdrojov a salinizácii (Myers, 1995).

Viacero nezávislých výskumných skupín identifikuje ako hlavnú príčinu rozširovania púští rastúci populačný tlak chudobných. Z neoho vyplýva nadmerné spásanie, odlesňovanie a neudržateľné poľnohospodárske postupy. Táto teória je však založená na domnienke, že degradáciu životného prostredia zapríčiňuje len chudobná časť obyvateľstva a rastúca miera jej populácie. Chýba jej vplyv reťazového efektu medzinárodného obchodu a hospodárskej praxe, ktorej výsledkom sú nízke ceny poľnohospodárskych komodít a hovädzieho mäsa pre južnú pologuľu, a taktiež politické záťaže vo forme dlhov, ktoré štáty tlačia využívať krajinu kvôli zisku devízových zdrojov. V zjednodušenej schéme krajiny západu volia postup poskytovania potravín najprv prostredníctvom pomoci a asistencie, potom propagovaním zvýšenej poľnohospodárskej produkcie. Problém stále zostáva, čo ukazuje, že riešenie je omnoho komplexnejšie (CSE, 1999).

Na obrázku č. 2 je znázornený jeden z vplyvných faktorov rozhodovania o migrácii obyvateľstva, a to je potenciál zavlažovania poľnohospodárskej pôdy, ktorý priamo súvisí s potravinovou bezpečnosťou. Na tento faktor vplýva manažment krajiny, ale aj hydrometeorologické javy a zmeny v oceánskych prúdoch.

Obrázok č. 2: Potenciál udržateľnosti zavlažovania poľnohospodárskej pôdy vo svete

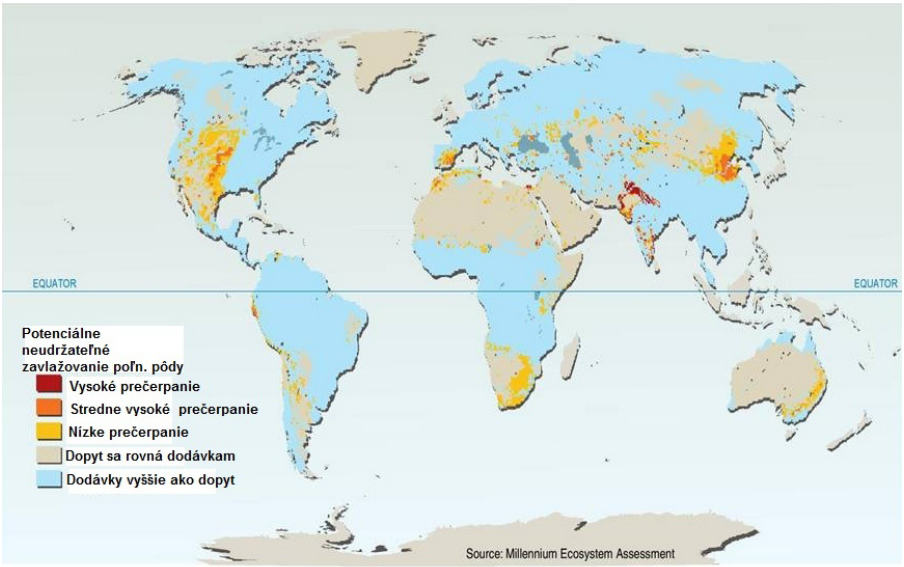

Zdroj: Millennium Ecosystem Assessment, 2005

1.2.2 Topenie ľadovcov

Ďalší z „push" faktorov súvisiaci s klimatickými zmenami a degradáciou životného prostredia je roztápanie ľadovcov. Strata ľadu v Himalájach môže viesť ku zvýšeniu environmentálnej migrácie v Afganistane, Bangladéši, Bhutáne, Číne, Indii, Barme, Nepále a Pakistane. Ako sa ľadovce topia, zvyšuje sa riziko záplav a to potom ovplyvňuje obývané oblasti v deltách riek. Najviac postihnutým sektorom je poľnohospodárstvo, keďže zavlažovanie krajiny závisí od vody prúdiacej z ľadovcov počas leta. V roku 2000 povodia riek, ktoré pramenia v pohorí Himalájí (Indus, Ganga, Brahmaputra, Irrawady, Salween, Mekong, Jang-c´-ťiang a Chuang-che) zabezpečovali vodu pre 1,4 mld. ľudí, teda pre takmer štvrtinu svetovej populácie (Cooperative for Assistance and Relief Everywhere, 2008). Problematike roztápania vysokohorských ľadovcov sa venuje v literatúre čoraz viac pozornosti. Kým v Európe to znamená hlavne stratu potenciálnych ziskov z turizmu, pre oblasti Ázie alebo Južnej Ameriky je v tomto riziku skrytý celý komplex nadchádzajúcich hrozieb. Bezprostredne pri topení ľadovcov sa tvoria tzv. ľadovcové jazerá, ktoré sa po nahromadení istého objemu vody môžu vyliať a zatopiť celé údolia pod sebou. Doliny Himalájí, Pamíru, Ťanšanu alebo Ánd sú týmito javmi v súčasnosti ohrozené, ale napríklad v roku 2010 sa podobný úkaz stal aj na ľadovci pod Mont Blancom vo Francúzsku, kde museli nahromadenú vodu spod ľadovca odčerpávať, aby predišli katastrofe, ktorá sa už raz stala v roku 1892 a zapríčinila stratu 175 ľudských životov.

Obrázok č. 3 znázorňuje ľadovce (biele s modrým orámovaním) v Himalájach a hlavné rieky, ktoré z nich pramenia. Tieto rieky zásobujú rozľahlé zavlažované územia (tmavomodré) a hlavné populačné centrá (červené). Objem ľadovcov sa v súčasnosti zmenšuje. Zníženie toku riek ovplyvní zavlažované oblasti, ale potenciál na emigráciu z poľnohospodárskych oblastí je ťažké predpovedať. Bude skôr závisieť od adaptačných opatrení ako sú stavby vodných nádrží a od efektívnejších zavlažovacích technológií. Pri absencii diverzifikácie adaptačných a mitigačných opatrení a kontinuálnom zmenšovaní vodných zdrojov sa oblasť stane neudržateľná pre poľnohospodárstvo a zabezpečenie potravinovej bezpečnosti, čo následne môže nútiť ľudí k odchodu. Na druhej strane, opatrenia na zachytávanie vody a elimináciu krízy vodných zdrojov z dôvodu zmenšovania objemu ľadovcov môžu viesť k ďalšiemu presídľovaniu obyvateľstva.

Obrázok č. 3: Odtok riek z Himalájí do Indického oceánu

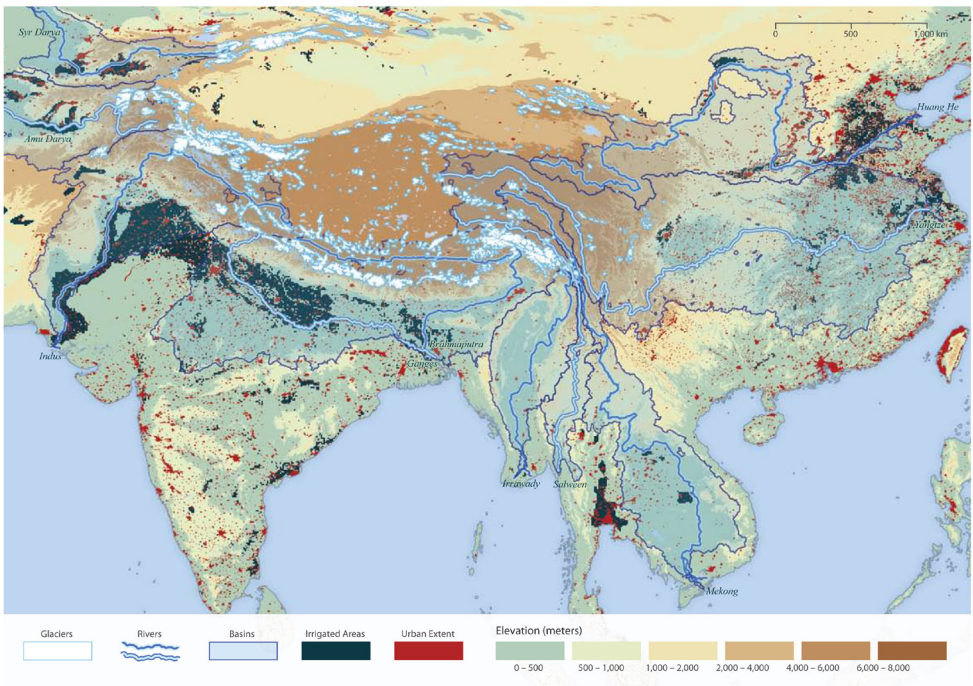

Zdroj: COOPERATIVE FOR ASSISTANCE AND RELIEF EVERYWHERE, INC.(CARE), WARNER, K.; ERHART, C., SHERBININ, A. (2008): In Search of Shelter: Mapping the Effects of Climate Change on Human Migration and Displacement. CARE, Dostupné na: http://ciesin.columbia.edu/documents/clim-migr-report--june09_media.pdf

1.2.3 Nákazy prenášané vektormi

Veľká pozornosť sa venuje zmenám v štruktúre nákaz prenášaných vektormi v súvislosti so zmenou klímy. Medzivládny panel o zmene klímy (IPCC) predpokladá, že zmena klímy povedie ku zmenám v prenose infekčných chorôb vektormi ako sú komáre a kliešte, a to v dôsledku zmien v ich geografickom rozšírení, obdobiach ich aktivity a veľkosti ich populácie (Confalonieri et al., 2007). Pritom budú naďalej dôležité aj zmeny vo využívaní pôdy a sociálno-ekonomické činitele (napr. správanie ľudí, pohyb ľudí a tovaru). Prostredníctvom viacerých modelov sa zisťoval možný nárast rizika malárie v určitých častiach Európy. Hoci je v súčasnosti ťažké formulovať presné predpovede, existuje zhoda v tom, že celkové riziko prenosu malárie v súvislosti s miestnou zmenou klímy je veľmi malé predovšetkým v tých častiach, kde fungujú primerané zdravotnícke služby a dobré riadenie kontroly počtu komárov (EEA/JRC/WHO Report, 2008). Podľa IPCC bude mať zvýšenie teploty veľa nepriamych vplyvov na ľudské populácie (IPCC, 2007), ako napríklad vyššie úrody plodín v studených oblastiach a znížené úrody v teplejších oblastiach. Zvýšené množstvo kalamitných výskytov škodcov môže tiež ovplyvniť plodiny a ľudské zdravie. Výskyt škodcov bude čoraz častejší vo všetkých druhoch biotopov na Zemi – aj tam, kde studené podnebie, zemepisná šírka alebo nadmorská výška slúžili ako prirodzená ochrana. V krajinách postihnutých máriou bude väčší výskyt tejto choroby v horských oblastiach a náhorných plošinách, ktoré boli predtým viac-menej nedotknuté. V subsaharskej Afrike bolo veľa miest, ako napr. Nairobi alebo Kigali, vybudovaných vo vyšších nadmorských výškach kvôli lepšej mikroklíme a ochrane proti malárii. Zvýšenie teploty o jeden stupeň korešponduje približne 150 metrovému prevýšeniu, čo extrémne zvyšuje citlivosť niektorých oblastí aj na malé zmeny. Ak teplota prekročí istý prah, čo napríklad umožní rozširovanie malárie, životné podmienky môžu prejsť drastickou zmenou (Rebetez, 2011).

Vysoko negatívne hodnoty – na obrázku č. 4 indikované modrou – predstavujú lokality s nízkou zraniteľnosťou, kde je súčasný demografický rast omnoho nižší ako rast populácie konzistentný s podnebím. Vysoko pozitívne hodnoty indikované červenou predstavujú lokality s vysokou zraniteľnosťou. Súčasný demografický rast tam výrazne presahuje klimaticko-konzistentný populačný rast. Regióny vyznačené bielou majú v globálnej populačnej databáze nulovú hustotu osídlenia (Samson et al. 2011). Vektory prenášajúce nákazy majú svoj životný cyklus úzko naviazaný na výskyt dažďov a suchých období.

Obrázok č. 4: Globálny klimaticko-demografický index zraniteľnosti

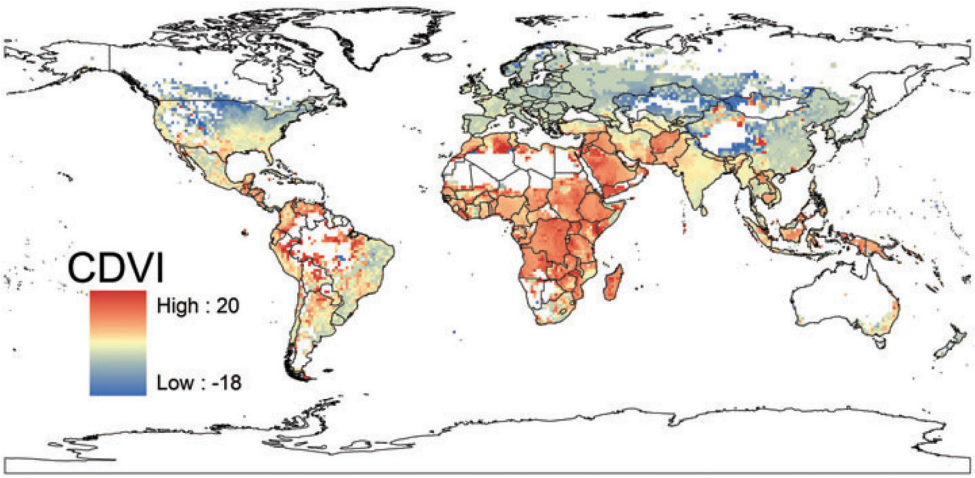

Zdroj: SAMSON J., BERTEAUX, D., McGILL, B.J., HUMPHRIES, M., M. (2011): Geographic disparities and moral hazards in the predicted impacts of climate change on human populations, Global Ecology and Biogeography, DOI: 10.1111/j.1466-8238.2010.00632.x, Blackwell Publishing Ltd.

1.2.4 Zvyšovanie hladiny mora

V porovnaní s environmentálnymi faktormi, ako sú tropické cyklóny, silné dažde, povodne, suchá a dezertifikácia, je prepojenie medzi zvyšovaním hladiny mora a migráciou omnoho priamejšie. Zvyšovanie hladiny mora je tiež v centre najdramatickejších a najpublikovanejších manifestov klimatických zmien, vrátane možného zmiznutia (zatopenia) malých ostrovných štátov. Dôsledky zvyšovania hladiny mora môžu byť viac-menej spoľahlivo predpovedané a lokalizované, pretože konfiguráciu pobrežných oblastí, ich nadmorskú výšku a veľkosť populácie je jednoduché integrovať do geografického informačného systému (GIS), ktorý umožní simuláciu a projekciu. Je preto možné na globálnej úrovni kalkulovať počet osôb žijúcich v nízko položených pobrežných zónach ohrozovaných stúpajúcou hladinou vody, vysokým prílivom a vlnami stále viac zasahujúcimi do krajiny salinizáciou alebo pobrežnou eróziou (Piguet et al., 2010).

Súčasné zvyšovanie hladiny mora je konzistentné so zvyšovaním teploty. Globálny priemer v stave vodnej hladiny sa zvyšoval o 1,8 mm za rok od roku 1961 a o 3,1 mm za rok od roku 1993 (IPCC, 2007). Tento fenomén je zapríčinený tak termickou expanziou (teplejšia voda má väčší objem), ako aj topením ľadovcov. Topenie ľadovcov sa v predchádzajúcich obdobiach meteorologických predpovedí pre 21. storočie do istej miery podceňovalo, čo vysvetľuje ich rozdiel od projekcií publikovaných od roku 2007. Rozloha vysokohorských ľadovcov a snehovej pokrývky sa zredukovala na oboch hemisférach a toto ich roztápanie z časti prispelo ku zvýšenému objemu morskej vody. Zvýšenie hladiny pozorované od

konca 20. storočia spôsobilo hlavne zvýšené roztápanie ľadovcov v Grónsku a Antarktíde (Richardson, 2009). Okrem toho sa dlho myslelo, že Antarktický polostrov vydrží nedotknutý omnoho viac rokov. Nedávne štúdie ukázali stratu veľkého objemu ľadovej masy v rokoch 1992 až 2006 s intenzitou straty ľadu zvýšenou o 75 % za 10 rokov (Rignot et al., 2008). V arktickej oblasti bola strata 10 % počas poslednej dekády v porovnaní s 3 % stratou v dekáde predchádzajúcej (Zhang et al., 2008). Správa IPCC predpovedá zdvihnutie morskej hladiny o 7 m (okrem iného spôsobené roztopením Grónskeho ľadovca), ale k tomuto javu príde pravdepodobne o niekoľko storočí alebo tisícročí. Väčšiu starosť robí scenár budúcich emisií uhlíka založený na pokračujúcom ekonomickom raste s regulovaným využitím fosílnych palív (scenár AIB IPCC), ktorý predpovedá zvýšenie hladiny mora o 0,3 až 0,8 m do roku 2030 (IPCC, 2007). Ešte horšie odhady ukazujú, že tento proces môže nastať oveľa rýchlejšie ako sa predpokladalo. Toto veľké zvýšenie hladiny morí, ktoré nebolo možné doteraz predpovedať, bude mať pre populácie ľudí vážne dôsledky. Ďalší poznatok je, že toto zvyšovanie rok 2100 nezastaví. Zvyšovanie teploty morskej vody spolu so stratou ľadu v Grónsku a Antarktíde bude mať vplyv na zvyšovanie hladiny najmenej niekoľko ďalších storočí (Rebetez, 2011).

Migrácia spôsobená zvyšovaním hladiny mora získala asi najväčšiu pozornosť v diskusii o environmentálnej migrácii pravdepodobne preto, že prepojenie medzi vplyvom hladiny oceánov a nútenou migráciou je veľmi jasný a priamy. Najnovšie prípady nútenej migrácie z dôvodu zvyšovania hladiny mora sú z Tulunu (Carteret) a Takuu (Papua Nová Guinea) s celkovým počtom presídlencov 2 400. Toto číslo môže v nasledujúcich dekádach exponenciálne narásť, keďže ďalších 146 miliónov ľudí je vystavených podobnému riziku. Sú to hlavne populácie v oblastiach s nadmorskou výškou menej ako 1 meter nad morom. Krajiny ako severná skupina Cookových ostrovov, Kiribati, Tuvalu, Tokelau, Mikronézske federálne štáty, Maršalove ostrovy a Maldivy sú v súčasnosti ohrozené zvyšujúcou sa hladinou oceánu a ich populácie môžu onedlho čeliť riziku nútenej migrácie (Anthoff et al., 2006).

Bangladéš a ostrovy Carteret v Papue Novej Guinei už oznámili oficiálnu prítomnosť „utečencov klimatických zmien". Viac ako 500 000 obyvateľov ostrova Bhola v Bangladéši stratilo svoje domovy, keď bol ostrov permanentne zatopený záplavami v roku 2005. Väčšina z týchto ľudí teraz prebýva v slumoch Dháky, kde sústavne prichádzajú migranti zo záplavových území. Niektoré štúdie predpovedajú, že celá populácia Bangladéša sa môže stať utečeneckou ku koncu storočia, ak hladina mora bude naďalej stúpať, čo následne môže spôsobiť bezprecedentné migračné tlaky na susednú Indiu (Chhabara, 2008). Bangladéš čelí každoročne viacerým prírodným katastrofám a jeho populácia sa považuje za populáciu, ktorá „sa učí" prispôsobovať sa zmenám podnebia. Predstavuje model krízového manažmentu vybudovaného zdola miestnymi organizáciami, ktoré dôkladne poznali hrozby podnebia a reakcie obyvateľstva.

Tabuľka č. 1: Predpokladané vplyvy zvýšenia hladiny mora o 0,5 m do roku 2050

Skupiny krajín	Počet krajín	Populácia ohrozená zvyšovaním hladiny mora v miliónoch	Podiel dotknutých z celkovej populácie v %
Regióny			
Arabské štáty	20	8,9	2,6
Vých. Ázia a Pacifik	22	63,1	3,3
Európa a Stredná Ázia	17	4,4	1,2
Lat. Amerika a Karibik	31	7,0	1,3
Južná Ázia	6	38,9	2,4
Subsaharská Afrika	30	10,2	1,9
Malé ostrovné štáty	35	1,7	3,4
Skupiny podľa HDI			
Veľmi vysoký	41	41	16,0
Vysoký	42	15	4,5
Stredný	38	84,6	0,4
Nízky	32	30,8	9,4
Svet	153	171,4	2,7

Zdroj: UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (2011): Human Development Report 2011, Sustainability and Equity: A Better Future for All, New York

V Správe OSN o svetových veľkých mestách sa uvádza, že 3 351 veľkých miest sa nachádza na území nazývanom nízko položená pobrežná zóna, čiže v oblasti s nadmorskou výškou nižšou ako 10 m nad morom. Aj keď tieto oblasti tvoria iba 2,2 % suchozemského povrchu, nachádza sa v nich v súčasnosti domov približne 11 % svetovej populácie. Z tohto množstva žije 438 miliónov v Ázii a 246 miliónov v najchudobnejších podmienkach po celom svete (McGranahan et al., 2007). Anthoff poskytuje o niečo nižšie počty – 397 miliónov ľudí – čo vôbec neznižuje urgentnosť a závažnosť problému (Anthoff et al., 2006). UN Habitat uvádza, že hladina mora stúpla za minulé storočie o 17 cm. Konzervatívne globálne predpovede hovoria o ďalšom zvýšení hladiny o 22 – 34 cm v rokoch 1990 – 2080. V prípade zvyšovania hladiny mora môže 400 miliónom ľudí hroziť nutnosť presídlenia (Rowling, 2008). Na tejto analýze môžeme vidieť, že viacero autorov sa nezávisle od seba zhoduje v kalkuláciách a zároveň potvrdzuje tézu, že zvyšovanie hladiny mora predstavuje v súčasnosti najväčšiu klimatickú hrozbu pre ľudskú populáciu.

1.2.5 Prírodné katastrofy

Počet a rozsah prírodných katastrof sa viditeľne zvýšil. Ich zaznamenaný počet vzrástol štvornásobne z približne 125 na začiatku 80. rokov na 500 ročne v súčasnosti. Počet ľudí postihnutých prírodnými katastrofami vzrástol o 68 % zo 174 miliónov/rok v rokoch 1985 – 1994 na 254 miliónov v rokoch 1995 – 2004 (Reuters, 2009). S vývojom podnebia súvisí 9 z 10 katastrof (Holmes, 2006). Ku zvyšovaniu stupňa zraniteľnosti taktiež prispievajú faktory, ktoré nesúvisia s klímou, ako napríklad zlé hospodárske rozhodnutia, populačný rast, nesprávna vládna politika, nadmerná exploatácia prírodných zdrojov a nepripravenosť miestnych komunít na prírodnú katastrofu (Council of Europe, 2008). Počet ľudí presídlených z dôvodu náhlych katastrof tiež narastá. V roku 2008 bolo podľa Nórskej komisie pre utečencov z dôvodu náhlych prírodných katastrof presídlených 36 miliónov ľudí, v roku 2009 17 miliónov a v roku 2010 42 miliónov (Haldorsen, 2011).

Obrázok č. 5: Počet katastrof spôsobených povodňami v období rokov 1950 – 2000

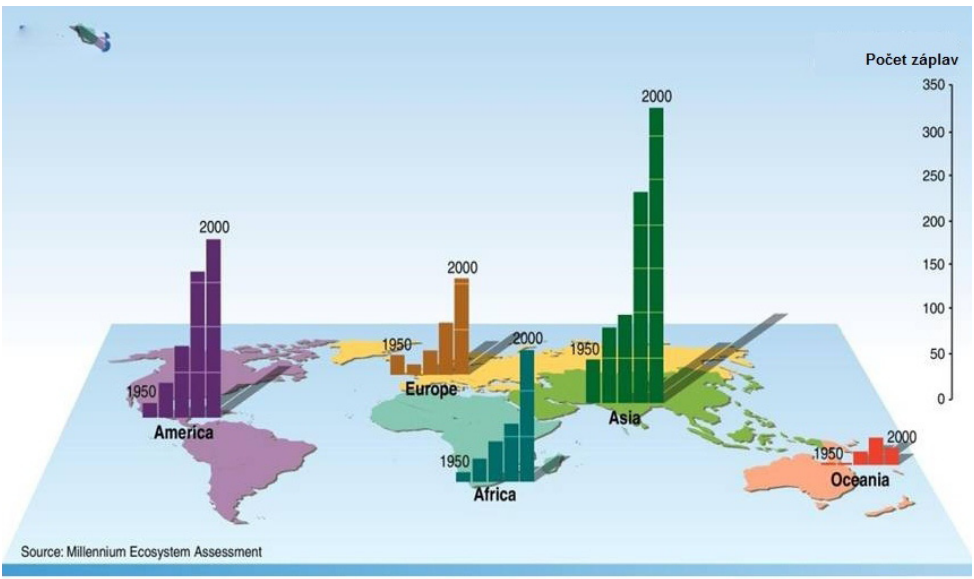

Zdroj: Millenium Ecosystem Assessment 2005, Dostupné na: www.maweb.org

1.2.6 Deforestácia

Odlesňovanie patrí už niekoľko desiatok rokov medzi hlavné témy v degradácii životného prostredia nielen priamo v dotknutých krajinách, ale takisto aj v globálnej perspektíve. Stupeň medzinárodnej pozornosti venovanej odlesňovaniu je úmerný úlohe lesov v globálnych, národných aj miestnych ekosystémoch (Marcoux, 2000). Prepojenie medzi degradáciou lesa a zraniteľnosťou katastrofami sa prejavilo v roku 1998 po hurikáne Mitch, ktorý pripravil o život 18 000 ľudí a spôsobil škody za približne 4 miliardy USD (Hammil et al., 2005). Počas

obdobia kratšieho ako jeden týždeň spadol takmer ročný úhrn zrážok na odlesnené vrchy Strednej Ameriky, čo spôsobilo vyliatie riek, bleskové povodne, zosuvy bahna a pôdy. Dekády poľnohospodárskej expanzie a rastu v osadách vyničili vegetáciu potrebnú na absorpciu vody a spevnenie pôdy počas intenzívnych zrážok. Vedecké štúdie uskutočnené po hurikáne v Hondurase, Nikaragua a Guatemale ukázali, že farmy, ktoré uplatňovali agroekologické praktiky vrátane agrolesníctva, čelili vplyvu búrky lepšie ako tie s konvenčnými poľnohospodárskymi metódami. Udržateľne obhospodarované pozemky si zachovali viac vrchnej vrstvy pôdy aj jej vlhkosť, zaznamenali menšiu eróziu a menšie ekonomické straty ako susedné pozemky (Hammil et al., 2005). Cunami v Indonézii a Thajsku upriamila väčšiu pozornosť na schopnosť lesa zmierňovať dôsledky prírodných katastrof, keď odhalila dlhoročné straty mangrovovových lesov okolo pobrežia, ktoré mohli časť energie z mohutných prílivových vĺn zachytiť.

Odlesňovanie na Haiti znížilo kapacitu pôdy absorbovať vodu. Napriek miernym dažďom voda rýchlo steká po obnažených odlesnených svahoch, a tak sa nedostane k poľnohospodárskym plodinám, alebo rastliny zachytia len malý objem vlahy. Výsledkom tohto procesu je sucho napriek normálnym zrážkam. Tento jav jasne vidieť na satelitných snímkach, kde je takmer geometrická línia medzi zeleným lesom a hnedou odlesnenou krajinou na hraniciach Haiti a Dominikánskej republiky. Podobne aj v rovinatých oblastiach ryžových polí na Filipínach bolo „pseudosucho" zapríčinené odlesňovaním v dôsledku tradičného poľnohospodárstva systémom „vyťažiť a spáliť". Nadmerná pastva, nadmerná kultivácia a nevhodné použitie mechanizovaných poľnohospodárskych prostriedkov tiež prispievalo k cyklu erózie a sucha. Katastrofa v USA nazývaná „dust bowl" v 30. rokoch minulého storočia prišla potom, čo sa Veľké pláne – prérie v Oklahome – pretransformovali na obilninové farmy. V bývalom Sovietskom zväze viedla v 50. rokoch minulého storočia substitúcia prirodzenej rastlinnej pokrývky stepí Strednej Ázie cereálnymi plodinami k dezertifikácii a suchu v polovici 60. rokov minulého storočia. V africkej oblasti Sahel nadmerná pastva, odlesňovanie a nešetrná kultivácia zredukovali hornú vrstvu pôdy a ostávajúcu vrstvu ubili a zhutnili, čo viedlo k rýchlemu povrchovému odtoku vody, ktorú pôda nestihla absorbovať. To znamená, že výsledkom tohto procesu, bolo podobne ako na Haiti sucho, resp. „pseudosucho" zapríčinené činnosťou človeka (Kreimer a Munasinghe, 2003).

Na obrázku je možné vidieť oblasti s čistým prírastkom plochy lesa. Sú to hlavne oblasti Európy, Severnej Ameriky a Ázie, kde sa štáty s dlhou históriou odlesňovania územia rozhodli za pomoci rôznych podporných programov zvrátiť trend aj kvôli rozširujúcej sa dezertifikácii (Čína), alebo zvýšenej expozícii na prírodné katastrofy (Vietnam). Čistá strata lesa sa tradične týka oblasti trópov a severskej tajgy.

Obrázok č. 6: Mapa lokalít odlesnenia krajiny alebo prírastku plochy lesa

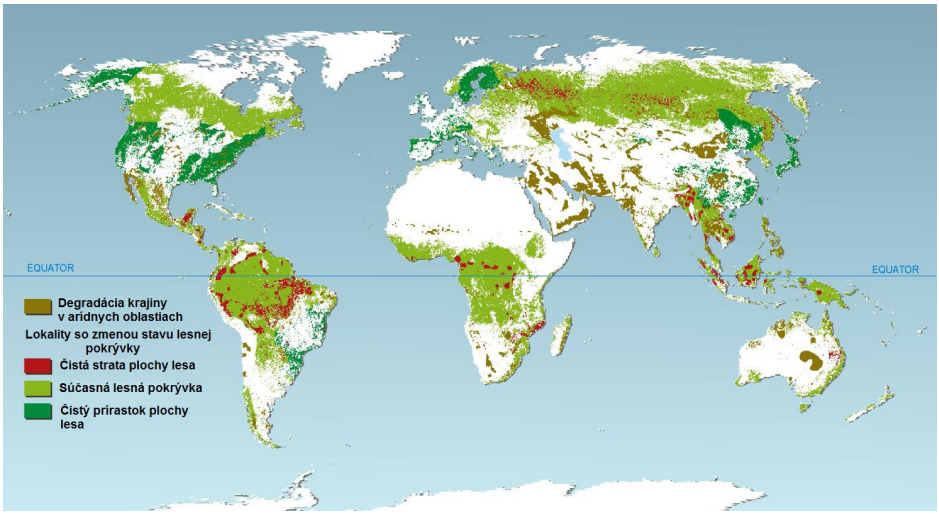

Zdroj: Millenium Ecosystem Assessment, 2005

Prezident Brazílie Luiz Inácio Lula da Silva sa zúčastnil na Amazonskom samite, ktorého výsledkom bola deklarácia vyzývajúca priemyselné krajiny, aby finančnými prostriedkami prispeli k snahám o zastavenie odlesňovania. Prezident Lula da Silva povedal: „Nechcem, aby od nás nejakí gringovia chceli, aby sme nechali obyvateľa Amazonu zahynúť od hladu pod stromom. Chceme (lesy) chrániť, ale oni budú musieť túto ochranu zaplatiť, pretože my sme nikdy naše lesy neničili tak, ako oni svoje pred storočím.“ Slovom „gringo“ v Brazílii označujú všeobecne každého zo severnej pologule (Associated Press et The Guardian, 2009). Neudržateľné ekonomické praktiky môžu mať pôvod v politickej exklúzii a následnom odmietnutí marginalizovaných záujmov na jednej strane a sile prevládajúcich záujmov na strane druhej. Praktická marginalizácia pôvodných obyvateľov v mexickom Chiapas je napríklad jeden z dôvodov absencie lobingu pri ochrane dažďových lesov pred extenzívnou ťažbou veľkými obchodnými spoločnosťami. Odlesňovanie malo za následok veľké zosuvy pôdy počas výnimočne výdatných dažďov, ktoré pochovali malé dediny obývané práve pôvodnými obyvateľmi (Alscher, 2008). V prípade provincie Vnútorné Mongolsko zohrali pri dezertifikácii pastvín svoju úlohu kultúrne normy. Zvýšená reprodukcia dobytka, ktorú miestni obyvatelia vnímajú ako znak prosperity, viedla k nadmernému spásaniu a v dôsledku nedostatočných zrážok k následnej degradácii pôdy (Zhang, 2008).

Priemerná lesnatosť je podobná v krajinách s veľmi vysokým a tiež nízkym stupňom HDI (28 – 29 %). Kým krajiny s veľmi vysokým stupňom HDI zvýšili od roku 1990 celkovú rozlohu lesov o približne 1 %, krajiny s nízkym HDI stratili takmer 11 % lesných plôch. Najvyššiu stratu zaznamenali oblasti Latinskej Ameriky a Karibiku, subsaharská Afrika a arabské štáty. Sedem rozvojových krajín (Bhután, Čína, Čile, Salvádor, India a Vietnam) zvrátili

vývoj z deforestácie na reforestáciu s pomocou národných aj medzinárodných programov. Existujú však domnienky, že týmto krokom niektoré krajiny len presunuli odlesňovanie do iných rozvojových krajín, takže na každých 100 ha zalesňovania importujú ekvivalent 74 ha drevných produktov. Simulácie ukazujú, že EÚ na každých 100 m^3 zníženej ťažby premiestni 75 m^3 ťažby dreva do rozvojových krajín, hlavne do trópov, Austrália a Nový Zéland 70 m^3 a USA 40 m^3. Na pochopenie trendov v zmenách globálnej plochy lesov je nutné analyzovať aj spotrebu, výmenu tovarov a produkciu (UNDP, 2011).

1.2.7 Vzťah degradácie lesov a prírodných katastrof

Zahrnutie environmentálnej dimenzie zraniteľnosti do nášho chápania ľudskej bezpečnosti by mohlo obrátiť pozornosť verejnosti, politikov a fondov na dlhodobé hodnoty ochrany lesa a udržateľného hospodárenia. Takmer v 100 % prípadov sa lesy hodnotia v krátkodobom meradle a primárne len ako zdroj drevnej suroviny. Toto podhodnotenie znamená, že skutočné náklady odlesňovania a deštrukcie mangrovových lesov sa neberú do úvahy pri politických rozhodnutiach povoľujúcich ťažbu v horných častiach povodí riek, pri expanzii fariem na produkciu kreviet alebo rozvoji turizmu v pobrežných oblastiach – čiže v zónach citlivých na výskyt katastrof. Po prírodnej katastrofe sú tieto dlhodobé a ťažko merateľné náklady zjavné a ich bremeno leží najmä na miestnej populácii (Hammil et al., 2005). Vzťah medzi lesnými ekosystémami a ľudskou bezpečnosťou je recipročný. Ak degradácia lesných zdrojov prispieva ku znižovaniu ľudskej bezpečnosti, funguje to aj opačne. Neistota vo forme chronickej chudoby, občianskej vojny alebo masového pohybu interne vysídlených osôb môže zničiť ekosystémy a lesy – na zdroje bohaté, multifunkčné systémy – sú vždy atakované ako prvé (Hammil et al., 2005).

Je jasné, že počet obyvateľov ovplyvnených prírodnou katastrofou závisí od komplexných interakcií rôznych faktorov. Socioekonomické faktory sú zvyčajne rozhodujúce, ale pri absencii dôležitých prvkov životného prostredia sa ich úloha znižuje. Niekedy je zníženie stupňa lesnatosti zároveň funkciou degradácie kvality spoločenských faktorov ako napríklad na Haiti. Rozdiely v pôsobení lesov na krajinu je tiež možné pozorovať pri rozdielnych geografických typoch, keď je účinok straty lesnej pokrývky v krajinách s prevládajúcim horským reliéfom markantnejší ako v rovinatých oblastiach. Tento vzťah však nie je absolútny, pretože územia v deltách riek pri strate pobrežných lesov zase ohrozujú záplavy, prípadne vlny cunami. Všeobecne sa strata magrovových porastov považuje za jeden z najvýznamnejších degradačných činiteľov pobrežných oblastí, ktorý má za následok zníženie populácie rýb a vyššiu zraniteľnosť pri cunami. Tento vzťah sa naplno prejavil pri katastrofe v Indonézii a Thajsku, kde boli niektoré pobrežné komunity silno zasiahnuté vlnami, kým v iných častiach porastených magrovmi sa nestalo takmer nič. S deforestáciou sa spájajú aj iné riziká. Napríklad výskyt extrémnych teplôt v krajine alebo zosuvy pôdy. Najviac skúmaným vzťahom je výskyt lesa v horných častiach povodí veľkých riek a intenzita záplav v dolných častiach. Štáty sa často navzájom obviňujú z neudržateľného manažmentu územia a následných povodní v dolných častiach riek. Najznámejším prípadom je himalájsky mýtus z Číny a Nepálu, ale podobnému problému sa nevyhlo ani Slovensko pri regulácii odtoku do Maďarska.

Keď s pokračujúcou deforestáciou zlyhajú základné podporné časti ekosystému, môže prísť aj k migrácii obyvateľstva. Ak v takej oblasti už existuje sezónna alebo cirkulačná migrácia, môže sa stať, že sa zmení na permanentnú v momente, keď náklady na migráciu návratu presiahnu hodnotu udržiavania životnej úrovne v miestnych podmienkach. Znalosť tohto prepojenia je užitočná pri plánovaní využívania krajiny a taktiež pri predikcii vývoja prírodných zdrojov v súčasnosti hlavne v rozvojových krajinách. Odstrašujúci príklad Haiti sa pri absencii preventívnych mechanizmov korupcie a pri súčasnom náraste populácie môže zopakovať aj v inej časti sveta. Medzinárodné spoločenstvo vtedy už nemusí byť schopné zvrátiť vývoj, keďže degradácia môže prebehnúť veľmi rýchlo, kým obnova ekosystémov trvá desiatky rokov. Môžeme však pozorovať aj pozitívny vývoj. Krajiny ako Čína, India, Filipíny, Bhután alebo Vietnam zaviedli intenzívne programy zalesňovania buď starých plôch, alebo nových oblastí. Tento krok prišiel po desiatkach rokov deforestácie a následných úderoch prírodných katastrof, ktoré si tieto krajiny museli vytrpieť. Avšak aj v tomto pozitívne nastavenom trende musíme byť pri hodnotení stupňa environmentálnej výkonnosti veľmi opatrní. V niektorých tropických štátoch sa síce zalesňuje, avšak často ide o komerčné plantáže eukalyptov alebo olejových paliem. Tieto porasty majú len máločo spoločné s biodiverzitou. Vysádzajú sa kvôli existujúcemu priemyslu na výrobu papiera alebo palmového oleja a predstavujú len veľmi krátkodobé riešenie. Po prvej až druhej generácii pôda ďalej degraduje pod vplyvom toxického odpadu zo spracovania týchto drevín a situácia sa môže ešte zhoršiť. Je teda nutné od začiatku procesu obnovy a intervencie v miestnej oblasti hľadať udržateľné riešenia, čo osobitne platí pre ekosystém lesa, pretože krátkodobé riešenia sa v dlhodobom meradle môžu ukázať ako veľké chyby. Pri správnom nastavení obnovy sa postupne môže odolnosť miestneho prostredia obnoviť natoľko, že ho možno vrátiť na obývateľnú úroveň a následne zvýšiť kvalitu života. S týmto súvisia služby zabezpečenia pitnej vody a zadržania zrážok, eliminácie škodcov, riadenie mikroklímy prostredia, krytia pôdy a poskytovania drevnej suroviny. Medzinárodné intervencie na boj s dezertifikáciou, na ochranu biologickej diverzity aj adaptáciu na klimatické zmeny vo svojich agendách obsahujú aj problematiku odlesňovania. S uvedomením si vzájomnej prepojenosti socioekonomických a ekologických faktorov bude možné implementovať opatrenia na záchranu a obnovu lesov do sektorov zdanlivo nesúvisiacich s prírodnými zdrojmi, avšak kriticky dôležitých pre ich zachovanie.

Proces odlesňovania na medzinárodnej úrovni patrí do agendy viacerých medzinárodných dohovorov, ale citlivosť tejto témy sa odzrkadľuje na absencii priamej konvencie o lesoch, ktorej tvorba zlyhala už na Samite Zeme v Riu de Janeire. V súčasnosti sa očakáva určitý pokrok na konferencii Rio plus 20. Deforestácia ako fenomén ostáva naďalej jednou z najurgentnejších ekologických výziev. Riešenie nie je jednosmerné ani jednosektorové. Zahŕňa aspekty regulácie medzinárodného obchodu, regionálneho rozvoja, biodiverzity, spotrebných vzorcov rozvinutého sveta a vôle medzinárodného spoločenstva zdieľať bremeno a financovať programy na jej zastavenie. Najnovšie snahy posilniť úlohu lesov ako zásobární uhlíka v pôde a biomase a s tým súvisiace iniciatívy financovania sa stretli s pozitívnym ohlasom zo strany rozvojových krajín. Kľúčom pri tomto procese bude vzájomný vzťah donora a prijímateľa. Zo strany prijímateľov to bude nutnosť transparentne reportovať

stav prírodného zdroja a garantovať jeho pretrvanie počas financovania a zo strany donorov zaistenie dostatočných finančných prostriedkov dlhodobého využitia.

Obrázok č. 7: Odlesňovanie na Haiti – hranica s Dominikánskou republikou

Zdroj: NASA/Goddard Space Flight Center Scientific Visualization Studio

Vľavo na obrázku je odlesnená horská krajina na Haiti, vpravo lesmi pokryté pohorie Dominikánskej republiky. Takýto spôsob odlesnenia musí byť výsledkom desiatok rokov trvajúceho tlaku na prírodné zdroje. Následná degradácia znemožní aj ich prirodzenú obnovu. Dominikánska republika má lesnatosť 28 %, kým Haiti stratilo od roku 1950 takmer celú plochu lesov. Tie v súčasnosti pokrývajú 1 – 3 % územia.

1.3 Klimatické zmeny – nový faktor degradácie prostredia

Vplyv klimatických zmien na národné hospodárstvo, dostupnosť potravín a vody, ako aj stúpanie hladiny morí budú mať pravdepodobne za následok celosvetové zvýšenie migrácie obyvateľstva. Avšak zhoršené podmienky životného prostredia ovplyvnia v prvom rade mobilitu v rámci jednotlivých krajín a regiónov. Posledná správa Medzivládneho panelu o klimatickej zmene IPCC (2007) upozorňuje, že poľnohospodárska produkcia bude vážne ovplyvnená klimatickou variabilitou. Oblasti vhodné na poľnohospodárstvo, dĺžka vegetačnej sezóny a fertilita pôdy sa už v súčasnosti výrazne menia hlavne na hraniciach semiarídnych a arídnych oblastí (Global Environmental Facility, 2006). Približne 1,1 mld. ľudí – 17 % populácie koncentrovanej na globálnom juhu – trpí nedostatkom pitnej vody. Počet ľudí, ktorí závisia od povodí riek prameniacich v Himalájach, môže do roku 2050 dosiahnuť 2 miliardy (UN DESA, 2008). Klimatické zmeny celkom určite tento problém ešte vyhrotia.

Najvyšší stupeň deforestácie je na globálnom juhu. V súčasnom štádiu straty lesnej pokrývky nemôžeme odlesňovanie pripísať klimatickým zmenám, avšak tieto môžu proces urýchliť (Boano et al., 2008). Tak sa klimatické zmeny nezávisle od ich priameho vplyvu ukazujú ako multiplikátor súčasných degradačných činiteľov. Pri následných výskumoch bude teda kvôli stanoveniu regulačných opatrení dôležité rozlíšiť „nový" vplyv zmeny klímy a „staré" pôsobenie degradačného činiteľa.

Takáto degradácia znásobená vplyvmi zmien podnebia často vyúsťuje do nadmerného využívania prírodných zdrojov, populačných tlakov a neudržateľných rozvojových programov. Ako klimatické zmeny zvyšujú zraniteľnosť ľudských populácií, tak niektorí experti tvrdia, že táto zraniteľnosť bude hlavný faktor pri vzniku budúcich migračných tokov hlavne na južnej pologuli. Ale akokoľvek môže byť tento argument vierohodný, neberie do úvahy skutočnosť, že migrácia nie je len jednoduchá funkcia zraniteľnosti, ale je aj funkciou schopnosti zvládať istý stupeň stresu a odolnosti voči vonkajším šokom, čiže reziliencie. Súčasná klimatická zmena s malým otáznikom o participácii človeka na jej vzniku často zhoršuje degradáciu a vyvoláva dodatočné tlaky na životné prostredie (Schade a Faist, 2011). Sternova správa odhaduje, že náklady na implementáciu najurgentnejších opatrení pre 50 najmenej rozvinutých krajín budú približne 1,3 mld. USD (Stern et al., 2005). Náklady na adaptáciu pre všetky rozvojové krajiny sú podľa Svetovej banky vyčísliteľné v desiatkach mld. USD (World Bank, 2006). V posledných rokoch sa však počet odhadov rôznych globálnych inštitúcií zvýšil. Variabilita je vysoká hlavne s pribúdajúcimi dôkazmi o pokračujúcej degradácii a nelineárnom (a zároveň ťažko predpovedateľnom) vývoji podnebia, keď náklady na adaptáciu prudko stúpajú. V rámci procesu UNFCCC sa medzinárodné spoločenstvo od roku 2012 zaviazalo nájsť 100 mld. USD ročne (Zenawi et al., 2010) v rámci tzv. Zeleného klimatického fondu na adaptáciu v rozvojových krajinách. Táto suma má pochádzať z verejných aj súkromných zdrojov, garancie sú však ešte neisté.

Nezabúdajme na existujúce problémy súvisiace s konfliktmi o prírodné zdroje. Kým klimatické zmeny predstavujú potenciálne katastrofickú hrozbu v rôznych formách, nesmieme prehliadať ani problémy v spojitosti s rapídnym nárastom populácie, pretrvávajúcou chudobou, nedostatkom zdravotne vyhovujúcej vody a sanity, výskytom infekčných chorôb, ktoré dennodenne ohrozujú životy ľudí. Klimatické zmeny pravdepodobne tieto hrozby znásobia a neprestanú pôsobiť ani keby sa podnebie opäť stabilizovalo. Prezentovanie klimatických zmien ako hrozby číslo jeden a odsunutie ostatných by bolo necitlivé voči pálčivým problémom, ktorým čelí množstvo obyvateľov chudobných a rozvojových krajín (Dabelko, 2009). Súčasné hlavné environmentálne výzvy sú systémového charakteru a nemôžu sa riešiť oddelene. Hodnotenie štyroch prioritných oblastí životného prostredia – zmena klímy, príroda a biodiverzita, využívanie prírodných zdrojov a odpadov a životné prostredie a zdravie – poukazujú na rad priamych i nepriamych väzieb medzi environmentálnymi výzvami (EEA, 2010). Problematiku rozvoja a znižovania chudoby je preto potrebné vyučovať v kontexte existujúcich nástrojov a politík, to znamená zahrnúť ich do každého sektoru ako je doprava, zdravotníctvo, výstavba, odpadové hospodárstvo, turizmus a pod. Týmto spôsobom sa bude problém vnímať v celom kontexte a študenti môžu nachádzať riešenia v každej oblasti života spoločnosti.

PRÍPADOVÉ ŠTÚDIE

Nasledovné prípadové štúdie by mali byť súčasťou každej hodiny. Ich účelom je zaradiť získané poznatky do praktického života. Na niektoré by sa mali študenti pripraviť, takže materiály by mali dostať vopred, iné sa môžu riešiť len na hodine. Touto metódou si môžu na konkrétnom príklade osvojiť aplikáciu poznatku, resp. určitej metódy alebo zákonitosti. Prípadové štúdie by mali byť zo súčasnosti, aktuálne problémy životného prostredia vo svete čerpané pre objektivitu najmä z univerzitných zdrojov alebo zo zdrojov medzinárodných odborných organizácií. Je potrebné pýtať sa študentov na detaily obsiahnuté v danej štúdii a podľa potreby vysvetľovať súvislosti. Ďalším cieľom je vyvolať diskusiu medzi študentmi.

Prípadová štúdia č. 1:
Tigre a Interpol – úlohou štúdie je ukázať, koľko zdanlivo nesúvisiacich inštitúcií má dosah na životné prostredie. Aktivity Interpolu brániace ilegálnemu obchodu s ohrozenými druhmi divo žijúcich zvierat na medzinárodnej úrovni dobre ilustrujú komplexnosť problému a súčasné výzvy na spoluprácu viacerých krajín, kde rozvojové krajiny tvoria drvivú väčšinu. Štúdia ukazuje aj spoločenskú stránku ochrany zdrojov, keď stratu biodiverzity zapríčiňuje ekonomický dopyt po produktoch.

Hlavné znaky: korupcia, organizovaný zločin, neudržateľné vyčerpávanie miestnych zdrojov a komunít, strata biodiverzity

Dokumenty – Enforcement not extinction. Zero tolerance on tiger trade – príloha 9

Prípadová štúdia č. 2:
Lokality svetového dedičstva UNESCO a klimatické zmeny. Ako zmeny v prostredí ovplyvňujú stav lokalít, možnosti ich záchrany a význam pre miestne komunity. Tieto lokality majú často symbolický význam pre daný národ alebo komunitu, a preto je nutné venovať veľkú pozornosť ich zachovaniu do budúcna. Mnohé sa nachádzajú na území rozvojových štátov, kde sú prostriedky na ich ochranu minimálne. Výber konkrétnej štúdie podľa potreby: vhodné sú napr. Sagarmatha National Park Nepal, Timbuktu Mali, Cape Floral Region South Africa. Štúdie môžu ukázať vplyvy súčasných zmien podnebia na prírodu, človeka a zároveň možnosti záchrany, prispôsobenia a uchovania súčasných druhov.

Dokumenty – Case Studies on Climate Change and World Heritage – príloha 10a, 10b
http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001506/150600e.pdf
http://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_22_en.pdf

Prípadová štúdia č. 3:
Environmentálna migrácia v rôznych častiach sveta – presídľovanie obyvateľstva pod vplyvom prírodných podmienok a tiež zásahov vlády v okolí delty Nílu. Štúdia ukazuje súčasný trend

straty poľnohospodárskej pôdy v dôsledku rozširovania púští, zasoľovania území,stúpajúcej hladiny mora a zároveň degradáciu zdrojov pitnej vody. Ukazuje aj na vysoký stupeň adaptácie a rezistencie domácich obyvateľov na zmeny prostredia. Namieste je úvaha o vývoji v takýchto lokalitách v ďalších desaťročiach, keďže prognózy poukazujú na zvýšený tlak klimatických zmien sprevádzaný zvyšovaním počtu obyvateľstva. Tento jav zdôrazňujeme aj v teoretickej časti, pretože v súčasnosti už prichádza k priamej migrácii obyvateľstva z dôvodu zlého stavu životného prostredia, čo možno pokladať za najvážnejší vplyv klimatických zmien.

Dokument: In: *Search of Shelter: Mapping the Effects of Climate Change on Human Migration and Displacement*. CARE, Dostupné na internete: http://ciesin.columbia.edu/documents/clim-migr-report-june09_media.pdf – príloha 11

Prípadová štúdia č. 4:
Zemetrasenie, cunami a nukleárna katastrofa v Japonsku. Ide o rozvinutú krajinu a štúdia dobre ilustruje stupeň kultúry a pripravenosti na megakatastrofy. Na tejto štúdii je dobré poukázať na systémy včasného varovania, disciplínu obyvateľstva, medzinárodnú solidaritu a historický prehľad udalostí, z ktorých sa dá poučiť a budovať preventívne opatrenia. Technológia a tradičné vedomosti tvoria systém, ktorý môže byť veľmi efektívny. Rozvojové krajiny často nedisponujú potrebnou technológiou na vhodnú reakciu na prírodné katastrofy, ale majú tradičné znalosti, ktoré sa formovali počas storočí pozorovaním prírodných javov. Komparácia, resp. kombinácia týchto dvoch faktorov môže veľmi pomôcť pri prevencii aj pri priamej reakcii na náhlu katastrofu.

Dokumenty – East Japan Earthquake and Tsunami – Key lessons for the education sector – príloha 12
Traditional knowledge and prevention to katastrofes and catastrophes – príp. št.
http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002161/216169e.pdf

Prípadová štúdia č. 5:
Namíbia – rozvojová krajina s najrozľahlejšou výmerou chránených oblastí. SWOT analýza.
Príklad krajiny, ktorá vyhlásila prísne chránený národný park takmer na celom svojom pobreží. Táto snaha je ale spojená aj s priemyselnou ťažbou diamantov. Spolupráca vlády s miestnymi obyvateľmi, citlivé zavádzanie zákonov na ochranu prírody, priznávanie práv a rozvíjanie pocitu hrdosti na faunu a flóru, ako aj rozvoj turizmu v miestnych populáciách môžu slúžiť ako príklad.

Dokumenty – *History of Conservation in Namibia* – príloha 13
http://www.tourismfortomorrow.com/bin/pdf/original_pdf_file/2012_case_study_namib_rand_saf.pdf
http://www.worldwildlife.org/what/wherewework/namibia/

Prípadová štúdia č. 6:
Piecky z Berkeley v Darfúre – jednoduchý spôsob ako šetriť prírodné zdroje a prispieť k bezpečnosti obyvateľstva.
Tvorba piecok na varenie efektívne šetriacich drevnú surovinu, ktorá je v púštnom prostredí taká vzácna. Prispievajú k bezpečnosti a zdraviu obyvateľstva a rýchlejšej obnove prírodných zdrojov. Štúdia zároveň ukazuje, ako môže moderný výskum na univerzitách prispieť k rozvoju.

Dokumenty – *Competing for Development: A Case Study of Fuel Efficient Stoves for Darfur* – príloha 14

plus webzdroje s obrázkami, ilustráciami a videami:
http://blumcenter.berkeley.edu/global-poverty-initiatives/energy-efficient-technologies/darfur-fuel-efficient-stoves
http://www.growinginclusivemarkets.org/media/publications/case_study_of_fuel_efficient_stoves_for_darfur.pdf

Prípadová štúdia č. 7:
Odlesňovanie tropických dažďových lesov ako ekologický aj politický problém
Asi najdlhšie trvajúci globálny ekologický problém, ktorý má viacero ekologických, ekonomických aj politických aspektov. Začarovaný kruh chudoby štátov núti administratívu, aby miestnym obyvateľom povoľovala rozširovanie pastvín a taktiež udeľovala licencie ťažobným spoločnostiam. Plocha dažďových lesov sa takto neustále zmenšuje v Južnej Amerike, strednej Afrike aj juhovýchodnej Ázii, čo má priamy vplyv na výskyt chorôb, hospodárenie s vodou, práva pôvodných obyvateľov a globálnu klímu.

Dokumenty – *The Deforestation of the Amazon: A Case Study in Understanding Ecosystems and Their Value* – príloha 15

webové zdroje:
http://www.heraldsun.com.au/news/victoria/deforestation-in-amazon-basin-linked-to-sharp-increase-in-cases-of-malaria/story-e6frf7lf-1225880970963
http://www1.american.edu/projects/mandala/TED//projects/tedcross/xdefor21.htm#r5
http://sciencecases.lib.buffalo.edu/cs/files/amazon.pdf

Prípadová štúdia č. 8:
Plantáže eukalyptov v Južnej Amerike a olejových paliem v Ázii
Pestovanie eukalyptov alebo olejových paliem na plantážach papierenských, energetických alebo potravinárskych spoločností má mnoho tienistých stránok. Na rozširovanie týchto plantáží sa využíva plocha dažďových lesov, kde dochádza ku strate biodiverzity, keďže sa pestuje len jeden druh stromov, stráca sa úrodnosť pôdy, profit sa nevracia do oblasti a množia sa konflikty s pôvodnými obyvateľmi.

Dokumenty – *Environmental Challenges and the Controversy about Palm Oil Production – Case Studies from Malaysia, Indonesia and Myanmar* – príloha 16

Prípadová štúdia č. 9:
Stav životného prostredia v Číne – rozdiely medzi štatistikami a realitou
Nedostatkom pitnej vody trpí viac ako 500 mil. ľudí, nové prístupy k meraniu kvality prostredia, zmena politických priorít v poslednom období. Diskusia o dôležitosti kvalitného prehľadu stavu prostredia podmieňuje stanovenie priorít. Ohrozenie zdravia, meranie kvality životného prostredia a kompromis medzi rastom ekonomiky a poškodzovaním prostredia predstavujú súčasné výzvy Číny. Štúdia pomôže pochopiť, ako tranzitívna krajina, ktorá preferuje ekonomický rast, robí kompromisy medzi kvalitou prostredia a jeho degradáciou.

http://www.nytimes.com/2007/08/26/world/asia/26china.html?_r=2

Prípadová štúdia č. 10:
Ľadovce
Topiace sa ľadovce vo vysokých pohoriach ako Himaláje, Andy, Pamír, Ťanšan, Alpy ovplyvňujú bezprostrednú bezpečnosť obyvateľstva, bezpečnosť dodávok vody, potravinovú bezpečnosť, záplavy, energetickú bezpečnosť atď. Proces ochrany a preventívnych opatrení by mal byť prispôsobený miestnym podmienkam, ktoré sú v každom pohorí špecifické. Okrem vypracovania scenárov vývoja, ktoré sú stále neisté, sa treba pripraviť na tvorbu ľadovcových jazier, ktoré ohrozujú mnohé usadlosti v Ázii a Južnej Amerike a následne na povodne, ktoré ovplyvňujú populácie ľudí v údoliach ďaleko od pohorí ako napr. v Bangladéši.

Dokumenty – *High mountain glaciers and climate change – challenges to human livelihood and adaptation* – príloha 17

http://www.grida.no/_cms/OpenFile.aspx?s=1&id=1440

Prípadová štúdia č. 11:
Terénna exkurzia: objekt v blízkosti školy, napr. mestské lesy, štátne lesy, kde sa názorne študentom ukážu ekosystémové služby, ako je zabezpečovanie pitnej vody, ochrana svahov pred eróziou stromami, živočíšstvo, rastlinstvo, rekreačné služby, produkty z lesa a pod.

Zoznam názvov videí použiteľných pri výučbe
(zadať ako vyhľadávanie do servera Youtube):

- Adapting to Climate Change_ mangrove forests for coastal restoration
- Adapting to climate change in Eastern and Southern Africa
- Bangladesh – Building Mangrove Greenbelts Vulnerable Coastline

- BBC News – China's Grime Belt Air Pollution Extreme
- Asia's Massive Toxic Brown Cloud
- Climate Change & Human Development – UNDP
- Climate Change Adaptation for Tanzania's Coastal Villages
- Climate-Smart Agriculture_ A Triple Win
- Climate-Smart Agriculture_ Helping the World Produce More Food
- GLOBALMAGNUM_ AFRICA_ CLIMATE CHANGE & DEVELOPMENT (WORLD BANK)

- Mangrove green wall
- Christian Aid Partnerships Scheme_ODE, Burkina Faso

- Oil spill in Gulf of Mexico reaches US Gulf coast
- Geothermal Energy in Iceland
- The UNBC Bioenergy Project
- NASA Animation_ Pollution from Russian Fires
- Russia Olympic Games versus nature conservation European Journal – YouTube
- Fresh footage of huge tsunami waves smashing town in Japan
- Tidal Wave Alternative Energy
- Why burping cows do not help stop climate change (2009)
- The Animals Save the Planet – Elephant Shower
- The Animals Save the Planet – Gassy Cows

- Air Quality 101_ The Basics
- Common Air Pollutants and their Sources

Bibliografické odkazy:

1. ABDELNOUR, S., BRANZEI, O. (2008): *Competing for Development: A Case Study of Fuel Efficient Stoves for Darfur.* University of Western Ontario, Ontario.
2. ALSCHER, S. (2008): *Environmental factors on Mexican migration: The cases of Chiapas and Tlaxcala.* Mexico case study report: Environmental Change and Forced Migration Scenarious (EACH-FOR).
3. ANTHOFF, D., NICHOLLS, P. et al. (2006): *Global and regional exposure to large rises in sea-level: a sensitivity analysis.* Tyndall centre for climate change research, Working Paper (96), Tyndall Centre for Climate Change Research, Norwich.
4. ANTHOFF, D., NICHOLLS, R. J., TOL, R. S. J. and VAFEIDIS, A. T. (2006): *Global and regional exposure to large rises in sea-level: a sensitivity analysis.* Norwich UK, Tyndall Centre for Climate Change Research, Norwich.
5. ASSOSIATED PRESS, THE GUARDIAN (2009): *Brazilian president says ‚gringos' must pay to protect Amazon.* THE GUARDIAN 27. 9. 2009, [cit. 2012-04-02]. Dostupné na internete: http://www.guardian.co.uk/world/2009/nov/27/lula-gringos-pay-protect-amazon
6. BOANO, C., ZETTER, R., MORRIS, T. (2008): *Environmentally displaced people: Understanding the linkages between environmental change, livelihoods and forced migration*. Refugee Studies Centre, Department of International Development, University of Oxford, Oxford.
7. CAMILL, P. (1999): *The Deforestation of the Amazon: A Case Study in Understanding Ecosystems and Their Value*. Northfield, National centre for case study teaching in science.
8. CHHABARA, R. (2008): *Policy: Climate change refugees a new international deal, Climate Change Corp.* Climate News for Business, 27. 12. 2008, [cit. 2012-02-04]. Dostupné na internete: http://www.climatechangecorp.com/content.asp?ContentID=5871>
9. COLETTE, A. KISHORE, R. et al. (2007): *Case studies on Climate Change and World Heritage*. UNESCO World Heritage Centre.
10. CONFALONIERI, U. et al. (2007): *Human health.* In: *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability.* Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [M.L. Parry et al. (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, U.K., and New York, N.Y., U.S.A.
11. COUNCIL OF EUROPE (2008): *Environmentally induced migration and displacement: a 21st century challenge.* Parliamentary Assembly, Document 11785, Report Committee on Migration, Refugees and Population, Strasbourg.
12. CSE (1999). *Green Politics: Global Environmental Negotiations 1*. New Delhi, Centre for Science and Environment.
13. DABELKO, G. (2009): *Avoid hyperbole, oversimplification when climate and security met*. 24. 9. 2009. [cit. 2012-03-02]. Dostupné na internete: http://www.thebulletin.org/web-edition/op-eds/avoid-hyperbole-oversimplification-when-climate-and-security-meet
14. EEA/JRC/WHO Report (2008): *Impacts of Europe's changing climate – 2008 indicator based assessment EEA*. European Communities, Copenhagen. ISBN 978-92-9167-372-8.

15. ENVIRONMENTAL INVESTIGATION AGENCY (2010): *Enforcement not extinction – zero tolerance on tiger trade.* Environmental Investigation Agency, London.
16. EURÓPSKA ENVIRONMENTÁLNA AGENTÚRA (EEA) (2010): *Životné prostredie Európy – Stav a perspektíva 2010 – Zhrnutie*. Kodaň.
17. GLOBAL ENVIRONMENTAL FACILITY (2006): *Land Degradation as Global Environmental Issue: A synthesis of three studies commissioned by The Global Environmental Facility to strengthten the knowledge base to support the land degradation focal area.* GEF Council Meeting, Scientific and Technical Advisory Panel, Washington DC.
18. HALDORSEN, K. (2011): *42 million displaced by sudden natural disasters in 2010*. Norwegian Refugee Council, 6. 6. 2011. [cit.: 2012-01-09].
Dostupné na internete: http://www.nrc.no/?did=9570125
19. HAMMIL, A., BROWN, O., CRAWFORD, A. (2005): *Forests, Natural Disasters and Human Security.* [cit.: 2012-04-06]. Dostupné na internete: http://www.iisd.org/pdf/2005/security_arborvitae27.pdf
20. HOLMES, J. (2006): T*he need for collaboration.* In: Forced Migration Review, Issue 31.
21. CHHABARA, R. (2008): *Policy: Climate Change Refugees seek a new international deal.* Climate Change Corp, -Climate News for Business, 27. 12. 2008. [cit.: 2012-02-04]. Dostupné na internete: http://www.climatechangecorp.com/content.asp?ContentID=5871>
22. IPCC, 2007: *Climate change 2007: impacts, adaptation and vulnerability.* Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge.
23. KAHN, J., YARDLEY, J. (2007): *As China roars, pollution reaches deadly extremes.* The New York Times, 26. 08. 2007.
24. KALTENBORN, B. P., NELLEMANN, C., VISTNES, I. I. (eds.) (2010): *High mountain glaciers and climate change – Challenges to human livelihoods and adaptation.* United Nations Environment Programme, GRID-Arendal.
25. KREIMER, A., MUNASINGHE, M. (2003): *Managing environmental degradation and natural disasters: an overview.*
26. MARCOUX, A. (2000): *Population and Deforestation.* Population and the environment: a review and concepts for population programmes. Part III: Population and deforestation, FAO population programme service, FAO, Rome.
27. MCGRANAHAN, G., BALK, D. et al. (2007). *The rising tide: assessing the risks of climate change and human settlements in low elevation coastal zones.* Environment and Urbanization 19 (17), 17. DOI:10.1177/0956247807076960
28. MINISTRY OF ENVIRONMENT AND TOURISM OF REPUBLIC OF NAMIBIA *Briefing notes: History of conservation in Namibia.* Dostupné na internete: http://www.met.gov.na/Documents/Briefing%20Notes%20%20History%20of%20Conservation.pdf
29. MYERS, N. (1995): *Environmental Exodus: An emergent crisis in the global arena.* Cimate Institute, Oxford.

30. PIGUET, E., PÉCOUD, A., DE GUCHTENEIRE, P. (2010): *Migration and Climate Change: an Overview.* Working Paper No. 79. Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford.
31. REBETEZ, M. (2011): *The main climate change forecast that might cause human displacement.* In: PIGUET, E., PÉCOUD, A., DE GUCHTENEIRE (eds.) (2011): *Migration and Climate Change.* Cambridge University Press, UNESCO, New York.
32. REUTERS (2009): *Disasters quadruple over last 20 years.* Oxfam. [cit.: 2012-02-08]. Dostupné na internete: http://www.reuters.com/article/2007/11/25/us-britain-climate-oxfam-idUSL2518480220071125
33. RIGNOT, E., BAMBER, J. L., VAN DE BROEKE, M. R., DAVIS, C., LI, Y. H., VAN DE BERG, W. J., VAN MEIJGAARD, E. (2008): *Recent Antarctic ice mass loss from radar interferomentry and regional climate modeling.* Nature Geoscience, Vol. 1, No. 2. Zdroj: REBETEZ, M. (2011): *The main climate change forecast that might cause human displacement.* In: PIGUET, E., PÉCOUD, A., DE GUCHTENEIRE (eds.) (2011): *Migration and Climate Change.* Cambridge University Press, UNESCO, New York.
34. RICHARDSON, K. (2009): *Climate change, global risks, challenges on decisions.* University of Copenhagen, Copenhagen.
35. RICHTER, B. (2009): *Environmental Challenges and the Controversy about Palm Oil Production – Case Studies from Malaysia, Indonesia and Myanmar.* Friedrich Ebert Stiftung, FES, Singapore.
36. ROWLING, M. (2008): *Experts call for better data on climate change migrants.* Reuters Alert Net. A Thomson Reuters Foundation Service. Dostupné na internete: http://www.trust.org/alertnet/news/experts-call-for-better-data-on-climate-change-migrants/
37. SAMSON J., BERTEAUX, D., McGILL, B. J., HUMPHRIES, M. M. (2011): G*eographic disparities and moral hazards in the predicted impacts of climate change on human populations.* In: *Global Ecology and Biogeography.* DOI: 10.1111/j.1466-8238.2010.00632.x. Blackwell Publishing Ltd.
38. SEN, A.K. (1981): *Poverty and famines: an essay on entitlement and deprivation.* Clarendon Press, Oxford. In: PIGUET, E., PÉCOUD, A., DE GUCHTENEIRE, P. (2010): *Migration and Climate Change: an Overview.* Working Paper No. 79. Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford.
39. SHAW, R., TAKEUCHI, Y. (2012): *East Japan Earthquake and Tsunami*. Key lessons for education sector. Kyoto university and UNESCO, Bangkok.
40. SCHADE, J., FAIST, T., (2011): *Environmental Change and Migration: From Vulnerabilities to Capabilities.* Conference background paper. Center on Migration, Citizenship and Development (COMCAD), Bielefeld University.
41. STERN, N., PETERS, S., BANKHSI, V. et al. (2006): *Stern Review: The Economics of Climate Change.* HM Treasury, London.
42. UN NEWS CENTRE (2011): *As world passes 7 billion milestone, UN urges action to meet key challenges.* UN News Centre, 31. 10. 2011. [cit.: 2012-06-02]. Dostupné na internete: http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=40257

43. UN DESA – Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations (2008): *World Population Prospects: The 2008 Revision.* Dostupné na http://esa.un.org/unpp. Zdroj: MILAN, A., AREIKAIT, S., AFIFI, T. (2011): *Environmentally Induced Migration and Sustainable Development*. Background paper. UN DESA/DSD and UNU-EHS.
44. UNITED NATIONS (1994): *United Nations Convention to Combat Desertification in those countries experiencing serious drought and/or desertification, particularly in Africa.* Art. 1(a), A/AC.241/27. Zdroj: MILAN, A., AREIKAIT, S., AFIFI, T. (2011): *Environmentally Induced Migration and Sustainable Development*. Background paper. UN DESA/DSD and UNU-EHS.
45. UNITED NATIONS (2008): *Report of the Secretary General on "Review of implementation of Agenda 21 and the Johannesburg Plan of Implementation: desertification".* E/CN.17/2008/7. Zdroj: MILAN, A., AREIKAIT, S., AFIFI, T. (2011): *Environmentally Induced Migration and Sustainable Development*. Background paper. UN DESA/DSD and UNU-EHS.
46. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (2011): *Sustainability and Equity: A Better Future for All*. In: *Human Development Report 2011*. New York.
47. WARNER, K., ERHART, C., SHERBININ, A. (2008): *Cooperative for Assistance and Relief Everyvhere.* In: *Search of Shelter: Mapping the Effects of Climate Change on Human Migration and Displacement*. INC. CARE. Dostupné na internete: http://ciesin.columbia.edu/documents/clim-migr-report-june09_media.pdf
48. WORLD BANK (2006): *An Investment Framework for Clean Energy and Development*. A progress report. World Bank, Washington DC.
49. ZHANG, Q. (2008): *China (Inner Mongolia) case study report: Environmental Change and Forced Migration Scenarious.* (EACH-FOR).
50. ZHANG, X.D., SORTEBERG, A., ZHANG, J., GERDES, R., COMISO, J.C. (2008): *Recent radical shifts of atmospheric ciculations and rapid changes in Arctic climate system*. In: *Geophysical Research Letters*, Vol. 35, l.22701.
51. ZENAWI, M., STOLTENBERG, J. et al. (2010): *Report of the Secretary General´s High-Level Advisory Group on Climate Change Financing*. United Nations. Dostupné na internete: http://www.un.org/wcm/webdav/site/climatechange/shared/Documents/AGF_reports/AGF%20Reporg.pdf

O autorovi:

Mikuláš Černota

Doktorand na Katedre medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
E-mail: mikulas.cernota@euba.sk

PRÍLOHY

Príloha 1	Percento populácie žijúcej z menej ako 1,25 USD na deň
Príloha 2	Rozdelenie štátov do skupín podľa výšky HDI
Príloha 3	Zoznam LDC´s
Príloha 4	Zoznam krajín pre príjem ODA
Príloha 5a	Všeobecná deklarácia ľudských práv
Príloha 5b	Všeobecná deklarácia ľudských práv – skrátená
Príloha 6	Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach
Príloha 7	Dohovor o právach dieťaťa
Príloha 8	Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien
Príloha 9	Enforcement not Extinction Zero Tolerance on Tiger Trade
Príloha 10a	Case Studies on Climate Change and World Heritage
Príloha 10b	Climate Change and World Heritage
Príloha 11	Search of Shelter: Mapping the Effects of Climate Change on Human Migration and Displacement.
Príloha 12	East Japan Earthquake and Tsunami case
Príloha 13	Briefing Notes – History of Conservation in Namibia
Príloha 14	Competing for Development – Fuel Efficient Stoves for Darfur case study
Príloha 15	The Deforestation of the Amazon A Case Study in Understanding Ecosystems and Their Value.
Príloha 16	Environmental Challenges and the Controversy about Palm Oil Production – Case Studies from Malaysia, Indonesia and Myanmar
Príloha 17	High mountain glacier and climate change

O autoroch

Autori publikácie sú vysokoškolskí učitelia a doktorandskí študenti pôsobiaci na univerzitách na Slovensku a v Rakúsku.

Rozvojové vzdelávanie

učí k zodpovednosti za globálne spoločenstvo v rámci lokálnych pomerov každého jednotlivca. Jeho cieľom je teda dosiahnuť spoločenský rozvoj prostredníctvom plnohodnotnejšieho vzdelávania. Slovenský vzdelávací systém sa s týmto konceptom zatiaľ iba oboznamuje. Táto publikácia preto prináša súbor niekoľkých tém, ktoré tvoria jadro problematiky rozvojového vzdelávania. Nechýbajú medzi nimi otázky spojené s medzinárodným obchodom, ľudskými právami a životným prostredím. Okrem teoretického vymedzenie jednotlivých tém kniha obsahuje praktické postupy a cvičenia, ako tieto témy priblížiť študentom. Napriek tomu, že táto publikácia je určená predovšetkým pre vysoké školy, je vhodná aj pre vyššie ročníky stredných škôl.

nadácia pontis

PARTNERI PROJEKTU

pah

NGO SUPPORT CENTRE

Le Monde diplomatique

ISBN 978-80-968229-9-7